

BLAHA LUJZA.

Blaha Lujza koporsójára egy egész ország tette le a koszorút. A magyar színészetben és magyar muzsikán kívül ott hódolt előtte a magyar állam és a magyar főváros, s a nagyközönség végeleáthatatlan tömegében ott siratták mindazok, akiknek lelkében az ő nótái, az ő enyelgése, az ő egyéniségének kedvessége sohasem fognak közömbös emlékké hervadni. De a főváros utcáin túlról is bizonyosan küldött koporsójához egy sóhajtást a magyar délibábos pusztá, melynek kackiás menyecskeit és helyre parasztlányait annyiszor elevenítette meg, s a hullámozó Balaton, melyről olyan gyönyörűen dalolt, talán éppen akkor fejezte ki gyászát egy rianással. Sőt mintha a trianoni határokon túlról is idesóhajtottak volna a cseh szolgálatba hajtott *tót leányok*, a szőkefürtű német *Nánik*, s bizonyosan az oláh igába tört Gyimesnek vadvirágai is ejtettek egy könnyet.

Pedig a ma élő magyarságból már csak az emberélet útjának felét átlépett nemzedék látta őt a deszkákon. A legifjabb generáció már csak apái emlékezéseiből hall róla, s pár röpké év múlva e személyes emlékezés melege is helyet fog adni a történelmi értékelés hidegebb tárgyilagosságának. Ez az objektivitás azonban nem fog ártani az ő nagy alakjának: jelentőségéből, s azokból az értékekből, amiket ő a magyar színészetnek, a magyar drámairodalomnak, s a magyar műveltségnek hozott, a legtörténetibb hűvösségű ítélet sem vehet el semmit.

Blaháné nemcsak a magyar színészettörténetben kivételes egyéniség, hanem egyedülálló jelensége az egyetemes színészettörténetnek is. Mert az gyakran előforduló tünet, hogy a drámaírók egyes kiválóbb színészeknek, színésznőknek temperamentumára szabják egy-egy alakjuk jellemét, az sem ritka, hogy egyes szerepkörök igazodnak egy nagy színészhez, — az azonban már teljesen egyedülálló tünet, hogy egy egész *műfaj* simuljon egy színészhez. És Blaháné pályájában éppen ez a csodálatos! A népszínmű nyilván nem az ő hatására született meg, de későbbi fejlődése teljesen az ő egyéniségéhez igazodott.

A magyar népszínmű nem volt reálisan megfestett képe a magyar paraszt világának. Valószerűen meglátott epizódalakjai között megjelenő főalakjai, témája és hangja stilizáltan verték vissza a falusi életet. Hősei nem annyira olyanok voltak, mint a valóságos parasztlányok, hanem aminőknek a kiegyezés utáni magyar középosztály szerette őket látni. Ez a csinált-ság, ez a műnépiesség éppen annyira nem hiba a magyar népszínműben, mint amennyire nem volt az Raimund népies-tündéres játékaiban vagy a renaissance-kor pásztoridilljeiben.

A korabeli magyar kritika azonban egyre sürgette a realista népszínművet, a daltalan parasztdrámát és parasztvígjátékot. Egyes érdekes törekvések nem is hiányoztak az effélének megteremtésére, a közönségnek azonban nem kellett, mert ő népies színművet Blaháné nélkül el sem tudott

képzelné, kedvencének egész temperamentuma pedig éppen ennek az irreális, stilizált parasztvilágnak bemutatására volt teremtve. Beszélhettek a kritikusok e műfaj alakjainak csináltsága ellen, amikor Blaháné olyan illúzióval teremtette színpadra őket! Mennydörögtek a közbeszótt daloknak alkalmoszerűtlen elhelyezése miatt, amikor Blaháné ajkáról olyan magukkalragadóan fakadtak elő. Szerző és bíráló hiába lázadoztak az ellen, hogy Blaháné kedvéért másminőre kell formálni a magyar parasztlányt, mint amilyen a valóságban, — a publikum csak Blaháné képére és hasonlatosságára képzelte el és akarta elképzelni.

S természetes, hogy Blaháné szerepeinek domináló helyzete maga után vonta az egész műfaj stílusát. Ez a kedves és idilli paraszti élet a maga stilizált világával egészen hozzászabódott — írői megalkotásában is, színpadi megjelenítésében is. A naturalizmus erősödésének éveiben — a kilenvenes években —, de újabb rendezői felfogásokban is, e daraboknak minden valóságosabb interpretációja inkább valami kómikus erőlködés benyomását keltette, semmint a műfaj lényegével egyenlő stílusú színpadi magyarázatot. S amikor Blaháné semmiféle ösztönzésre sem volt hajlandó öltözködésében teljesen valóságos lenni, s ruhája még teszzen arató munkából jövet is jobban hasonlított az ünneplő köntöshöz, mint a munkaruhához, akkor voltaképpen csak arról tett tanúságot, hogy e magához alkalmazott műfajnak egész stílusával tisztában van.

Blahánének az erősebb naturalizmussal való ellentétét a korabeli kritika többször kiemelte. Mikor a *Tündérlak Magyarhonban* c. népies vígjátékának Marcsa szerepében a Nemzeti Színház színpadán 1871-ben bemutatkozott, a *Reform* napilap kiemeli, hogy Marcsája „kissé finom kelméjű...”, kiből a realiztikusabb vonások hiányát a jótékony bensőség felejteti. „Később Beöthy Zsolt is kiemeli „ábrázolásának mérsékelt realizmusát”, egy helyütt meg igen szellemesen azt jegyzi meg, hogy az ő parasztlányának egyszerűségébe mindig belevegyül „egy kis érdekes mókázási szeszély s valami kedves leleményes kacérság, mintha már szolgálatban lett volna odabenn a városban vagy legalább a kastélyban“.

Blaha Lujza egész színészi pályáján talán csak egyetlenegyszer próbálkozott meg az ábrázolás nyersebb naturalizmusával. Lukácsy Sándornak *Szomszéduram kakasa* c. népszínművében (1880) a csokolózási jelenetet olyan módon játszotta meg, hogy az akkori színi kritikusok legkiválóbbja, Beöthy Zsolt, erősen támadó bírálattal sujtotta. Blaháné men szállott vele pörbe, hanem a következő előadásokból az egész jelenetet kihagyta s többször nem is próbálkozott effélékkel. Alkalmasint nem színészi népszerűségét féltette — hiszen a közönség követte volna kedvencét ez újabb útra is —, hanem belátta, hogy ez ábrázolási mód sem egyéniségéhez nem illik, sem ahhoz a műfajhoz, melyet megeleveníteni van hivatva.

De nemcsak lényegével símult hozzá a népszínmű, hanem tónusával is. Blaha Lujzának főereje az érzelmesség volt, mégpedig bizonyos játékossággal vegyülő érzelmesség. Az elragadó szenvedély tülesett egyéniségének határain. Ez legelőször az 1876-ban színrekerült *Poloncban* látszott meg. Liszka szerepében, a második felvonás végének szenvedélyesebben drámai jelenetében minden erejét össze kellett szednie, hogy helyt állhasson. Éppen ezért e szerepét később sem játszotta szívesen, s itt van annak is oka, amiért a népszínmű a maga további fejlődésében nem mehetett a sötétebb, a tragikusabb tónusokig. Akadt egy-két próbálkozás ebben az irányban is, de

Blaháné uralkodó egyénisége hamar visszakanyarította a népszínművet a harmonikusabb és derűsebb alaphanghoz. E műfaj valóban csak addig nyújtózhatott, ameddig Blaháné temperamentuma ért.

Mindezekből nagyon könnyen fakadhatna vele szemben az a szemrehányás, hogy hiszen akkor voltaképpen újtjában állott e műfaj változatosabbá fejlődésének, vagy még messzebb menve, a népdráma kialakulásának. Ez az ellenvetés azonban csak akkor volna jogos, ha e műfaj későbbi művelőinek írói tehetsége versenyezhetett volna Blaháné színművészeti tehetségével. Ez esetben csakugyan egy nagyon izgalmas irodalmi harc lobbanhatott volna ki, mely az újabb magyar irodalomtörténetnek egyik legérdekesebb fejezete lett volna. Blahánéval, a népszínmű-színésszel azonban Csepreghy halála után egyetlen egy népszínműíró sem vetekedhetett. S hogy e közepes termékeket valósággal ontó műfaj annyi ideig virágozhatott, s hogy a népi vígjáték megszületéséig, Gárdonyi Boráig, a népies drámairodalom nem mutat tátongó ürességet, az egyedül Blaháné érdeme.

Blahánének a szélsőségektől tartózkodó finomsága, bája és kedvessége jellemezte operett-alakításait is. Pedig e műfajnak nyelvöltögető cinizmusa, frivolabb merészsége, torzra hajló szabadossága veszedelmes inger lehet akárkire. Blaháné a Nemzetitől a Népszínházhoz való szerződésekor egy darabig szabódott is, hogy operettben szerepeljen, de végül is engedett új igazgatója, Rákosi Jenő rábeszélésének. Azonban e műfajba is belevitte nemesebb diszkrécióját. Első ilyenmű szerepe *Dunanan apó és fia utazásában* Paméla alakja volt. E darab valaha Molnár György budai Népszínházában, az előadásnak kissé merészebb sikamlósságával hatott. Blaháné nem követte elődjének, Krecsányi Saroltának példáját, hanem játékanak nemes tartózkodásával tűnt ki. S első, igazán nagyhatású operettszerepében, az *Angot asszony leányában* is eleven és magával ragadó tudott lenni anélkül, hogy játékába a legcsekélyebb közönségesség vegyült volna. Általában Blaháné több évtizedig az operetteknek is egyik vonzóereje volt, bár itteni vezérszerepét nemsokára némiképp vitássá tette Pálmay Ilka.

Blaha Lujzának a vele egykorú és a nyomába lépő színésznemzedékre megmérhetetlen hatása volt. A drámai könnyebb énekes fajtákban e kor valamennyi fővárosi és vidéki színésznője rendkívül sokat tanult tőle. Ez az erős hatása egészen a századfordulóig tart. Ekkor tűnik fel a modern táncos operettek új nagyhatású primadonnája, kiről Blaha Lujza maga mondta: Ez az első, akiben semmit sem látok magamból.

De nemcsak a magyar színészetre és a magyar drámairodalomra hatott, hanem az egész magyar műveltségre is. Az ország fővárosának a kiegyezés utáni megmagyarosodásában erősen gyorsító szerepe ilyen rendkívüli módon volt. Az ő varázslatos egyénisége tette a Népszínházat a pesti német színháznak előbb veszedelmes versenytársává, majd pedig legyőzőjévé. A még felében-harmadában német lakosság az ő ajkáról szereti meg a magyar szót, a magyar nótát és a magyar népet. A Népszínház megnyitása idején, mikor e nagy művész nő a próbákra vagy az előadásra ment, az utcák nevét még két nyelven olvashatta: magyarul és németül. S hogy a német felírás olyan hamar letűnt a falakról, abban Blahánének igen nagy része volt.

... Petőfi szerint a színész lekötve csügg egy rövid bilincsen. Ez a jelen. A jövőhöz semmi köze nincsen. E megállapítás azonban csak a közepes tehetségekre nézve igaz. A nagy színészegyéniségek nincsenek a jelen

bilincsebe szorítva. Blaha Lujza nagy értékei részben még életében kiállották a történelem próbáját. A színpadtól szinte két évtizede, hogy visszavonult, és mégis nagysága nemhogy veszített volna a magyar közönség és tudomány értékelésében, hanem inkább tisztult és emelkedett. S most, hogy ő is elment a régi, nagy színészgeneráció többi tagjai mellé „az almot játszani“, alakja végképen bevonult a magyar nagyok Pantheonába.

Galamb Sándor.

KÁR A DAL.

*Hajnalra elült a hangos hajsza,
Az északi szél már tova nyargal.
A földön a lomb. A galyak arca
Sovány, vigyorgó. Lopva, halkkal
Jött meg az ősz. A köd követte,
Bevonta omló, sűrke szövetbe.*

*Jajjal bélelt ez a köntös,
A szegélye könnytől gyöngyös.
Könnyü szárnya libben, tárul,
Halott illat messze tájru
Száll belőle s ahová ér,
Sír az avar, sír a gyökér.*

*Ott fent a fán vén varjú várja,
Se fészke, se párja.
A halál fekete lelke talán
Ott fent a fán!*

*Az ág reccsent, riad a csend.
Hiába már,
A bús madár kiáltja: Kár!
És varjú-szóval így hadar:
Kár az élet, kár a dal,
Kár a harc, a viadal!
Kár a csók és kár a kín,
Kár a kincs és kár a csin.
Kár az undor, kár a vágy,
Kár a jóság, kár a vád.
Kár a kedv és kár a gond!
Ha értelmes, ha bolond,
Ha öreg, ha fiatal,
Most magának sírt kapar.
Szemfedő a sárga lomb.*

*Van avar, nincs zavar!
— Fehér fátyolt köt a köd,
Fagyos rög az örököd.*

Réz Gyula.

VASKENYÉREN.

— Regény. —

(2)

VII.

Abécsi kormány még a török harcok folyamán nagy zsoldos sereget kvártélyozott Erdélybe. Részben a törökpárti hazafiakat akarta sakkban tartani, részben az elcsigázott hadakat akarta Erdély borán, búzáján erőre kapatni.

1696 óta Rabutin tábornok volt az Erdélyre szállt had főparancsnoka. Francia eredetű, híres vitéz, eszes, ravasz politikus, pénzen, hízlegesen kapó, epés, csúfolódó ember. Tehetséges kalandor, amelyenek ezidétt seregszámra lebzseltek a kétféjű sas szárnyai alatt.

Mikor Erdélybe beköszöntött, Bethlen Miklós kancellár búsan jegyezte meg az országgyűlés küldöttsége előtt:

— Tudjátok-e, atyámfiai, hogy kell franciául kiejteni a generális nevét? Rabutin annyi mint *rabbá tön*.

Belső tisztjei, akik a szebeni főkommandón szolgáltak, a legvegyesebb társaság. Előkelő, nagy családok fiai, akiknek titulusát is nehezen tudták megtanulni az erdélyiek. A többség azonban napnyugat szemetje: német, francia, spanyol, dán, holland, vallon szerencsefiak. Gyülevész had, fényes győzelmi babérokkal a homlokán.

Rabutin ezzel a társasággal indult el Kolozsvár felől, hogy a Torockay-familiánál farsangot üljön. Estenden érkeztek meg a szentgyörgyi várba. Rabutin sárkányorrú szánkón jött, a kíséret lóháton.

István úr, mint a vár ura és a család feje, rövid magyar beszéddel köszöntötte a vendégeket. Mindjárt elélépett a consiliarius, stikkével teljes, ékes német beszédet kanyarított ki a „caesarea maiestas“ képviselőjének tiszteletére. Rabutin parancsoló hangú, pattogó francia beszéddel válaszolt. Mozsarak durrogtak, hegedűk, töröksípok, cimbalmok zengedeztek, zászlók lengtek és kendők lobogtak a császár katonái előtt. Minden pontos renddel, mint ahogy Mihály előre megszabta.

A meghívás vacsorára szólt, a vendégek jöttön-jöttek. Kucsmás aranyosszéki székely tisztiek, mezősegi, marosmenti nemes urak családjaikkal, az arany-, ezüst- és sóbányák német inspektorai puccos dámáikkal.

Konc Miklós gyertyagyújtáskor ért Szentgyörgyre. Nem kis futamodás Szebentől idáig és nem is jött valami nagy lelki sietséggel. Hogy őt is meghívták? Ugyanaz a háló, amelyből az ősszel sikerült kisiklania... A Mátyásné hálója... Hiszen ha Sárossy ítélőmester útra nem pirongatta volna!... Lovát hazaküldte apja házához, maga fölsietett a várba. A főkapitány úri nyájassággal fogadta és a consiliariushoz vezette. Ez karonfogta s megindult vele a sokadalmon keresztül.

— Jöjjön, praesentálom Ökegyelmességének! — mondta hűvös szeretással.

Rabutin egy nagy karosszékekben ült, körülötte előkelő dámák, udvarló tiszték és tisztviselők. Térdradrágos, vékony, hosszú lábát mereven nyújtotta előre s időnkint megtapogatta a hajlásokban. Atkozott köszvény!... Sovány figurája úgy festett az öblös székekben, mint valami cifra hernyó, amely félig kibujt bábójából.

A generális nagyon megörült, amint Kone Miklóst megpillantotta. Nevetve fordult első adjutánsához, Acton kapitányhoz.

— Ah, nézze, monsieur Miklós! — S nagy kegyesen kezet nyújtott az ifjúnak.

A consiliariusnak leesett az álla a csodálkozástól.

— Méltóztatik ismerni? — érdeklődött alázatosan.

— Ó, igen, Szebenből! Sok vitám van Sárossy ítélőmesterrel: ez az ifjú áll közöttünk hullámtörőnek. Ja, ha sok ilyen készülségű ifjú volna Erdélyben!... Mindjárt símábban folynának a császár dolgai.

Új vendégek érkeztek bemutatkozásra, a generális barátságosan biccentett Miklós felé.

— Au revoir, mon ami, ma este még találkozunk.

Miklós belevegült a sokadalomba, köszönetet ismerőseinek. Elbeszélgetett keresztapjával, Szaniszló Zsigmond tordai alispánnal, üdvözölte Van Norden hadnagyot, a Rabutin második adjutánsát, akivel nemrégiben pertu barátságot kötött Szebenben. Van Norden hadnagy a kölcsönös örvendezés után Anikóhoz sietett s folytatta a csevegést, amit az imént abbahagyott. Miklós egy fordulónál a consiliariusal ütközött össze. Ez megállott és kezet nyújtott neki.

— Ritka grácia a tábornoktól... gratulálok, édes öcsém! Persze, aki Szebenben ülhet a tűzhely mellett...

A consiliarius és segítőársai asztalhoz telepítették a vendégeket. Miklós megnyugvással állapította meg, hogy nem Csegezy Anikó mellé ültetik. Hát mégsem Mátyásnétól ered a meghívás! Nagyon meglepődött azonban, mikor a consiliarius hozzája lépett és maga vezette nagyobbik leánya mellé. Csegezy Anikó oldalára Van Norden hadnagyot osztotta a consiliarius.

VIII.

Asztalbontás után a consiliarius Rabutin elé járult s fölkérte, hogy kezdje meg a táncot. A tábornok már jócskán bekebelezett a gerendi tüzes borból; arcának mély barázdáin sötét vonaglások cikáztak végig, nádbotjával, amelyet mindig kezügyben tartott, nagyokat koppantott a padlón. Táncot kezdeni? Öreges könnyezés töltötte meg szemét. Intett Acton kapitánynak, hogy álljon ki helyette. Ez a consiliarius nagyobbik leányával ellejtette az első táncot. Bécsi keringőt a császár embereinek tiszteletére... Magyarra fordult a nóta: a nagy ebédlőterem hirtelen megtelt nekipezsdült párokkal.

A tánc kiválasztja a maga embereit, mint a pergő rosta a gabona javát. Az élre csakhamar ifjú Péter leányai kerültek. Három tüzesszemű, telivér, barnapiros leány. Az idegen tiszték körülöngték és kézről-kézre adták őket.

Kone Miklós válogatás nélkül táncolgotott, amint az alkalom hozta. El-elálldogált a várakozók között.

Valaki megérintette vállát.

— Monsieur Miklós, ki az a lány, akit Van Norden hadnagy a helyére vezetett? — kérdezte Rabutin.

— Idevaló nemes kisasszony, Csegezy Anikó a neve. Annak a sovány nőnek az unokahuga, aki mellette ül.

— Mi a véleménye róla, monsieur? A legszebb... nem igaz? A tisztjeimnek medve-ízlése van, a vaskos, nagy darabért lelkesednek. Ó, ez a leány! Nézze, a megtestesült grácia!... Nézze azt a sugárzó barna szemet, a szelid mosolyt! Nos, nem tartja elragadónak?

Miklós udvarias meghajlással fejezte ki egyetértését.

— Milyen lehet a hangja? A hang: a lélek csengetyűje! Barátom, a hang égbe emeli vagy porba rántja a nő szépségét... Valaha különös passzióm volt a női hang megfigyelése. Jöjjön, beszéljünk vele!

Megkerülték a táncolók körét s Mátyásné elébe állottak.

— A tábornok úr gratulál nagyasszonyomnak az Anikó kisasszony szépségéhez — tolmácsolta Miklós.

Jaj, a tábornok!... Mátyásné rémülten tekintett szét az ura után. Anikó válaszolt néjje helyett.

— Talán nem értette jól, Miklós! — szólt rózsás szégyenkezéssel.

— Gyönyörű hang, barátom, jól sejtettem! Messziről megéreztem, hogy gyönyörű hangja van, — büszkélkedett a generális Miklós előtt.

Mátyás úr ott termett, mint a jó pásztor megriadt nyája mellett.

Rabutin Mátyás úrnak is megismételte gratulációját.

— Árva leány és az árvákat Isten ékesíti gráciával — szentenciázott latinul az öreg.

— Nos, melyiket akarja férjül tisztjeim közül? — incselkedett a tábornok. — Szeretném, ha elröphetnék ezek közül a komor sziklák közül: Budára, Bécsbe, vagy más szép, nagy városába az imperiumnak.

Miklós tolmácsolta a tábornok óhaját.

— Amat iuvenem Hungarum nobilem (magyar nemes ifjút szeret), — háritotta el a szerencsét Mátyás úr.

Az öreges könnyek újra megtöltötték a generális szemét.

— Ígérje meg, hogy meg fog hívni a lakodalmára!

— Örömet; addig azonban bizonyosan elfeled a tábornok úr, — ragyogott mosolyra a Csegezy Anikó tekintete.

Rabutin szigorú arcot vágott, nagyot dobbantott a botjával.

— Nem hallotta hírét a francia gavallériának? Szép hölgynek adott szó a sírban is kötelez! Nos, meg fog hívni? Adja szép kacsóját!

Anikó csengő nevetéssel nyújtott kezét.

— Meg fogjuk hívni a tábornok urat!

Egy fiatalember lépett oda, hogy táncba vigye Anikót. Amint észrevette a tábornokot, vissza akart vonulni, de ez egy intéssel felszabadította a leányt. Pár pillantást vetett a pár után, sóhajtott, aztán elbúcsúzott Mátyás úréktől.

— Jöjjön, monsieur, nézzünk körül! — fogódzott Miklós karjába.

IX.

A szomszéd szobában, nagy kerek asztal mellett, Torockay főkapitány táborozott az aranyoszekéi hadnagyokkal: Csegezy, Pálffy, Gaal, Csongvaj, Csép, Taar, Szilágyi uramékkal. Közöttük ült Szaniszló Zsigmond alispán is, ami azért érdemel megjegyzést, mert a vármegye és

a székelyszék közt állandó patvarkodás dult, a vármegye tisztszei és a hadnagyok egyike-másika között — kard ki kard! — vagdalkozások is gyakorta esének. Szaniszló Zsigmond most mégis a székelyek közé telepedett, már csak inkább húzódtott meg itt, mintsem hogy amott, a másik szobában, holmi császári tányérnyalókkal, bányainspektorokkal, mikkel üljön egy asztalhoz. De meg a székelyek asztala mellett olyan beszélgetés folyt, ami Szaniszlót, a jeles vitézt, igen-igen érdekelte.

A főkapitány mellett egy német tiszt ült, aki tört magyarsággal, de izzagmatlan folyékonyssággal mesélt valamit, miközben seprűforma, nagy szemöldöke merészen ugrándozott az előadás ritmusára. Az asztalon ezüstfedelű, virágos, nagy cserépkancsók, mindenki előtt aranyosbelű, ezüstpoharak.

Amint Rabutin belépett a szobába, a német tiszt felugrott és fészeken jelentkezett.

— Excellenciádnak alázatosan jelentem, ezek az urak az aranyoszéki székelyek tisztszei. Megkértek, hogy mondjam el nekik a zentai ütközet lefolyását.

Rabutin arcáról eltűnt az érzékenység.

— Úgy? No, lám! Érdeklődnek a hadi dolgok iránt? — mosolygott gúnyosan. Intett Miklósnak, hogy lépjen elé. — Kérem, monsieur, mondja el az uraknak a következőket. Nagyon örülök, hogy legalább szóból alkalmuk van megismerni a történelem egyik legnevezetesebb ütközetét. Így kényelmes, házi filozófiával megállapíthatják, hogy az a hadi szervezet, amit ők képviselnek, egy fabatkát sem ér. Nemzeti felkelés? Kényes, engedetlen urak cifra készüllettel? Gyakorlatlan, fölszereletlen parasztok? ... Vagy a zabolátlan székelyek? Ugyan mit tudnak ezek ma már művelni akár várostromnál, akár mezei harcokon? El kell tűnniök ezeknek a korhadt szervezeteknek! A bécsi kormány már gondolkozik is az átalakításon, készüljenek rája.

— Mondd meg, öcsém, a tábornok úrnak, hogy a bécsi kormány diplomát adott nekünk ősi alkotmányunk megtartásáról, — fordult a főkapitány égő szemmel Miklós felé. — A mi alkotmányunk nem olcsó posztó, amit bécsi módra szabdalni lehet...

— Alkotmány? — nevetett föl Rabutin a tolmácsolásra. — Mondok kegyelmednek valamit, kedves házigazdám! Nincsen a világon tehetetlenebb ember, mint az alvó ember, ha még olyan hősi dolgokról is álmodik... Egyébiránt mit tárgyalunk most ilyen komoly dolgokról? Bócsásanak meg, ha tán elrontottam jókedvüket...

Epés mosollyal meghajtotta magát és a székelyek öldöklő pillantásaitól kísérvé, a következő szoba felé lépdelt. Itten néhány öregebb tiszt és az abrudbányai, zalatnai, tordai inspektorok körében a Péterek praesideáltak. Vigan koccintgattak, nagyokat nevettek. A felemás beszédből egy szó csendült ki legsűrűbben: *Bruder!*

A consiliarius macskasimassággal sunnyogott Rabutin mellé.

— Generális uram, íme Erdély jövője! — mutatott a Péterek társaságára. — A császár hívei, Bruderek.

Rabutin kegyesen biccentett. Kezet nyujtott Miklósnak és néhány éles szisszenéssel letelepedett az asztal mellé. A consiliarius aranyosbillikomot tett éléje. A tisztek támogatóan ülték körül: tudták, hogy ebből az ültéből nem fog fölkelni a maga erején.

Miklós visszatért a táncolóházba, megállt az ajtószárnya mellett. Nagyon kedvét szegte mindaz, amit látott. Ez hát az okulás, amiért Sárosy útra serkentette? Micsoda szakadékok! Nemcsak a magyarok és idegenek között, de magyarok és magyarok között is. Mértéktelen gyűlölet és oktalan alázat...

Azon vette észre, hogy egy csomó szem fürkészően tapad rája. Az élteőbb férfiak, akik nem táncoltak, a sarokban csoportokba verődtek és hevesen gesztikuláltak, a hölgyek táncosaik karjáról a férficsoportok felé neszeltek.

Néhány úr közrefogta Miklóst.

— Hogy történt, öcsém, mit mondott Rabutin? — kérdezte egyikük. — Igaz, hogy gyalázta az alkotmányt és a magyar vitézséget?

Miklós megütközött kissé, de magához tért és határozott hangon mondotta:

— Bocsánat, uraim, tolmács voltam és tolmácsnak nem illik fecsegnie.

— Eh, hagyjátok! — fortyant föl egy tömzsi, bővérű, mezőségi nemes. — Rabutin embere... hagyjátok!

A társaság lenéző mosollyal oldalgott el Miklós mellől.

Mi volt ez? Miklós zavarodottan nézett szét. Mindenünnen elleneséges szemek tüzeltek feléje. Dermedten állt ottan, nem tudta, merre forduljon, Rabutin embere... mit akarnak ezzel mondani?

Dac lobbant föl benne, fölemelte fejét, hogy farkasszemet nézzen a társasággal. De ekkor új ijedelem szakadt rája. Kovács Mózes, a várőrség hadnagyja hozzája lépett és csöndesen mondotta:

— A főkapitány úr kéri az úrfit!

Miklós erejefogyottan követte Kovács Mózeset. Gúnyos suttogást hallott háta mögött... Mintha fagyos szél süvített volna utána... Valami rettenetes dolog fog történni vele... Ki fogják utasítani a várból. Rabutin embere!...

Kovács Mózes előrevilágított a gyertyával. Lehaladtak a lépcsőn, végimentek a vár udvarán. A kapu felé fordultak. Miklósnak kínosan vert a szíve: ez a kiutasítás! Kovács Mózes a kapu bástyája alatt megállott és az őrszoba felé intett.

— Itt várja az úrfit főkapitány uram.

Miklós benyitott az őrszobába. István úr az asztal mellett állt s valami írást vizsgálgatott a gyertyafénynél. Oldalt a homályban két császári katona két alabárdos várőr között.

— Gyere, öcsém, gyere, magyarázd meg ezt az idegennyelvű írást! — intett barátságosan a főkapitány.

Miklós nagyot lélekzett, hát mégsem! Átvette és tüzetesen megnézte az írást.

— Ez a vár alaprajza... ezek meg itten magyarázatok a rajzhoz. A vár kerületének mértéke, falak, bástyák erőssége... hadiszerek elrendezése, — mondotta.

— A gazok! — tört ki a düh István úrból. — Hát ez a vendégjárás eljá: alávaló kémkedés. Kézzük ki csak őket, öcsém!

Miklós a császáriak felé fordult. Egyikükben azonnal fölismerte a szebeni stab ingenieurjét, de úgy szólt hozzájuk, mint közkatonákhoz.

— Miért csináltátok ezt a rajzot?

— Semmitsem felelünk! — mondotta az ingenieur kihívóan.

— Majd megfelel az ármányos gazdátok! — rázta meg öklét a főkapitány. — Kinyitom az ország szemét, kik s mik vagytok. Mózsi, rekeszd meg a gazfickókat reggelig! Köszönöm, hogy jól vigyáztál, ez szerencsés fogás volt. Neked is, öcsém, hogy fáradtál, — nyújtott kezét Miklósnak. — Odafent azonban hallgassunk a dologról. Majd holnap, búcsúzásakor.

Az udvaron megállt István úr és fölkapagott.

— Hallottad, milyen dölyfösen becsmérelte Rabutin a mi katonáinkat? Hát mégsem vagyunk olyan utolsók, lefüleltük a ravaszokat. Nem adnám egy zsák aranyért!...

Az ajtó előtt karonfogta Miklóst, együtt léptek be a táncolóházba. Eppen valami dajcsot húztak, a tisztek izzadva forgatták a leányasszonyokat.

A főkapitány nagyot kurjantott az ajtóban és összeverte tenyerét. A cigány alázatosan sunyított oda és pár vonással befejezte a keringőt. Szilaj magyar nótára gyújtott rá. A főkapitány tapsolva, csuhajgatva vonult a terem közepére. Mintha tüzes hullám csapott volna végig a magyarokon. A szemek kigyultak, vad ujjongás hangzott mindenfelől. A tisztek zavarodottan néztek össze, egyik-másik ki akart állani a táncolók sorából. De István úr rájuk dördült:

— Csak rajta, uraim, csak rajta! Mi is jártuk az urakét, az urak is járják a miénket. Mondd meg nekik, Miklós öcsém!

Miklós udvariasan adta tovább a nyers szavakat. A házigazda igen örülne... A tisztek füleltek, haboztak kissé, rendre mégis nekifogtak a szilaj erőpróbanak.

Minden épkézláb magyar táncrea kerekedett. Még a vén Dobay társasága is fölbohlott. A félszemű kuruc (Thököly kuruca) a legelső szobában hosszú asztal mellett ütött tanyát, körülte a táncról húzódozó, kuvaszködő úrfiak... Samuka is, az idegenektől való sok félszeg riadozás után, a Dobay seregéhez csatlakozott. Most ezek is kisereglettek a nagy kurjongatásra.

A főkapitány fennszóval biztatta meg őket:

— Rajta, fickók, ne lopjátok a napot!

Megélemedett nemesek virtuskodva ugrottak neki komaasszonyaikkal. István úr a feleségét hívta táncra. Méltóságos, gyönyörű pár voltak, példájukkal még jobban felgyújtották a társaságot. Sistergett, csapongott, tüzes gomolyaggá formálódott a táncoló sereg... Egylelkű, szilaj, keleti szertartás!...

A tisztek rendre sokalni keztek a dicsőséget. Némelyiket úgy megforgatta táncosnője, hogy a szeme is fölakadt a jámbornak.

Ömlött a nóta, dübörgött a tánc. A falak mentén és a sarkokban mind több császári uniformis verődött össze, mint zuhogó ár szélén a hordalék.

Miklós is ott állt a fal mentén. A főkapitány barátságos magatartása eloszlatta előbbi keserűségét, ő is táncolni kezdett, de egy boroszemű, nyalka fickó elkapta a párját. Tréfa is, sértés is... Van Norden közeledett feléje. Attól is elkapták Csegezy Anikót.

— Mi ez, Miklós? — kérdezte elszontyolodott képpel.
 — Ez, barátom, a magyarok *kutya-kedve!* — felelt Miklós keserű mosollyal.

X.

Az öreg Mátyás megszólította Miklóst.
 — Mért nem táncolsz, öcsém? Megszólnak...
 — Kipottyantam a táncból, Mátyás bácsi.
 — Gyere hát, ülj le a feleségem mellé. Amúgy is kérdezni akar tőled valamit.

Kedvetlenül indult Mátyásnéhoz, fázott ettől a szúrósszemű, nyelves asszonytól. Még valami ízetlen célzást vagy szemrehányást fog tenni Anikóval kapcsolatban.

A sovány kis nő félszeg mosollyal intette maga mellé Miklóst.
 — Mit is mondott a tábornok Anikóról, öcsém? Az imént nem tudtam jól megérteni, — elevenkedett.

Miklós elismételte a tábornok dicséretét.
 — Hanem te is nagy gráciában vagy ám! — sápított Mátyásné. — Ti ketten... Mindjárt kapott is rajtad a consiliarius... A leánya mellé fogott a vacsoránál.

Miklós megjéjdt: most következik... De Mátyásnének másfelé villant az esze.

— Fényes mulátság, úgy-e?
 — No, ami a fényt illeti...
 — Pedig nem ütött ki minden úgy, amint elterveztük. A leányok nem jöttek el.

— Micsoda leányok?
 — A torockói leányok! Ó, nagyszerű tervünk volt velük! Az inasok helyett nekik kellett volna fölhordaniok az ételt, italt. Ünneplő köntösből... úgy-e, szép lett volna? Tegnap föl is vezette őket a bíró leánya, de már akkor láttam én, hogy nem fülük fogukhoz ez a szolgálat. Csakugyan nem jöttek el... micsoda vakmerőség: megtagadni a jobbágyi engedelmességet! Nagyon dühösek az urak...

Miklós elsárgult, forogni kezdett vele a világ. Mintha vipera csípte volna meg. Föllállt s köszönés nélkül az ajtó felé támoľyogott. A hajdútól elkérte mentéjét, lebotorkált a lépcsőn, kisietett a várból. Hát ezért hívták meg. Tóbis Judithot akarták megalázni előtte. Cselédi szolgálatban, inasok helyén! Ezt az ő számára akarták föltáľalni. Asszony találhatott ki ilyen alattomos gonozságot...

Torockó felé indult. A vár ablakai vérmesen néztek alá a völgybe, a klarinét bele-belerikoltott az éjszakába, mint valami ragadozó madár hangja. Miklós égő pillantást vetett a várra.

— Gonozszok fészke!
 Meggyorsította lépteit Torockó felé. Judith, a büszke, bátor leány! Azzal ugyan nem űz csúfot Mátyásné...

A kis város sötét foltként húzódott meg a fehér hegyek ráncai közt. Bizonyosan a lelkek is tele vannak sötétséggel. Miklós szíve forró részvétellel telt meg vérei iránt...

— Közétek tartozom, most százszor inkább, mint valaha! — tárta ki keblét a város felé.

XI.

A város szélső házainak egyikében keményen megverték az ablakot. Egy fiatal legény lépett ki a kapun.

— Bocsáss meg, hogy rád kopogtattam. Este óta várlak.

— Te vagy, Sándor? Mi van nálatok?

— Menjünk a bíróékhoz, ott vannak a tanácsbeliek. Azok majd elmondják. Sejtettük, hogy hazajössz, ha megtudod a lányok dolgát.

— Mi van a lányokkal?

— Elrejtettük őket az egyik bányában. Félünk, hogy hajdúkat küldenek értük.

A bíró házának ablakain vastag deszkatáblák. Bekopogtattak. Tóbis bíró néhánydماغával az asztalnál ült gyertyavilág mellett. A többiek szerteszét szunnyadoztak a lócákon. Miklós jöttére felkönyökölték egymást.

A bíró asztalhoz ültette Miklóst. Főlelevenedve fordultak feléje.

— Úgy sejtem, tudod az ügyünket, öcsém, — szólalt meg Tóbis bíró. — Judithék nem akartak azok közé a garázda tisztek közé menni. Uri portákat is gyalázatba ejtenek, ki védi meg tőlük a jobbágyok gyermekeit?

— Utóvégül a mi leányaink nem mosogató szolgálók! — horkant föl Szabó Máthé.

Nagy zaj támadt, fölújultak a viták, amik az éjszaka folyamán elhangzottak. Mindenki röviden Miklós tudtára akarta adni a császáriakról való véleményét. Szabó Máthé több próbálkozás után fölállott. Tömzsi kis ember volt, csak ágaskodva tudott az öles, nagy, kajla bányászok között értékesülni.

— Hallgasd meg, öcsém, hogy s mint látom én állapotunkat. Az az igazság, hogy nemcsak a császáriak gonoszok, hanem a mi uraink is. Tanácsuraim nem akarják hinni, de én fülemmel hallottam, hogy a vasdezmát is ránk akarják vetni. Ifjabb Péter hánytorgatta ezt minapában boros fővel... nem is lehet kétségünk benne! Mi hát a mi útunk? Csak egy út van szabadulásunkra: a teljes szabadulás! Tudjuk atyáinktól, hogy a jobbágyság jármát gonosz praktikával rakták reánk, nem szabad nyugodnunk addig, amíg ki nem vetjük nyakunkból. Indítsuk meg újra a pört, amiben atyáink olyan sokat tusakodtak!

Tóbis bíró borús arccal ismételte meg aggodalmát, amit az éjszakai viták folyamán hangoztatott.

— Elődeink is mindig pórul jártak a pörrel. Csak a hurok szorult mindig szűkebbre.

Szabó Máthé kidüllesztette köpcös mellét, tüzesen folytatta.

— Az volt a baj, hogy elődeink nem akadtak becsületes prókátorra. Azok, akik fölvtették a város ügyét, titkon az urakhoz csapták magukat: így volt legutóbb Barcsay korában is. De most itt van a mi Miklós öcsénk. Ismeri a mai világ által-útjait, beszélni tud a császár hivatalai-val. Kössön kardot ő a város nevében, vegye fel ő a mi keresztünket...

A szemek Miklósra szegződtek. Várakozás, kétség, bizalom sugárzott feléje.

— Valóban nagyszerű küldetés volna! — mondotta Miklós ráébredve a dolog jelentőségére.

— Tedd meg fiam!... Az Isten is megáld... Vedd föl a mi ügyünket!

Miklóst megdöbbsentette a nagy felindulás. Visszahökken, a feladat igen súlyosnak tűnt föl előtte. Jó ideig némán nézett maga elé. Egyszer vidáman pillantott föl.

— Magam erőtlen vagyok ilyen nagy dologra, de volna egy módja a sikernek. Hallják kigyelmetek: ha Sárossy ítélőmester segítene...

— Ha jól tudom, az ítélőmester hitfelünk, — emlékezett Kerekes István.

— Úgy van, — felelt Miklós, — buzgó, lelkes hitfelünk, de ebből hiába remélnénk bármily kedvezést: Sárossy uram csak az egyetlen igazságot tekinti. Az a kérdés tehát, vannak-e a városnak jó levelei?

— Egész halom régi okmány van a város ládájában! — jegyezte meg Tóbis bíró. — A régi pörök iratai.

— Kiválasztom a főbbeket s megmutatom az ítélőmesternek. Ha ő biztatni fog... nos, akkor Isten nevében...

Fölálltak, Miklós köré sereglettek.

— Isten segítsen, édes öcsém!... Isten áldja meg jó szándékatod.

Odakint már pirkadt a téli hajnal, a tanácsbeliek összegombolták rókatorkos mentéjüket s hárm-as-négyes csoportokban elbúcsúzódtak.

Miklós gondterhelten lépdelt hazafelé. A város ügyéről gondolkozott. Megharcolni a város igazáért!...

— Voltaképen az én ügyem is! — állapította meg. — Ha a várost kitisztázom a jobbágyságból, Tóbis Judithot is kitisztázom. S mi kifogása lehet akkor apámnak ellene?

XII.

Reggelre virradólag a magyar urak a főbástyába vonultak s a gyeplőt a lovak közé dobván, nekiereszkedtek a boritalnak. A tisztek a vár vendégszobáiban tértek pihenőre — Rabutin vitték legelőszőr ágyába — a dámák lent a faluban, Mátyáséknál és a Pétereknél nyugodtak le.

A consiliarius egy világért le nem hunyta volna a szemét. Tudta, hogy a generális még a délelőtt folyamán tovább akar menni, már az első pillanattól, amint a szobájából kilép, udvarolni akart neki. A generálisnak a legszebb emlékekkel kell a várból eltávoznia: nagy szükség lesz a gráciájára...

Borbála asszonnyal és nagy szolgahaddal az éjszakai harctér romjait tisztították el.

Rabutin korán ébredt. A korbely emberek szigorúságával jelent meg az ebédlőházban.

— Hol van a lump banda? — dobogtatott nádbotjával.

Szaladtak a privátdinerek és fölverték uraikat. Ijedt, gyűrött képpel szállingóztak be a tisztek az asztalhoz. Rabutin gyilkos morfondírozással fogadta az érkezőket.

— Hadnagy úrnak alázatosan jelentem, megtettem az előkészületet a továbbmenetelre! — fogadta Van Norden hadnagyot, aki lesütött szemmel ült le az asztal végére.

A consiliariusnak sem volt szerencséje. Nyájaskodásaira kimért bic-

centésekkel vagy gúnyos élcekkel felelt Rabutin. Lekushadt fejjelel révedezett a tisztek társasága körül. Már csak a búcsúbeszéd szépségébe vetette reménységét.

Még hiányzott pár öregebb tiszt, Rabutin azonban nem akart tovább várni.

— Indulunk! — intett botjával Van Nordennek.

A consiliarius a bástyához szalasztott egy inast: István úr válaszszon ki néhány józanabb urat a búcsúzáshoz. Mire a tisztek lecihelődtek az udvarra, már a bor és muzsika emberei is ott voltak. A consiliarius megdöbbenve tekintett a társaságra. Nyoma sem látszott azokon az ünnepies, hódoló érzésnek! Félrekapott kucsmával, kurjongatásra álló szájjal, csufotvető szemmel páralottak a Rabutin szánkája körül. A tornácokon, bástyákon a várórség állott Kovács Mózes kommandója alatt.

Van Norden bebugyolálta a tábornokot egy csomó prémben s elhelyezte a szánkába. Ekkor előállott a consiliarius s rágyujtott a búcsúbeszédre. A tábornok szeme le-lekoppant a beszéd folyamán, majd a végén kezét akarta nyujtani a jeles óratornak, de nem sikerült kibontakoznia a nehéz bőrök szövevényéből. Gúnyos, fojtott röhenések hangzottak el a consiliarius háta mögött. Hirtelen csend támadt: a magyar urak csoportjából István úr lépett elé. Mögötte két császári katona két várőr között. A tisztek, akik a szánka végénél sorakoztak, megütödvé pillantottak össze.

— Excellenciás uram, — mondta a főkapitány latinul. — Ezt a két tisztet az én katonáim tilosban találták az éjszaka. Megtalálták és ebből az a tanulság, hogy a magyar katona a maga helyén és a maga ügyéért ma is éberem örködik. Im átadom a jámborokat...

Rabutin tekintete gyilkolóan tüzelt ki a sapka alól. A főkapitány büszke nyugalommal nézett farkasszemet vele. Van Norden intett a kocsisnak, a szánka nagy roppanással indult el, az idegen had kisiklott a kínos helyzetből.

A magyar urak sem értették a foglyok dolgát, kérdésekkel rohanták meg a főkapitányt.

— Majd az országgyűlésen, — mondotta István úr. — Olyan ügy, ami az országgyűlés elé tartozik. Most egy dolgunk legyen: igyuk meg a *coki*-poharat!...

Nagy zsidongással vonultak vissza az öreg bástyába.

A consiliarius nagyokat nyelt, zavarodottan nézett utánuk. Mi volt ez? Elindult a bástya felé, hátha megtudna valamit. Bemenni az oroszlanke trecebe? Visszafordult és tétovázva lépdelt a palota felé. Összeomlott volna a mesteri épület? Bizonyos, hogy grácia helyett, tajtékozás dühel távozott Rabutin... De hát mi is történt voltaképen?

XIII.

Harmadnapon a főkapitány maga elé idézte Tóbiás városbíró.

— Miért nem küldöttétek föl a leányaitokat? — szólt rája morgóván.

— Nem üthettünk cégért belőlük az idegenek számára! A mi asszony-népünk jó hírneve a mi legszentebb kincsünk.

— Eh, tökéletlenség! Nem akartatok szolgálni, az az igazság. Nos,

hát azzal fogtok bűnhődni, amivel vétettetek. Mától fogva a leányaitok rendre cselédi szolgálatot fognak teljesíteni a várban. A tiéd kezdi, főbíró! Még ma fölhozod a leányodat és a feleségem kezére adod.

— Ó, uram, csak ennyi! — derült föl a bíró tekintete. — A nagyuramék keze alá? Akárcsak a templomba bocsátanám...

A főbíró még aznap felköltöztette leányát a várba. Borbála asszony gögös kézlegyintéssel fogadta. De mégis csak megállott Judith előtt és pár percig elfogódva nézett rája. Fehér, szép volt a leány és nyugodt, mint a márványszobor. Hidegen nézett a nagyasszony szemébe.

— Remélem, engedelmeskedni fogsz, — szólt Borbála asszony fenyegető csendüléssel.

— Parancsoljon, nagyasszonyom! — bókolt Judith. — Szolgálatára jöttem.

MASODIK RÉSZ.

I.

Konc Miklós az iratokkal, amiket a város levelesládájából kiválogatott, Szeben felé igyekezett.

Lelke hősi érzésekkel volt tele: sárkánnyal fog megbirkózni véreiért. Láttá Judithot, amint az apjával elindult a várba, a leány méltóságos, önfeláldozó magaviselete rája is lelkesítően hatott.

Minél messzibbre haladt azonban szülőföldjétől, annál inkább lohadni kezdett bátorsága. A nehézségek félelmesen bontakoztak ki előtte, mint a hegyszakadékok a közeledő utas elé. Ekkora dologba vágni! Az élére állni, vezetésre vállalkozni. Mekkora szégyen lesz, ha nem tud megfelelni a bizalomnak! Egy nagy kudarc bélyegével telepedni meg a bányászok között. Judith, Judith... Ő meg tudna harcolni! Ő meg merete mutatni az uraknak...

Egy szilárd pont integetett feléje: a Sárossy ítélőmester alakja. Ha Sárossy melléje áll!...

Amint megérkezett Szebenbe, a cancelláriára sietett és tüzetesen beszámolt az ítélőmesternek a szentgyörgyi ünnepekről. Sárossy, bár hajlott korú, ősz ember volt már, még mindig a dolgok velejébe fűrődő érdeklődéssel figyelte az ország dolgait. Mint bátor, törhetetlen igazságú embert, azzal bízta meg az országgyűlés, hogy a katonai terhek viselését a különböző rendek között elossza és az ország érdekeit a katonai kommandó erőszakosságával szemben megvédelmezze. Itélőmester és főkommisszárius volt egyszemélyben. Erdély legsúlyosabb gondjai neheztedek rája. Rabutinnal állandóan élben állott, de a ravasz főkommandáns nem mozdíttatta el helyéről. Bizonyos volt benne, hogy az ő útján okvetlenül megkapja a hadsereg számára, amit az országgyűlés megszavazott.

Sárossyt fölvidította a Miklós beszámolója. Jól esett neki, hogy Torockay főkapitány nem hagyta szó nélkül a generális dolyfős megjegyzéseit. A gubernium szolgálalkúsége tehát nem fertőzött meg mindenkit. Miklós a vár alaprajzának történetéről hallgatott, mint ahogy azt a főkapitánynak az őrszobában megígérte.

Némi habozás után rátért a torockói leányok esetére. Pál félénk, bizonytalan szóval a pártjukra próbált állani.

— Emberileg igazuk volt, de mint jobbágyoknak engedelmeskedniök kellett volna! — szólt nyersen a Sárosy ítélete.

Miklósra különösen hatott ez a nyersség: nem ijedt meg, sőt erőre kapott tőle.

— Ami a bányászok jobbágyságát illeti, hát erre nézve is fontos beszédem volna nagyurammal.

Az ítélmester biztatóan bólintott. Miklós elmondotta, hogy miféle megbízást kapott a bányászoktól. A szabadságukat akarják visszaperelni a familiától. Őt kérték meg prókátorul.

Sárosy mindjárt az első szavak után föltűnő érdeklődést mutatott az ügy iránt. Miklós szinte megdöbbsent, olyan fénylő, szúrós szemmel nézett rája... Kérdéseket vetett közbe, majd az iratokat sürgősen elhozatta és átszaladt rajtuk, minden mozdulatán látszott a belső izgalom.

— Csodálatos a sors keze! — szólalt meg végül. — Én ezzel az ügygel kezdő jurátus koromban nagyon sokat foglalkoztam. Miként te mostan: célul tűztem ki, hogy megharcolok a torockóiak szabadságáért. Téged vérbeli, engem hitbeli atyafiság lelkesített ügyükért. Ez majdnem negyven évvel ezelőtt történt és íme az ügy újra előmbé vetődik! Nem a gondviselés dolga ez? De miért is hagytam volt annyiba? — gondolkozott el. — Valami belső ok... az ügyben rejlő nehézség állta utamat. Negyven esztendő!... Meg fogjuk tekinteni, öcsém!

— Nagyuram tanácsától függ. Én gyöngé vagyok ilyen harcra.

— Fialat vagy és gyöngé vagy: micsoda balga beszéd! Tanulni kell, meg kell rágni a leckét: ez a siker titka. Mi az erő? Tudás... a lélek készenállása! Ez az ügy nagyszerű alkalmat nyújt neked tapasztalatok szerzésére, nyomról-nyomra fogsz haladni a törvénykezés szövevényes dolgaiban. Én majd kalauzolni fogjak. Negyven év... hadd lássuk, mit tanultam negyven év alatt? Először áttöröd magadat ezeken az iratokon, aztán fölkatatod jegyzeteimet, amiket erről az ügyről annakidején csináltam. Ott lesznek ezek valamelyik birtokomon, meghányod a levelesládákat. Majdcsak kiderül, hogy min akadtam volt fel. Belemegyek — a szép emlékekért!

Miklós nagy örömmel tért meg szállására. Tanulni? Hiszen ha ettől függ: kész a siker!...

Judith, a bátor, a büszke leány! Az ő szívében csendült meg a város szabadsága!

II.

Négy-öt nappal a nagy farsangolás után a consiliarius ismét Szentgyörgyön volt. Óva-lopva, lóháton jött az erdőn át. A Pétereknek ezuttal színet sem akarta látni, a főkapitánnyal volt főbenjáró beszéde.

— Mit akar a róka? — neszelt föl István úr.

A consiliarius betanult tervszerűséggel adta elé mondókáját.

— Bizony, kényes dolog, amiben most elindultam. Szerencsére bátyám előrelátása némiképen megkönnyíti dolgomat.

— Előrelátás? Tudtomon kívül...

— Nem, ezt bizonyosan bölcs megfontolásból cselekedte. Okos politikából...

— Miről van szó?

— A rajzról, bátyám, amit kegyelmed elvett a generális embereitől. A vár alaprajzáról.

— No, ahhoz nem kellett különös bölcsesség. Azt más is elvette volna.

A consiliarius fanyalogva mosolygott.

— Az elvétel, hm? No, az inkább vakmerőség volt, mint bölcsesség. Bátyám bölcsesége ott kezdődik, hogy nem ütötte dobra a dolgot. Legalább, amennyire én megállapíthattam, nem került a világ szájára.

— Ohó, drágalátos öcsém, ne értsük félre! — kacagott föl nyersen a főkapitány. — Nem ütöttem kis dobra, mert a nagy dobra akarom ütni... Az országgyűlés színe elé viszem a dolgot. Odavaló. Vendégség színével kikémelelni a magyar várakat — micsoda gazság ez? Nagyot fog ez csendülni!...

A consiliariusnak nagyon lekókkadt a feje. Torkát köszörülve sétált körül az asztalt.

— Próbáljuk meg, bátyám, helyesen érteni egymást! — szólt erőltetett hidegséggel. — a generálistól bizalmas fölszólítást kaptam, hogy jöjjenek el kegyelmedhez s szépszerével altassuk el a dolgot. Ez esetben teljes gráciáját ígéri...

— Grácia? Nem grácia kell nekünk, öcsém, hanem világosság! Lásuk meg végre nemzetül, kiket fogadtunk be országunkba. S ha már országunkba be is fogadtuk őket, legalább kapunkon és küszöbünkön ne bocsássuk be az ármány fiait.

— Kedves bátyám, én a nagy politikába nem avatkozom! — vágott ártatlan arcot Mihály úr. — Csak a rajz ügyében kaptam megbízatást, csak ahhoz szólok hozzá. Ami pedig a rajzot illeti, el kell árulnom a következőket. A tábornok a levél mellett egy iratot is küldött nekem, amelyet a guberniumnak kell beadnom abban az esetben, ha a bizalmas elintézés nem sikerül. Tessék... a főbb pontok! Fájjalja, hogy emberei merő tudatlanságból megsértették a nemesi szabadságot, példásan fogja őket megbüntetni. Kéri a guberniumot, hogy a rajzot, mint bűnjelet, azonnal követelje vissza kegyelmedtől. Tehát még érdemet fog kovácsolni az esetből.

István úr készen volt a felelettel.

— Ez a megoldás fölötte tetszik nekem! Kérje be csak hivatalosan a rajzot, nem fogom megtagadni. Sőt az országgyűlésen nyilvánosan megköszönöm a tábornoknak, hogy szívéen viseli a nemesi otthon védelmét. jól lesz így... éppen a maga rendjén!

A consiliarius elnémult. Összeroppant, meggörbült, sűrűn szípigott. A főkapitány győzelmes pillantásokat vetett rája.

— Bátyám, hát tönkre akar tenni? — tört ki végül elkeseredetten. — Így támogat engem a család feje?

— Ki bánt tégedet? Semmi ia-fia nem vagy te a tábornoknak.

— A szolgálja vagyok! Mindnyájan a szolgálai vagyunk, akik hivatalt viselünk. Az ő titkos jelentése után igazodik a bécsi udvar, fölemelhet, porba sujthat s nekem éppen most kellene előrelépnem.

— Mit árt az neked, ha engem rebellisnek tartanak? Annál jobban fényeskedik a te hűséged!

— Gondolja meg, bátyám, ha én azt a rajzot vissza tudnám szerezni!

S ha bátyámat hallgatásra tudnám bírni, — tört ki a consiliariusból a sóvárgás.

— Hallgatásra? Hiszen a tábornok más színt adhat a dolognak, érdemet kovácsolhat belőle.

— Ja, a mi világunkban mindenkinek megvannak a maga ellenségei. A tábornok mögött is ott állanak a prédalesők, hurokkal a kezükben. Nem az a baj, hogy kikémleltette a várat — arra bizonyosan parancsa van Bécsből —, hanem az, hogy ügyetlenül dolgoztak az emberei. Ha én megóvhatnám a botránytól! Bátyám tudja sorsomat, szegény legény vagyok, tegyen úrrá egy mozdulatával.

A főkapitány gúnyos szájalommal nézett öccsére.

— Az az érzésem, hogy most az egyszer őszintén beszéltél velem. Csodadolog ez, szinte kedvem volna, hogy megjutalmazalak.

— A rajzot, bátyám! — kulcsolta össze kezét a consiliarius.

A főkapitány habozott még kissé, aztán elővette bőrös jegyzőkönyvecskéjét.

— Jól van, megfizetek őszinteségedért, itt a rajz.

— S a hallgatás, bátyám? A titoktartás...

— Meglesz az is. De mondok neked valamit, jól jegyezd meg. Az atyai örökségedet régen elkótyavetyélted, most a közvagyonból: a rokoni szeretetből is kivetted jussodat. Jól gazdálkodjál vele!

— Még ma Szebenbe indulok — mondotta nagy hévvel inkább magának a consiliarius s István úr felé lépett, hogy kezét fogjon vele. — Bátyámnak hálásan köszönöm...

A főkapitány azonban nem fogadta el a kézfogást, lesújtó pillantást vetett öccsére.

— Utálatos dolog, hallod-e, mikor koldus lesz az úrból!

III.

Sárossy ítélőmester nem volt ellensége az új világnak. A változást, mely Erdélyt török főség alól német főség alá juttatta, az idő természetes érlelő munkájának tartotta. Úgy gondolta, hogy a diploma, amelyet Bethlen Miklós kancellárius szerzett Bécsben az ország helyzetének rendezésére, elégséges alap Erdély további boldogulására. Két nyavalya fenyegette az új élet egészségét: a katonai kommandó zsaroló uralma és a szolgálalkúság pestise, amely a guberniumból áradt ki s mind szélesebb köröket mérgezett meg.

Az ítélőmester mindent elkövetett, hogy Erdély régi törvényei, amiket a Diploma meghagyott, megint erőre kapjanak. Örült minden országgyűlési vitának, minden pernek, ami az élet mozdulását jelentette.

— Nem adom át addig a gyeplőt, amíg a lovakat be nem tanítottam! — szokta mondani, mikor az újrendszerű bírászkodás nehézségeiről esett szó.

Akkoriban valamirevaló ember nem fordult meg úgy Szebenben, hogy Sárossyt föl ne kereste volna. Ő volt a régi világ kapcsa az új világ felé. Öregek hódolattal köszöntötték, apák elébe vezették jóramenendő fiaikat.

Torockay Mihály is bekopogtatott az ítélőmesterhez. Rabutinak átadta már a rajzot és az ígért gráciának reménységével lelkét már tele-szította. Nagy kedve volt, mint aki üstökön ragadta a szerencsét.

Az ítélőmester hűvösen fogadta a látogatót. A gubernium tagjaira általában gyanus szemmel nézett, a consiliariust meg éppen nem tudta szívlelni. Árulkodástól félt... nehezebbre esett, hogy vigyáznia kell szavaira.

No, nem kellett sokat beszélnie. Mihályból áradt a szó, mint a megsordult csatornából. A vasdézma ügyének magyarázásába merült bele.

— Mit gondol, bátyám, a hazai fórumokon dülőre lehetne-e juttatni ezt a dolgot rövid időn? — kérdezte.

— Miért rövid időn? Nyilvánvaló, hogy csak a törvénykezés rendes menetén lehet...

— Mert más úton röviden menne! Rabutin útján a bécsi kormány-nál... — zörgetődözött a consiliarius.

Az ítélőmesterben felforrst az epe.

— Meg lehet próbálni! — mondotta. — Ugyanazt a dolgot meg lehet áron venni vagy el lehet lopni.

— Pörölni... hosszas dolog — tette hallatlanná a consiliarius az ítélőmester sértő célzatát.

— No, rá fogtok érní, mert a bányászok is pörölni fognak titeket... Előbb amúgyis a bányászok pörének kell eldölnie.

— Minket pörölnék? Miért? — biggyesztette el ajkát a consiliarius.

— A szabadságukért. A jobbágység ellen...

— Szóbeszéd. Mindig jár a szájuk.

— A pör rövid időn meg fog indulni! Tudomásom van róla. Egyelőre tehát alperesek lesztek! — szólt szárazon Sárossy.

A consiliarius meghökkent kissé, de aztán gúnyos mosoly lebbent ajkára.

— Azt hiszem, az ilyes paraszti rezgelődésnek nem kellene felülni!

— Hagyjuk hát! — legyintett indulatosan az ítélőmester. — Akinek fáj, az tapogassa. Miféle újításokon töritek a fejeteket odabent? — fordult derültebben látogatójához.

A consiliariusnak azonban elment a beszélő kedve. Leforrázottan hagyta el az ítélőmester kancelláriáját. A pör, úgy látszik, komoly dolog. Sárossy nem tréfál. Támogatást várni tőle? A paragrafusok rabja...

Rabutin megértette a vasdézma ügyét, nála van az igazi hatalom, hozzá kell símulni...

Miklós naponkint beszámolt Sárossynak a torockói levelek tartalmáról. Az ítélőmester aprólékos boncolgatással kényszerítette, hogy mindennek tüzetesen utána járjon. Erdély nagy törvénykönyveit, az *Aprobatákat* és *Compilatákat* állandóan tanulmányoznia kellett.

— Meg kell érlelni a dolgot, aztán magától lehull! — mondogatta az ítélőmester. — Meg kell tanulni a leckét.

Amint a torockói leveleknek velejét vették, Sárossy útra indította Miklóst, hogy ifjúkori jegyzeteit felkutassa és Szebenbe szállítsa. Miklós Szőkefalván kezdte a dolgot, a Sárossy ős-jószágán.

Távozása után egy napon egy ifjú bányász kopogtatott be az ítélőmester kancelláriájára. Miklóst kereste s mivel ez nem volt ott, az ítélőmester elé vezették. A legény jelentette, hogy Tóbis bíró küldötte valami irattal, ami a város pörére vonatkozik.

Sárossy kibontotta a pecsétet borítékot és belemerült az írás olvasásába. Arca mindjobban elváltozott az izgalomtól.

— Hogy jutottatok ehhez az íráshoz? — kérdezte a legénytől.

— A bíró csak annyit izent Miklósnak, hogy ez az irat Szentgyörgyről került ki, az egyik földesúrládájából.

Sárosy belemélyedt az iratba, megfeledezett a legényről.

— Jól van, mondd meg a bírónak, hogy Miklóshoz juttatjuk, — bocsátotta el végül a legényt.

Az irat másolata volt Endre király kiváltságlevelének. Friss írás, itt-ott elszórt másolási hibákkal. Hát csakugyan kiváltságos város volt Torockó! Nagyszerű nyom! De az eredeti szabadságlevelet kell megszerezni vagy hiteles, pecsétes másolatot.

Ettőlfogva türelmetlenül várta Miklóst. Ez azonban egyre késlekedett. Szőkefalváról Sárosra ment, üzent a napokban, a jegyzeteket még nem találta meg. Sárosy nem akart időt veszíteni, az üzenet vétele után Konc Miklósnak, mint prókátornak, nevében kérést írt a guberniumhoz, hogy a másolat alapján rendeljék el az eredeti levél föl kutatását a kolozsmonostori káptalan archivumában. Arra — úgy vélte — gondolni sem lehet, hogy a földesurak kiadják az eredeti okmányt. A kérést a többi posta közt mindjárt be is küldötte a guberniumhoz regisztrálásra.

Végre megérkezett Miklós és elhozta az ifjúkori jegyzeteket. Az ítélmester félrevonult az iratokkal, hosszasan búvárolta azokat. Minden följegyzést, utalást elolvasott, közben nagyon sokat mosolygott, csóválta fejét: az első szárnypróbálgatás gyarló mozdulatai...

Végül beszóltotta Miklóst dolgozó asztalához.

— Most aztán világosan áll előttem, hogy annak idején miért hagytam volt abba a bányászok pörét, — mondotta. — Egyszerűen nem volt mivel bizonyítani igazukat. A Barsay-idejebeli bírák nehezen ítéltettek volna másként.

— Hát hiába!... — csüggedt el Miklós.

— Nem, nem hiába! A betegség ideje, úgy látszik, kitelt, immár a gyógyulásnak kell következnie. Nagy dolog történt, amíg oda voltál! A torockói bíró egy iratot küldött ide, ami nem kevesebbet árul el, mint hogy a bányászoknak csakugyan volt királyi szabadságlevelük...

Miklós fölajzott tekintettel nézett az ítélmesterre.

— Akkor... akkor...

— No, no, most aztán ne szédítsen el a reménység! Sok munka van még addig, fiam! Esetleg kemény harcok. A szabadságlevélről egyelőre nyomunk van, egy értéktelen másolat, de a nyomon elindulhatunk. A másolatot nevedben beküldöttem a guberniumhoz, hogy indítsák meg az eredeti felkutatását. Az ilyesmi lassan szokott menni, egyelőre az volt a fontos, hogy a kérést regisztrálják. Most aztán tovább kell ütni a yasat! Mihamarább Kolozsvárra utazol s közbenjárász, hogy a szabadságlevél elérkezjen. A nyomok a monostori káptalan archivumához vezetnek. A kulcs, amit a régi pörök prókátorai nem találtak, kezeden van, okosan forgasd!...

IV.

Miklós Kolozsvárra siettében Enyeden megállott egy percre. Ne térjen-e ki Torockó felé?

— Judithot nem láthatnám... fogolymadár zord kalitkában!

Csak tovább gyorsan, Kolozsvár felé! És serényen munkálkodni a

bányászok szabadulásán. Hadd diadalmaskodjék a Judith büszke, szabadtó lelke!

Éjjeli szállásra Tordán állapotott meg keresztapjánál, Szaniszló Zsigmond alispánnál. Az alispán zajos örvendezéssel fogadta. Lovának jó abrakot rendelt, magát karonfogva vezette házába.

Városi nemes volt, frissebb, élelmesebb, tanultabb, mint a falusi nemesek. — „Jó-tréfájú“ ember! — mondták azok, akiknek rovására nem mentek tréfái. — Hitfeleim vagytok, de azért csak elmondom rólatok... — szokta ollóba venni az aranyösszéki székely tiszteket vidám társaságokban. Torda a hadak útjába esett, Szaniszlónak állandóan vesződnie kellett az átvonuló katonasággal. De értett is ám hozzá, hogy egy-egy garázda császári csapatot eliktasson a város nyakáról! Benne élt az újmódi világ levében, senki nála hevesebben nem kívánczozott ki belőle. Torockay Istvánnal ha összekerültek!... Elsiratták a multat és sóhajtozva epekedtek a jövődőért.

— No, úrfi, hova tüntél el a császári bálból? — vont a kérdőre Miklóst, amint asztalhoz ültek. — Elég korán kerestelek, hogy egy kicsit beszélgessünk, de már kámforrá lettél.

— Nekem elég volt annyi abból a mulatságból! — mondta Miklós komolyan.

Az alispán arca is befelhődött.

— Bizony a mi mai mulatságaink!... Egynek azért örülök: székely uraim is közelebből megismerkedhettek az idegen nemzetséggel. Igen bíztak az ősi jussban, most aztán ráébrednek, hogy viseletlenül is lefeszlik róluk a vitézi köntös, ha sokáig tart ez a világ.

— Az a baj, keresztapám, hogy közöttük is lépten-nyomon nagy szakadékok mutatkoznak. Könnyű beférköznie közénk az idegen nemzetségnek.

Szaniszló elismerő pillantást vetett a fiatalemberre, tetszett neki a megjegyzés.

— Erről jut eszembe: nagy bajok vannak a pátriádban, Torockón! Fölbódultak a bányászok, lesz dolgunk a szerencsétlenekkel...

— Tudom... a szabadságukat keresik...

— Ha csak keresnék, de azt hiszik az együgyűek, hogy már meg is találták. Valami szabadságlevél-féle került kezükbe s egészen megzavarodtak tőle. Egyszerűen megtagadtak mindenféle jobbágyi szolgálatot, az eddigi dézsmát sem akarják fizetni.

— Micsoda bolond elhamarkodás! — tört ki Miklósból a megdöbbenés.

— Bizonyosan Vincy, a nótárius, bujtatta fel őket. Tőle kitelik az efféle bölcsesség. Ismered őkegyelmét?

— Kis gyermek voltam, mikor Torockón rektorságot viselt — próbált Miklós nyugodtabban szólni, hogy elpalástolja felindulását.

— No, érdemes elbeszélgetni vele. Világ nyughatatlanja! Mi mindent próbált, mióta elhagyta a rektorságot. Egyidőre örmény és görög kereskedők szolgálatába szegődött s árus-szekereken kóborolta be a két hazát. Ilyen dolgot... nemes ember! Aztán Bécsbe került s latin tolmács lett a császári udvarnál. Innen az adósságok elől Kolozsvárra szökött s nagy elokvenciájával, jó pennájával szolgabírótságot szerzett magának. De az adósságok itt is nyakára nőttek. Egy napon otthagya hivatalát s Bécsbe

gyalogolt feleségével és a császár elé állt: *gráciát kérni!* S tudod mit kért gráciában? Bolondnak fületlen gomb: engedelmet kért, hogy Erdély magyar helységeiben theatrumot játszassék. Valamint fizetett azonban a „libera ars“, nemrégiben mégiscsak visszapironkodott Torockóra s nótáriusságot vállalt a városnál. Úgy látszik, hogy vékonydolgú hivatala mellett más érdemekkel akarja magát kelletni: szabadságkeresésre abajgatja a népet!

Miklóson kivert a verejték. Ilyen téves nyomokon keresni a magyarázatot! A bányászok — úgy látszik — állják szavukat, nem hiesztelik az ő prókátorságát. De vajjon ő meghagyhatja-e ebben a hamis hitben keresztapját? S ha elmondja, hogy s mint áll a dolog? Vajjon keresztapja nem fogja-e a nemesi érdekek veszélyét látni a jobbágyok támogatásában, nem fogja-e útját keresztetni?

Kis habozás után mégis őszinte szóra fakadt. Elmondotta a bányászok megbízását, Sárossy biztatásait, a privilegiális levél jelentőségét.

— Sárossy veled van?... Vakon kövesd! — kiáltott föl az alispán lelkesen.

Miklós nagy izgalma könnyben buggyant ki.

— Azt hittem, hogy keresztapám a Torockay-familia pártján lesz.

— Én a mai főrendek pártján? — tüzült ki az alispán ábrázata. — Császár aljas szolgálói, nem uralom őket!

— No, István úr...

— István úr velünk tart, bizonyos! De a consiliarius, ez a ragadós pióca... meg a Péterek, ez a két éhfarkas!... S a többiek országszerte... a guberniálisok!... Csak törni, gyöngíteni, gyöngíteni őket! Parolámra, szeretem a dolgot! — csapott nagyot a fiatalember kezébe.

— S apámuram? Vajjon mit fog szólni?

— Bízd rám, kedvet adok én neki! Prókátorság a Sárossy szárnyai alatt? Ez aztán nemesemberhez illő foglalkozás, boldog lesz az öreg. Neki különben is csak egy vágya van, tudhatod...

Miklós nem felelt. Tehát mégsem lehet teljesen őszinte. Elmondani, hogy Judith szabadsága az ő titkos sarkantyúja?...

Az alispán föl s alá sétált a szobában és vígan duruzsolt, mint a befűtött kemence.

— Így érte a dolgot, voltaképen nagyon bölcsen cselekedték a bányászok, hogy minden jobbágyi szolgálatot megtagadtak. Mert ha megfizetik a földézszmát, akkor a familiának nem sürgős a dolog... nyugodtan húzzák-halasztják a pört. De ha elmarad a főjövedelmük? Mit szólsz a parasztok eszéhez vagy mondjuk ösztönéhez? Fut a molnár, ha elcsap a víz... nem igaz?

V.

Sokáig fönnbeszélgettek, Miklós reggel kissé bágyadtan lovagolt Kolozsvárra. Almássy püspökhöz szállt, akinél diákkorában kvártélyja volt.

Köszönt a püspökéknek s elsietett a guberniumra. A regisztrátor után tudakozódott.

Az egyik boltos kis szobában csakhamar egy módosan kipödört bajuszú, erőstekintetű, öreg úrral állott szemben. Tisztességgel elmondotta jövelele célját: mi van a torockóiak kérésével?

Az öreg úr lúdtollát füle mögé helyezte s szembefordult Miklóssal.

— Miért érdekel téged a torockóiak ügye?

— Én vagyok a prókátoruk! — mondta Miklós némi büszkeséggel.

— Prókátor... ilyen fiatalon? Hol tanultad a törvényt?

— Sárossy ítélőmester kancelláriáján.

— A csodát! — billentette meg a regisztrátor nagy szemöldökét. — És az ítélőmester tudtával fogtál a bányászok pöréhez?

— Természetesen! — bökte ki Miklós, de mindjárt megbánta, hogy elárulta a dolgot.

— Csodálom, hogy az ítélőmester nem beszélt le erről a vállalkozásról. Torockay consiliarius ellen...

Most meg a regisztrátor harapta el a szót. Fölhúzta homlokát s a vastag iktatókönyv leveleit kezdte hüvelykujjával pergetni.

— Hogy áll a torockóiak ügye, bátyámuram? — próbálkozott újra Miklós szerényen. — Nemrégiben kérést adtak be ide, amelyben valami szabadságlevél föl kutatását sürgetik. A levél másolatát szintén beküldötték útbaigazítás céljából. Átmentek-e már ezek az iratok a káptalanhoz?

Az öreg szánakozóan hunyorgatott Miklósrá.

— A káptalanhoz? Hát azok bizony egyelőre a kiskáptalanba kerültek, jó öcsém. A Torockay Mihály uram zsebébe.

— Hogy lehet?

— Nagyon egyszerűen, öcsém. Bejött ide, zsebvágta... ennyiből telt...

Hirtelen fölállt az öreg s dühösen kezdett a szobában sétálni.

— Ki hallott ilyesmit a boldogemlékű magyar fejedelmek korában? Mondd meg, öcsém, az ítélőmesternek, hogy idebenn a guberniumban az új világ urai minden pillanatban meggyalázzák a törvényt. Én üzenem, Öry Balázs, hites regisztrátor! Emlékezni fog rám a boldog időkből. Neked pedig annyit mondok: az ördöggel kezdetével pört... jól forgolódjál! No, vale bene! A torockói aktákat a consiliariusnál keresd!

Visszaült helyére s sercegtetni kezdte tollát a kemény papiroson. Nem volt többet kivel beszélni.

Minek is itt a szó? Világos, a consiliarius nyakát akarja szegni az ügynek, nem akarja pörre engedni. Merre mostan? Mi a teendő? — tűnődött a fiatal jurista. Eléfelé leszakadt a híd, vissza tehát az ítélőmesterhez, új útmutatást kérni.

Fölháborodott képpel nyitott be a püspökékhez. Csak a püspökné volt otthon. Résztvevő tekintettel nézett Miklósrá, anyai gyöngédséggel szólt hozzája:

— Úgy-e, fiam, bajos, csúnya dolog az élet?

— Bizony, bajos, csúnya dolog! — felelt Miklós csüggedten.

— El kell felejteni, fiam! Fiatal vagy, nem lesz nehéz. Édesapádnak is tartozol vele.

— Elfelejteni — kit? — nézett Miklós csodálkozva a püspöknére.

— Ejnye, mit alakoskodol előttem? Hát a bíró leányát...

Miklós nagyot nevetett.

— Ja, itt tart a néni? Értem, értem! No, ami a bíró leányát illeti... azt ugyan nem fogom elfelejteni! Kiegyeztünk apámmal, kétévi gondolkozási időt vállaltam.

— A történetek után? Engedj meg, édes fiam, de...

— Mi történt? — ütötte föl fejét Miklós indulatosan.

A püspökné értetlenül bámult Miklósrá.

— Hogyan... nem tudsz róla? Valami szabadságlevélről van szó, amit a bíró leánya Samuka úrfitól szerzett meg... Igen különös módon.

— Judith az úrfitól? — hebegte Miklós sápadtan. — Mi történt?

— Bocsáss meg!... — ijedt meg a püspökné. — Vigasztalni akaralak, Isten látja.

— Valami hitványság? — kérdezte Miklós nagy indulattal.

— Én a húgomtól, Mátyásnétól hallottam, ő feleljen! Bent vannak Anikóval, majd ők elmondják, én... én... Isten látja... Miért is szólottam?...

Az udvar felől lépések hangzottak, Miklósnak torkába ugrott a szíve. Mátyásné érkezett Anikóval.

Az asszony meghökkenve állt meg Miklós előtt.

— Né, öcsém, te is... — szólt felborzolódtott tekintettel.

— Én is. Hazug nyomában sánta eb... Micsoda gonosz híreket terjeszt kegyelmed a mátkámról? — kérdezte Miklós égő pillantással.

— No, né, még kérdőre vón! — kereste Mátyásné villogó szemmel Anikót, aki hátrahúzódott és remegve fogódzott meg egy szék karjában. — A szegény uramat a sír szélére juttatta ez a gyalázatos história... most meg engem is...

Zokogni kezdett, fulladozott, támaszték után tapogatózkodott.

— De, édesem!... — fogta föl a püspökné. — Miklós Szebenből jön, nem tudja, hogy mi történt nálatok.

— Nem tudja? No, szép mátkája van! — harsant föl egyszerre nagy hévvel Mária asszony.

— Mondd el Miklósnak! — biztatta a püspökné.

Mátyásné szipogott még... de a beszéd vágya mind nagyobb hévvel vett erőt rajta. Tóbis Judithról beszélni Konec Miklósnak? Ugyan mi volna kívánatosabb? Egy párat csuklott még, aztán metsző, száraz hangon kezdett kerepelni:

—... A consiliarius a napokban Szentgyörgyre érkezett s házunkba gyűjtötte az atyafiakat. Vészes hírrrel jött: a bányászok pört indítottak a familia ellen! Egy királyi levél másolata jutott kezükbe: annak az eredetijét akarják megkapni a káptalantól. Hogy jutottak a szabadságlevél másolatához a bányászok? — kérdezte a consiliarius az uraktól. Idősebb Péter dühösen kiáltott rá a szegény, jámbor uramra:

— Mátyás juttatta a bányászok kezére! Becstelen, elárulta a véreit...

— Eszeveszett beszéd! — védekezett a szegény uram. — Csak nem gyujtom fel a házat fejem fölött.

— Mégis, bátyám, nem mutatta meg valakinek azt a levelet? Jó szándékkal, természetesen... — kérdezte a főkapitány.

Szegény uram majd lefordult a székről ijedtében. Eszébe jutott, hogy mit cselekedett a levéllel.

— Mi tagadás, István öcsém, mi tagadás... biz én megmutattam a fiadnak, Samukának. A kis öcsém azután is többször járt a levelesládában.

Elhivatták Samukát és faggatni kezdték. A főkapitány bőszen támadt fiára... Végül bevallotta a szerencsétlen, hogy ő másolta le a szabadságlevelet.

— Mit tettél vele?

— Judith... Judith vette át... — mondta a fiú s ájultan esett össze. A Péterek vitték ki a szobából a főkapitány dühe elől.

A leányt azonnal lehivatták a várból és vallatóra fogták.

— Mivel tudtad rávenni, hogy kezedre játssza a levelet? — kérdezte a consiliarius. — Belém szeretett! — mondta vállvonítva a megátalkodott teremtés. — Előbb szánta rabságomat... aztán... aztán szerelemről kezdett beszélni. Mondtam neki, hogy mit gondol... hiszen én a jobbágyuk leánya vagyok. Erre ő esküdözni kezdett, hogy a mi jobbágyságunk hamiságon nyugszik, ő bizonyítani tudja ezt.

— S te, persze, kaptál rajta?

— A bizonyzáson? Mit nem adtam volna érte!...

— A becsületedet adtad... a szeretője lettél! — akart rájapirítani a consiliarius. A leány rántott egyet vállán s ajkát biggyesztette nagy gonoszul az urakra... Pihá, a hitvány parázna!...

Anikó fuldokló izgalommal szólt bele a szóáradatba:

— De néném, ilyen gonosztságot...

Mátyásné dühösen szegezte Anikóra szeme tuskéit. Magas hangba csapott bele, mint a tyúk, mikor megriasztják.

— Szeretője volt, ha mondom! Elcsábította a tudatlan, jámbor úrfit...

— A bosszú beszél nénémből! Mit tudhatjuk... — vergődött a leány. — Miklósnak okvetlen beszélnie kell vele! Bizonyosan mindent meg fog magyarázni...

Miklós hálásan pillantott a leányra. Megfogódzott a reménységben, amit a leány meleg szavai dobtak oda neki.

— Ártatlan... bizonyosan ártatlan! — hajtogatta. — A becsületét nem adta oda.

— S ha nem parázna? — nevetett gúnyosan Mátyásné. — Hát akkor a másik: boszorkány! Akkor bűbájos mesterséggel rontotta meg annyira a fiú esztét. Tűzkinjára való boszorkány, borsószalmát alája! — A püspökné felé fordult, pergette nyelvét. — Borbálával, a főkapitánynéval imént voltunk a consiliariusnál, megígérte, hogy mihamarább Tordára viteti a sátánfajzatot, a vármegye tömlöcébe. Meleg fürödőbe, meleg fürödőből hirtelen szárítóba...

A püspökné fölállt, gyöngéden megsímogatta Miklós verejtékező homlokát. Anikó csöndesen könnyezett az asztal végén.

A kis fekete asszony a jólsikerült szereplés derűjével hordozta meg rajtuk tekintetét.

VI.

Miklós az ebédet sem tudta megvárni. Nyergelt, indult Torockóra.

— Judith mindent meg fog magyarázni! — csengett szívében az angyali ígéret.

A gubernium kapujában egy percre megállította lovát. Eszébe jutott, hogy neki voltaképen Szebenbe kellene visszatérnie s hírt adnia az ítélő-

mesternek a pörös akták eltűnéséről. A pör? Olyan kicsinynek, távolesőnek tetszett most neki ez az ügy. S maga az ítélőmester olyan álomszerű, ködbevesző idegennek...

— Judithot, Judithot hallani!

Egész úton a leányon járt az esze. Vallatta a szabadságlevél felől... Vitázott vele... fölindult ellene... igaznak találta... fölmagasztalta. Judith meg fogja szégyeníteni ellenségeit.

Gyallay Domokos.

ABEL A TISZA PARTJÁN.

Bátyám, ne bánts és ne szorítsd a torkom
Amért a véred, testvéred vagyok,
Hát az se volt még elég szörnyűségnek,
Hogy jég vert el, a házunk porig égett
S az Isten és a hit is elhagyott?

Bátyám, eressz, hisz egymagad maradsz itt
E tízcsapással megvert, bús rögön
S mi hasznod, hogyha többé nem vagyok,
Mi hasznod, hogyha én is meghalok
S vérem piroslik majd az öklödön?

Bátyám, vigyázz, a testvér vére szentség —
S hogyha kiontod: mind fejedre hull!
És hallgassad csak: régen elrabolt
Húgunk Erdélyből újra fölsikolt —
S mi egymást öljük irgalmatlanul?

Bátyám, ne bánts, hát fogjunk össze egyszer,
Kapával, karddal, romjaink között,
Hátha nem sorsunk még a kárhozat,
Hátha segít egy végső áldozat
S új élet nő e pusztulás fölött?

Bátyám, megállj, ne ölj meg, jaj ne még!
Őcsénk hörög a rab-határokon —
S te engem ölsz, te engem fojtogatsz?
Kipusztulunk, ha egymagad maradsz,
Bátya, ne még, jaj, bátya, irgalom...!

Gyula diák.

KIKÖT A KOMÉDIÁS.

Az anyját sosem ismerte, mert születése elvitte az anyja életét. Az apja valami mesterember volt, bognár, vagy kádár, mert erre sem igen emlékezett pontosan. Ha kósza gondolatai az apja körül rajzoltak, egy nagy fekete tagbaszakadt óriás jelent meg a szeme előtt, akinek az arca homályba mosódott s csak a vasvilla bajusza haragoskodott és meredezett, amint a műhely ziláltan elszórt deszkái és abroncsai között kopogtatta a kalapácsot és sűrűn huzogatta elő kék köténye alól az italos-flaskót. Sokszor későn jött haza a mulatozó barátaival, a ház előtt lármát csapva, és egyszer eltűnt, talán Amerikába, talán máshová, ki tudná megmondani, hová, hiszen olyan nagy és terjedelmes a világ, annyi hegy, völgy, erdő, mezőség, város, falu van mindenfelé, annyiféle idegen emberek laknak a szélrózsa minden irányában!

Ő még ott őgyelgett kis ideig, mint maszatos kölyök, a szomszédok között, valami inasságra is be próbálták fogni, de mindig jobban szerette a legények káromkodásánál a varjűfészkeket, a határban a füveket és virágokat, meg a falu ligetbokrai között a furcsa árnyakat, mik mint barna, aranyos és lilás kísértetek mozogtak titokzatosan és izgatott érdeklődését lenyűgözték, úgyhogy az órák gyorsan és észrevétlenül peregtek s ilyenkor csak esteledéskor tért haza, hátulról, a libaólon és kerítésen mászva át, hogy kikerülje a gazdája feleségének a nyakleveseit. Szeretett csavarogni.

Egy kóbor cirkusszal aztán egyszer megszökött. Boldogan itatta az okos kis ponnilovakat, hámozta a krumplit és minthogy a testi arravalósága, vagyis a művésztelenség, mint a cirkuszisták közt mondani volt szokás, kiderült, eme nem mindennapi pálya titkaiba kezdte beavatni az igazgató. Sok minden irányban kísérleteztek vele, míg végül is elhatározták, hogy szemfényvesztőnek és egyben zsonglőrnek képezik ki a fiút. A becsületes polgári nevét is mással cserélték ki és ezzel a névvel együtt elszakadt az utolsó kötelék is, mely eddigi multjával még összefűzte és most úgy kellett éreznie, hogy merőben újjászületett. Az új neve megválasztását ünnepélyes tanácskozás előzte meg, mert az igazgatónak az volt a nézete, hogy a név minden. Egy szerencsétlenül hangzó név maga a bukás, míg a hangzatos nevek méhükben hordják a karriert és a biztos sikert.

Eme családi tanácskozásban a medvetáncoltató indítványa aratott diadalt.

— Alma Roza legyen a neve, mert így hívták a meghalt szultán udvari kötél-táncosát is, aki minden alkonyatkor végigfutott a Szeráj márványkupolái csúcsán kifeszített drótkötélen és milliókat harácsolts össze azzal az egy produkcióval, hogy a Boszporus-szoros fölött is el-sétált a levegőben.

Alma Roza lassankint igen megszerette a kollégatársait, Bumbumot, az erőművészt, Tintinittit, a kis bosnyák leányt, a kis Csincillát, aki fekete ponnin lovagolt, Lord Derbyt, a kerékpáros bajnokot, meg a légtornász-testvéreket, meg a többieket mind, mert igen bajtársias szellem honolt körükben és a jót, rosszat mindig testvériesen megosztották egymás között. Így jártak be mind nagyobb helyeket, mint az utazó cigánykaraván, imádván a kellemes, virágos tavaszt és a nyárt, undorodván a mocskos, nyirkos lélekzetű őszi hónapoktól és a megfagyott arcú Tél apótól. A tél a gyakorlatozások és előkészületek, meg tervezgetések jegyében mult el és a művésztágokon, akik nem tudták taps nélkül álomra hajtani nyugodtan fejüket, a kedvetlenség madara tollázkodott, de Juszuf Aga, a pocakos igazgató, a társulat bohóca, mindig valami újszerű tréfával és ötlettel kacagtatta meg a többieket. Tintinitti pedig vékonyka hangon, hárfát pengetve, ismeretlen bosnyák dalokkal szórakoztatta a bor mellett üldögélő pajtásokat.

Aztán egyszer hirtelen váratlan csapás érte mindnyájukat, amikor Juszuf Aga egy szép napon fölcserélte a földi birodalmát a Mohamed paradicsomi rózsáival, ha csakugyan igazhitű muzulmán volt. ha pedig, mint Lord Derby állította, csak afféle Dunántúlon született egyszerű halandó gyaur volt ő is, mint teszem azt Alma Roza, akkor is kapott magának mindenesetre hosszas bolygása után egy igen sok ideig tartó kis kvártélyt a városka temetőjében.

A társaság nem sokáig tartotta magát. Úgy látszik, senki sem tudta Juszuf agát méltóképp helyettesíteni, ami az igazgatást illeti, jó bohóc sem akadt és ekkor szétszakadtak, ki erre, ki arra, hogy máshol próbálják meg a szerencsét. A felszerelést eladták és megosztottak a pénzeket.

Alma Roza Tintinittivel egyedül találta magát. A széthordott cirkuszsátor helyén a vásártér közepén egypár megfeketült öreg cölöp árválkodott és ők ketten cókmojkukat magukhoz véve, mint gyermekkori pajtásokhoz illik, búcsúzkodtak. A piac szélén jámbor polgárok alkudoztak éppen tehenekre, az árendás zsidó boltjából pirosarcú vidám parasztok lépegettek ki áldomás után és a boltajtó előtt gazdátlan kutyák hancuroztak. Alma Roza szeme távévedt a kicsi hepehupás házakon át a falu fölött a határba, mely most tavaszodott. A hegyen a föld és a fák virágban álltak és az erdőben csacsogtak és fáradhatatlanul fütyöltek a madarak, mintha az egész hegyoldalra zengő aranycsillagok szálltak volna le. A kék ég tele volt meleggel és csillogással.

Alma Roza megsörgette zsebében a tallérokat.

— Önállósítom magamat — mondta —, itt vannak a selyemtrikóim mind, egy sem veszett el, egy sem rongyos, itt vannak az üveggolyóim, a késeim, a művészetem szerszámai, minek nekem egy egész cirkuszi társaság? Megélek én a tudományommal a jég hátán is. Hát te, Tintinitti, mit tervezgetel?

— Én hazamegyek, nekem elég volt a kóborlásból. Tudod, mégis, te ember vagy, ti mind férfiak vagytok, nektek más, nektek könnyebb. Aztán meg az anyám is szívesen fogad még engemet, mert már öreg és nem lát majdnem semmit, hát szüksége van a segítségemre. Tudok jól főzni, még szakácsnének is beállhatok... Nincsen igazam? Vágyom egy kis rendes élet után.

Alma Roza lelkesen felelt:

— Te művészno vagy, te mindenhez értész, úgy mosol, sütsz, főzöl, mint egy püspök gazdasszonya. Meglátod, még egy úr is elvesz feleségül. Tintinitti azonban megrázta fejét:

— Az emberek bolondok, de azért te csacsi vagy, Alma Roza. Mit gondolsz, én komédiásno vagyok, akit mindenki szeretett, te is épp úgy, mint Lord Derby, vagy szegény Juszuf aga, akit az Isten nyugasztaljon. Hanem van nekem pénzem, amit a jobb napokban félretettem, szükség esetén abból is megelégedélek valahogy, aztán meg, nem mondom, nem vagyok még csúnya és öreg, valami iparosemberféle tán akad...

Elbúcsúztak.

Alma Roza útnak indult, batyújával a vállán, az alkonyodó faluból a hegyek felé. Lent kékes ködök terjengettek, ott fent, mintha óriás vadakat talált volna el a nap, véres patakok folydogáltak a sziklák tetején.

*

És bolyongott egészen egyedül. Most már nem volt szüksége nagyhangú plakátokra, mik hirdessék még megérkezése előtt a művészetét, mert ez igen költséges dolog, amit elbírn ugyan egy egész cirkusztársaság pénztárcája, de nem bír el egy magában álló vándor mutatványozóé. Csak megjelent népeőbb vásártereken és furcsa piros ruháit, csörgősapkáit ezer bámuló állta körül. Bár a sokféle bazárok csillogó kirakatai lekötötték a közönség érdeklődését, az Alma Roza művészete még a lármás piaci zsivajgás közepette is, ahol kereskedő kereskedő mellett kiabálta, kínálgatta a maga portékáját, amint mondani szokás, közfelűnést keltett és tapsot aratott.

Mert a következő rendkívüli dolgokat produkálta: csillogó színes golyókkal labdázott a levegőben, előbb hárommal, aztán mind többel, egészen hétig, majd éles késeket hajigált és égő fáklyákkal dobálódzott: Mindez nem közönséges ügyességéről tett tanúbizonyosságot. De midőn kővér nénikék és pocakos bácsik orrából varázsolta ki az ezüst koronást, füléből a tojást és hajukból verebet szedett elő, egy tekintélyes polgár szájából pedig kétméteres madzag került a napvilágra, a feszült kíváncsiság harsogó kacagássá olvadt és a szájatátók megoldották a pénzes harisnyájukat, hogy kellően honorálják a magas élvezetet.

Aztán ismét felszedte a sátorfáját és továbbvándorolt a falvak és hegyek között.

Ezek a bolyongások gyönyörűséggel töltötték el a szívét, de viszont hosszú és magányos bolyongásai között néha eltöprengve, olykor a maga ügyét, sorsát bizonytalan értékűnek ítélte meg. Mert, amint az erdőszélen megpihelve, kiszedte hátizsákjából a mestersége kellékeit, hogy kissé gyakorolja magát és a késekkel és golyókkal labdázni kezdett, hirtelen kedvetlenség és lankadtság fogta el.

De máskor viszont szokatlan frisséget érzett bizseregni a tagjaiban és elhatározta, hogy újabb attrakciókkal bővíti műsorát.

Igy hányódtak tétován a gondolatai, mindinkább a céltalanságba folyva el és ami a legjobban bosszantotta, amikor a legkellemesebben érezte magát, az országút mellett, a vadkörtefák tövénel elheveredve és a madarak a vetéseken érdekesebben pittyegtek, mint valaha, hirtelen, mint a forgószél, valami vágy rohanta meg, hogy felpattanjon és elfusson a legközelebbi faluba és hallja beszélni, lármázni, veszekedni az embereket.

Feltekingott és izgatottan várta, hogy valami utasember, szekérféle felbukkan a szemhatáron és ő megkérdezzé:

— Mi újság arra, maguk felé?

Csakugyan ott baktat egy szekér. Még messze van, alig hogy látszik és a délutáni nap sugara káprázatot von elé. De lassan bár, azért mégis közeledik és harisnyás öreg székeleyt pillant meg a felkőnyöklő Alma Roza, amint bele-belecserdít a levegőbe és ösztökéli a lovakat. Méltóságos nyugalommal szippantja az agyarára tett pipacsutorát és amint odaérkezik, rosszul lepezett kíváncsisággal sandít Alma Roza felé, meg-hökkenve a furcsa bohócos trikóöltözetén.

— Adj Isten — köszönti ez az öreg atyafit. — Hová, hává?

Az öreg nagyot pöfékelt és megfontoltan feleldesett:

— Adj Isten. Csak hazafelé tartanék, borvizet fuvarozván az Olton által.

Alma Roza ekkor úgy vélte, hogy igen célszerű volna ránézve, ha ő is a szekérre telepednék, mivelhogy ő is arra tartana és elfáradt volt a meleg napon.

— Hát csak telepedj — hagyta rá a másik nyugalmasan.

Aztán tovább dőcögött a szekér.

— Ez furcsa maskara, amiben te vagy — tünődött a vén székeley, oda-odacsipentve a szürkék közé. Aztán gyanakvólag pislantott Alma Roza arcába. — Nem vagy te kengyelfutó, vagy csepűrágó? Mert azt úgy gondolom, csak azért, hogy láttam egy ilyen futóbolondot egyszer a faluban, aki csak iramodott, meg iramodott, mintha a szerencsáját kergetné a levegőben...

Alma Roza ekkor megsértve érezte magát.

— Bátyám uram — válaszolta —, mert művész vagyok, azért még nem futok. Igaz, az embereknek más a vélekedése, de azért Juszuf aga sem volt bolond, pedig ő liszttel kente be az ábrázatát és utánozta az állatok hangjait. De ebben a dologban éppen olyan mester volt, mint a kisbíró a dobálásban. Én is labdázom poharakkal, üvegekkel és a szemfényvesztés tudományát tanultam el. A nevem Alma Roza és a török császár arannyal fizette meg a mutatónyomat.

— Az már valami — bölintott a társa —, mert a török császár nagy úr és nem bocsátnak elébe minden szedettvedettet. És ha nem füllentek, a szavadból megértem, hogy világotlátott kókler lehetsz. Csak a neved furcsa egy kicsinység, bár magyarnak néznék a beszédedből.

Alma Roza, ez a művésznevem, mert másképp Kemény Vencelnek hívtak az apám után.

Az öreg áttette a pipát a szája másik szögletébe és tetőtől-talpig végigmustrálta a társát.

— Hm. Ez különös dolog. Magam is ösmertem a falunkban egy ilyen nevűt. Csak az nem volt ilyen szélfickó, amíg élt. Becsületes kádármesterséget folytatott. Igaz, az is fogta magát egyszer és elvándorolt, de a mesterségét értette, mint a pinty. Nem vagy te valami atyafija?

Alma Roza eltűnődött maga elé.

— Gondolom, az apám lehetett, mert én is erről a vidékről való vagyok.

— Hm. Székelyszentgyörgyről való vagy-e?

— Azt már nem tudnám egész bizonyosan megmondani. Arra nem

emlékszem. Nem tudom, hogy hívták a falut. Hanem az én apám is, úgy gondolom, kádárkodott és egyszer csak elment, úgy mondták Amerika felé. Emlékezem, nagy fekete vasvilla-bajsza volt neki. Erős nagy fekete ember lehetett. Szerette az italt.

— No nézd! Az volt, az, mint egy bivaly, erős és fekete. Sokat időgáltunk együtt valamikor. No nézd, hát te vagy a fia?

— Meghalt volna? — kérdezte Alma Roza.

— Holt híre kelt valahogy. Hm. Hát a fia volnál? Ha megfontolom, bogaras ember volt az öreg is; de hát te hogy jutsz becsületes székely létedre a maskarához? Becsületes, jó képed volna máskép.

— Bátyám, amit én tudok, nem utolsó dolog. Pénzt keresek, megélek és szabad vagyok.

— Hát nem éppen ócsárolni akarom a tudományodat, ámbár mégis csak inkább rendetlen burkusnak való multság az ilyen élet, mint a cigányé, aztán meg abból élni, hogy a többi ember mind bolond! Nincs házad, nincs asszony, aki rád főzzön, mosson, megöleljen. Poronty nélkül sem élet ez a siralomvölgy.

— Való igaz. Valami csakugyan hiányban van az életemben.

— Öcsém, az asszony az, mondom neked. De hát ki megy el veled köszálni hegyen-völgyön át? Nem kapsz ilyen hóbertos fehérnépet, ámbár van köztük elég, aki a bolondját járja.

A szekér kocogása meglassudott. A rudas szürke erősen húzta a lábát. A patkója lemaradt valahol.

— Ez baj — dünnyögte a vén fuvaros —, így sokáig érek haza.

Szerencsére már egy helység házai villantak meg az útfordulónál, pár száz lépésre az orruk előtt. Itt hamar meg lehetett keresni a kovácműhelyt. Csakhogy itt ismét az a baj esett, hogy nem volt a parasztkovács odahaza.

— Átkerült a kocsmába egy pohár italtra — világosította fel egy gömbölyű asszonyszemély az öreg székelyt. — Utána futtattam a legényt.

Lehetett várni azokra ítéletnapig is!

— Az nem baj — mondta Alma Roza —, egykettőre megpatkolom a lovat. Bátyám csak tartsa szépen.

Akkor már nagy sereg gyerek viháncolt, mulatozott a pirostrikós csepürágón. Alma Roza izzóra fújatta, verte a patkóvasat és megreszelte a szürke patáját.

A gyerekhad úgy kacagott, mintha legérdekesebb produkcióit mutatta volna be. Pár néni is ott ógyelgett és ünnepélyesen várta, hogy mi lesz?

A patkolás azonban tündöklően sikerült. Az öreg székely elismerőleg szólt:

— Nagy szakértelemmel kezeled a dolgot. Nem jártál te valahol mesterségbe?

— A cirkuszunkban én patkoltam a lovakat. Egy igazi művész mindenhez konyít.

— Ügyesség rejtezik a kezed fogásában.

Frissen perdült tovább a szekerecske. Már estére járt és amint az országúton végigporoszkáltak, az erdőben versenyt futott velük a bujkáló hold és az égboltozaton mind több csillagszem villogott.

A vén atyafi az útról lemutatott a völgybe ostroma nyelével.

— Az ott lent a falu.

Szerpentinán gördültek lefelé. A holdfényben apró házikók lapultak

meg a völgykatlan közepén és a fenyvesekben éjjeli madarak csattogtak. Még úgy egy félórászkát trappoltak a szürkék.

— Itthon volnánk, — szolt leugorva a gyékényről a gazda és Alma Roza is lececmeggett. Bár sem az öreg nem hívta meg, sem a komédiás nem kérdezte, minthogy a multról volt köztük a szóbeszéd, úgy nézték egymást, mint régi ismerősök és tárgyalni sem kellett róla, hogy Alma Roza ott töltsön egy éjszakát. Majd reggel eldől a többi is.

— Zsendice és orda lesz vacsorára — mondta a gazda —, egy pohár marosmelléki is akad. Hé, Amál!

Fiatal, igen tűzrőlpattant menyecske toppant az alacsony szobába. Egy öklömnyi fiúcska is begurult és az Alma Roza megjelenése általános riadalmat keltett az egész háznép előtt, mely lassankint mind beszivárgott.

— Bolond van a háznál! — terjedt el futótűzként a nagy esemény. A gyerek igen megijedt és sírni kezdett, a menyecske pedig meglepett aggodalommal nézegette öreg apját kökényszemével, mintha attól félne, hogy az öreg esze valahogy elcsavarodott.

Am az őszfejű székelyt nem igen zavarta semmi a mennybeli nyugalomban, mondván a leányának:

— Csak hozd a vacsorát, mert éhesek vagyunk.

De látva, hogy az asszonyka még mindig mozdulatlan, így dörmögött:

— Kíváncsiság fúrja a fehércselédet. Csak tálalj, mert evésnél kimagyarázokod. Bort is tegyetek fel, mert iszunk.

Az asztalnál aztán meg is indult a magyarázkodás, régi jó idők fel-emelegetése, mert haj, az öreg Kemény Vencel pompás egy cimbora volt valamikor, hajdanában. Úgy ivott, mint egy kefekötő és úgy danolt, mint egy kántor, szépen cifrázva, hogy az emberben a bor mind könnyeseppé változott. És szép szál férfi volt, a kutyafáját!

— Te is derekas legénynek látszol, öcsém! Nézd csak, nézd, ha jobban szemügyre vészek, szakasztott mint az apád, a szemed pillantása. A kezed mozgása, ahogy emeled a poharat, a főtartásod. Én mondom neked, kár, hogy bolond madár repült a fejedbe!

Dicsérni kezdte úgy mellesegesen a fiú ügyességét, amit a délután látott, ahogy patkolta a lovat és Alma Rozának ez, tudja az Isten, egyszerre szokatlanul jól esett. Sűrűn hajtogatták a teli poharat és Alma Roza még sűrűbben nézte, vizsgálgatta a szemben ülő kacki menyecskét, akinek a hamvas fehér nyaka, telt keble, gömbölyű karja és ringó csipeje mind nagyobb szomjúsággal töltötte el a legény hatalmas mellében zakatoló, elégedetlenkedő szívet. Mert micsoda gödröcskék nevetgélnek a piros orcákon, milyen huncutul ragyognak azok a sötétkék szemek és pajzánul, ingerkedően kelletti magát az a kis szája, amely még összeszorítva is csak beszél, csacsog és bűnre csábít.

Lassankint összeismerkedtek mind, ahányan az asztalt körülülték, mert telvén az idő, néhány szomszéd is átnézett egy kis elmélkedésre, borozgatásra. Az asszonyka, aki már harmadik éve árválkodott özvegyül, mind szívesebben legeltette a legényen elábrándozó ibolyaszemét, mert hiába, nem lehet tagadni, helyre egy ember, erős, szépábrázatú; de azért igen furcsállotta mégis az öltözetét, nevét, beszédét is, ámbátor amellet érdekese is volt, amit a fiú elmesélt.

— Alma Roza! Micsoda név az, semmi hangzása nincsen annak. Az alma, az gyümölcs, Rózának pedig a lányokat szokták keresztelni. Sok

bolondság van ezen a nagy világon! Inkább csak hívják Kemény Vencelnek és legyen valami okos mestersége. A lányok is inkább kedvelik az ilyesmit.

Alma Roza csak hallgatta a szava muzsikáját, amely csak úgy csilintelt, mint egy kicsi ezüstös kocsi, szaladván talán egyenesen a szíve közepébe. Hiába! Szép ez az élet, az erdők, fák, szabadság, kóborlás, minden, de az Ég a megmondhatója, mintha mégis többet érne ez a kívánatos, édes menyecske, akinek a szemében úgyis ott a napsugár, az égbolt, orcáján a hajnal és a rózsa, a szájacskája pedig maga az üdvözülés.

— Nem is mondom, hogy számárság, ha valaki mesterséget tanult, sőt büszke is vagyok rá, hogy úgy patkolok lovat, mint akármelyik kovács, — vetette oda önérzetesen.

Csak akkor vette észre, hogy ahelyett, hogy a bűvészetével kacérkodnék, a kovácstudományával kezd előhozakodni.

Már el volt vetve ezzel a kocka. Az apja egykori cimborái mind megfontolás tárgyává tették a legény esetét, azon a nézetten lévén mindannyian, hogy a Kemény Vencel név többet ér, mint holmi Gyümölcs Róza, vagy miféle Isten csodája, és bár lehet magában tiszteletreméltó a művészi pálya is, de csak nem józan székely ember begyének való. A falu előregedett kovácsa, pláné, lelkesedésbe jött a maga gondolatától.

— Az én Vencel barátomra mindig szívesen emlékezem. A fiát majd csak megmustrálom, hogy érti-e az esetet? Ha arra termett, a műhelyemben jó sora lesz, én már úgyis a végét taposom, bárha még félkézzel forgatom a pörölyt... mégse úgy cseng az üllő, mint hajdanta, régen!

Alma Roza körültekintett és tűnődött, hogy mit is feleljen ő most mindezekre a biztató, csábító, térítgető szép szavakra? A szeme összeakadt a szép asszonyéval. Azok a szemek biztattak, ígérgettek mindent, ami jó, kellemes, egy kis fészket, ahol mindig meg lehet pihenni munka után, meleg kemence mellett, gömbölyű, puha karok között, ha odakint veri a szél a felleget és a faágak kopaszodnak és azon a domborodó fehér keblen talán még sokkalta búbajosabb álmokat lehet végigálmodni, mint amiket az erdők és mezők súgtak a fülébe. A kis gyerek már egészen megbarátkozott vele. Ott lovagolt a térdén, tépdesve, ráncigálva a trikója aranyhímzését, majd a batyuját is buzgón kutatta és hangosan, újjongva felnevetett, hogy felfedezte a sokszínű üveggolyókat és csörgősipkát.

Ekkor Alma Rozának be kellett mutatni a művészetét. Ő úgy találta, soha ilyen frissen, ügyesen még nem produkálta magát. Csakugyan helyeslően tapsolt a nézőpublikum és az asszonyka arca a nagy tetszéstől még jobban kipirult, vagy talántán azért is, mert Alma Roza feléje fordult és néha diadalmasan és hódítóan kacsintott a szemébe, mintha mondaná:

— Látod, mit tudok?

Aztán azzal, hogy az öreg házigazdának az orrából előszedett egy borospoharat, óriási sikert aratott. Mindenki kacagott, a vendégek a hasukat fogták és az asszonyka szemérmatosan simogatta a búzavirágos kötényt.

— Garabonciás diák — dörmögte a vén székely gazda —, ördögökkel cimborálsz.

Alma Roza letelepedett a kicsi menyecske mellé és megpihent. A nagy zsvivajgás még egyre tartott és kiki kifejtette a maga véleményét, ami a szemfényvesztés fogásait illeti. Alma Roza az asszonyra figyelt. A me-

nyecske hol ránézett, hol elkapta a tekintetét. Végre nem állhatta meg szó nélkül.

— Miért néz úgy engemet?

Alma Roza nem tudta hirtelenében, hogy mit is válaszoljon. Csak megfogta szép lassan hatalmas markával az Amál kis kezét. Az asszonyka hagyta, hogy fogja, sőt a legény valami gyöngye szorításfélét is érzett az erős ujjain. A szívét ekkor valami egészen ismeretlen, új, nagy, győzelmes öröm járta át. A poronty, a fiúcska, a sarokban boldogságában felsikoltott. Odanéztek, kissé megijedve. Az Alma Roza batyujából egy egész trikót húzott elő és diadalmasan, mint egy sziú-indián, nekiesett és szagatta.

Csűrös Zoltán.

A HÍD.

*Új kikelet, új álmok, új hitek.
Újult erővel újra építetek
zavarosan kavargó vizek sodra
fölé bizó, reményes áhitat
malasztjából egetverő magosra
új hidat.*

*A sóhajos, bús, remegő sorok,
miknek tövéhez gyakran vér csorog:
lábai lengő, karcsú, könnyű hídnak
s a rímek, miket könnyek gyöngye vet
s mik sort ölelnek, csókra csengve hívnak:
hidivek.*

*Mindig dalokkal zengve zengeni
s a tiszta légben lengve lengeni
fog majd, míg rajta lábad diadalban
büszkén, nesz nélkül, csöndben, álmatag
az örök halhatatlanságba halkan
áthalad.*

Haraszthy Lajos.

TAVASZI ÁLOM.

Hajnalodott. Almából ébredt a völgy, az erdő. Párak szálltak a színesedő ég felé, harmat remegett dús lombokon és karsú fenyők libbenő ágán. A friss fű zöldje még remegve szunnyadt a nagy fák tövében. Egyszerre szellő szállott a hegy felől, megbillentette a nedves, hosszú szájakat és lengett, hullámozott, felébredt az egész fütenger illatosan, zölden a hajnalban. Bokrok és ifjú kis fácskák kirázták az álmat friss, üde lombjukból. Susogtak, zizegtek, fecsegtek, egymás felé libbentek. A kék harangvirág meglóbálta harmatos fejét, hajlítgatta hosszú leveleit a szellőben. És felébredtek a nagy, öreg fák is. A nap első sugarait hódolattal fogadták. Megrázták sötét, dús lombjukat, nyujtogatták vastag karjaikat az ég felé, még álomittasan, de kíváncsi vággyal az új nap előtt, kémelve az ég tiszta, mélységesen kék, ragyogó opál színét. Egy madár csipogott, — felelt egy másik. És egyszerre zengett az erdő, újjongón, megittasodva a gyönyörű reggeltől, a nap felmelegedő sugaraitól, a szépségtől, saját gyönyörű felébredt életétől. Susogtak a fák, a bokrok, dalolt a szellő és szerelmes símulással bujkált a selymes fű között. Virágok illatoztak, harmat szállott az ég felé. Új élet, új nap született, ragyogón, erősen, akarva a szépet, a meleget, frissen, üdén, tavasziasan, szerelmesen feltáruulva, kitárva titkait a nap felé.

És jött a Mester a völgyön át. A tavaszt kereste, a tavaszi reggel csodás varázsát. Kíváncsi lelke felnyílvá tekintett az ébredő erdőbe. Megdöbönt a nem várt csodáktól. Színeket látott, hangokat hallott, amiket eddig nem ismert. Érzések osontak a szívébe és megpihentek benne lágyan. Szeme felitta a tavasz világos, újjongó formáit. Ragyogott előtte a kép friss, buja színében. A fák ezer változatú zöldje és aranyos, barna, nedves törzseiknek fénye. A Mester felemelte kezét, ujjai idegesen mozdultak, mintha egy láthatatlan vászonra sietve az előtte feltáruuló képet festené. Megállt. Tűnődött. Magas, erős alakja előrehajolt, figyelt. Az erdő zengett, élt, harsogott körötte. A nap beragyogott mindent aranyos fényével. Csak az öreg, nagy fák alján pihentek barna árnyak.

Pédró csendesen állott a Mester mellett, a fűben. Tömzsi, púpos gnómteste alig ért a Mester derekáig. Mint a kutya, figyelt, várt, tekintett fel gazdája zárkózott, titokzatos arcára. Szeme tágranyílvá, csodálkozva nézett. Megzavart, gyermekes lelke érezte a varázst, de nem értette. A tavasz zengő, újjongó áradata, forró, fiatal sodrása elragadta őt is. Kezei kinyúltak, mint a Mesteré. Maga elé tárva, vággyal. De értelmetlen, nehéz agya nem értette a látat, a csoda meglelt titkát, ami ott égett a magas, erős ember ragyogó két szemében.

Sokáig állottak csendben, mozdulatlanul. A reggel zsongása símogatta arcuk. A nap friss, ifjú sugara szemüknek szaladt. És látták a tavaszi erdő titokzatos, fenséges ébredését.

Trala-la-la!

Madár dalolt.

Trala-la-la-la!

Zengő, kristályos, gyermeki hang a távolban és egyre közelebb.

A Mester figyelt. Pédró kutató szemmel kémlelte az erdő mélyét. Egy kis tisztás feküdt előttük. Apró, üde, zöld folt a fenyők alján. Harmatos harangvirágok szétszórtan, a fűből kibujva nyujtogatták kíváncsi fejcskéiket a nap felé!

Trala-la-la!

És itt volt. Kiszökkent a fák közül, kilibbent, mint egy szitakötő, mint egy könnyű pille. Karesú kislány volt, harmatos, üde, mint a tavaszi hajnal. Rövid, zöld ruháskája átnedvesedve a harmatos fűtől, lábaihoz tapadt. Arcocskája friss, mosolygó, halvány. A szemei mélyek, azúrkékek, mint a mélységes égbolt. Haja kócosan, nedvesen hullott vállaira. Meztelen lábacskaít emelgette a fűben, mint a fiatal őz. És dalolt vékonyka hangon, mint egy kis részeg madár, megittasodva fénytől, illatoktól, a gyönyörű reggeltől, saját kicsi, kibontakozó életétől. A tavasz ragyogott az arcában, frissen, kíváncsian, várva a jövőt. Tavaszi csengés csilingelt üde hangocskájából merészen az ég felé. Az erdő zsongott és üdvözölte. A fák bólongatták zöld lombjukat és harangvirágok köszöntgettek kék fejcskéjükkel feléje. A tisztásra szökkent kacagva, fürödve a reggeli fényben. Egyszerre megállott. Tágranyílt a szeme, a rózsás ajka. A dal elhallgatott. Fejcskéjét oldalra hajtotta, mint egy figyelő madárka, úgy nézett maga elé, csodálkozóan, kérdőn.

A Mester megdöbbenve, sokáig tekintett a lányka azúrkék szemeibe. Azután elmosolyodott és közelebb lépett. A gyermek félelem nélkül, várakozón emelte feléje arcát. Nem rémült meg, amikor megszólalt sötét, mély hangján a férfi:

— Honnan jössz, kis lányom?

Felvonta vállait. Titokzatosan mosolygott és széttárta vékony karjait.

— Az erdőből, — mondta.

— Itt élsz az erdőben?

— Igen. A remeténél.

— Úgy. Az ő leánya vagy?

— Nem. Ő csak ott tart engem magánál. Jó hozzám.

— És ki az apád?

— Ó! — felkacagott a lányka. — Az apám? Az erdő. A fák. Talán éppen ez a szép, nagy fenyőfa.

— Igazán? És anyádat sem ismerted?

— Nem. A remete itt talált az erdőben. Nagyon kicsiny voltam még akkor, — azt mondja. A fűben feküdtem egyedül, hajnalkor. De nem sírtam, nem féltem. Az erdő az apám, az anyám. A fák, a zöld bokrok. A remete így mondja.

— Hány éves vagy?

Tűnődött.

— Várj csak. Majd gondolkozom.

Lekuporodott a fűben. Az ujjain számolgatott. Végre szomorúan ingatta fürtös kis fejét.

— Nem tudom. Elfelejtettem.

Pédró kacagott.

— Mit nevetsz, te csúnya!

Neheztelve elfordult.

— Pédró jó fiú, ne haragudj rá. Akarod látni, mi mindent tud?

Kíváncsi arcocskája gyorsan fordult feléjük.

— No Pédró! — mondta a Mester.

Pédró belehempergődött a fűbe, bukfencet vetett. Fintorgatta az arcát és káromgott, mint a varjú. Egyszerre felmászott egy fára mókus-fürgeséggel és diadalmasan kiabált le a magasból.

A kislány kacagott, tapsolt, halvány arcán rózsák égtek. Felragyogott az örömtől, az élettől. Ugrált a fűben.

— Pédró, Pédró, gyere le, már nem félek tőled.

A kis púpos gnóm leereszkedett az ágakon és lepottyant elébe.

— Pédró, milyen kedves vagy, milyen mulatságos.

Egyszerre elkomolyodva tekintett a Mesterre.

— Honnan jöttetek?

— A hegyről.

— Ti ott laktok?

— A kastélyban.

— Ó! Te a kastélyból jöttél?

— Igen. Én vagyok a Mester. Az öreg Mester.

— Nem, te nem vagy öreg. Nézd, ez a szép magas fenyőfa sokkal öregebb, mint te. A remete mondta, hogy ez a fa párszáz éves is! Te még nem vagy száz éves, úgye? — Komolyan ingatta fejecskéjét.

A Mester kacagott. Pédró csodálkozva, meglepődve nézett rá. A Mester hosszan, melegen nevetett.

— Hogy hívnak téged, erdő szép kis lánya? — kérdezte azután.

— Hajnalka, Pillécske, Zöldike, Tündérke. A remete azt mondja: Tünde. Úgye szép? Tünde!

— Nagyon szép. Tünde! Nem jönnél fel hozzám a kastélyba? Festeni fogok egy képet. A tavaszi reggelt. Az ébredező erdőt. Fákat, bokrokat, harmatos fűvet, színesedő eget. Téged is lefestenélek, Tünde. Te lennél a tavaszi reggel tündérékéje, a tavaszi erdő lelke.

A kislány szemei ragyogón, kíváncsian néztek rá.

— Te lefestesz engem? Mi az, festeni?

— Gyere, megmutatom.

A Mester leült egy kidőlt fatörzsre. Titokzatos, mély zsebeiből kis vázlatkönyvet, színes ceruzákat vett elő.

— No állj oda Tünde a nagy fenyő alá. Ne mozdulj. Csendesesen álljál. Nézzél szépen rám.

A kislány megbabonázottan, mozdulatlanul állott a fenyő alján. Kis kezeit keblére szorította, szívecskéjének lázas zakatolását szerette volna elcsitítani. De forró, friss, kíváncsi kis élete száguldva rohant ereiben, fel a szívhez. Megbűvölte, felzaklatta a Mester komoly, figyelő tekintete. Megrészegedett saját fontos kis életétől. Boldoggá tette a tudat, hogy a nagy Mester, a kastély titokzatos ura őt nézi, őt rajzolja. A nap feljebb kúszott az égen. Elöntötte az erdőt aranyos zuhatagával. A tavaszi reggel teljes pompájával kibontakozott, kivirágzott körülük.

— Kész a kép. No nézd meg.

Odaszökkent. Elámult. Tágranyíltak szemei. Zöld lombok közül mosolygott feléje rózsás arca, ragyogtak aranyos fürtjei.

— Ez én vagyok? Milyen szép!

Elkomolyodott. Egy percre csak. Már kacagott.

— Gyönyörű! És ez én vagyok! Még egyszer, jó? Akarod, hogy máshogyan álljak most? Így, vagy így?

Forgolódott, megrészegevedve, kacagva. Szökkent a fűben a vadvirágok között. Vékony karjairól lecsúszott a ruha. A nap felé tárta őket, csupa vággyal, a fiatalság titokzatos varázsával. És a Mester meglepetten, felgyúlt szemekkel nézte. A tavasz. A tavaszi reggel ezerszer megálmodott képe. Egyszerre itt, előtte, létté válva, káprázatos, csodás, üde, friss valósággá.

— Tünde, jönnél-e velem a kastélyba? Ott lefestenélek sok-sok képre. Akarod?

Elámulva, csendesen tekintett. Ragyogó, rajongó csillagszeme felnyílt a nem várt csodától. Gyorsan felelte:

— Igen. Elmegyek veled!

Tavaszi álom. Tavaszi valóság. A völgy illata, mámoros frissége felszállt a hegyre, körülölelte a sötét, merész, régi kastélyt. Bekúszott a szívébe, titkos zugaiba és zsongott, búgott, lüktetett benne az április részegítő, tavaszi lelke.

Trala-la-la!

Csengett a hosszú boltíves folyosókon. Az ódon szobák feltárt ablakain beáradt a napfény, ragyogón, széles fényel. És az éjjelek titokzatos, langyos sóhaja felkúszott a hegyre. Belibbent az eddig félve elzárt, titokzatos szobákba és öreg, kifáradt, kiégett szívekben felgyújtotta újból a tavasz zöld vágyait, álmait. Tavasz. Ott kacagott megrokkant, komor, hallgatag emberek szemében. Szomorú, zárkózott lelkek nyíltak fel egy kacagó gyermek előtt. Mosolyának tiszta bája betöltött minden kis helyet az ódon kastélyban és szívekben.

És ott állt könnyű fehér ruhácskában, fejceskjét oldalra hajtva, a Mester előtt.

— Fessél le. Gyorsan. Látni szeretném.

Türelmetlen, habzsoló, boldog akarással várta a képet. A nagy csodát. A tavaszi álmot.

— Szép lesz, úgye szép? — kérdezte százszor is.

A kastély széles terrasán ugrált a napban. Pédróval hancúrozott, kergetődött a hosszú folyosókon végig. A Mester figyelve, elmerülve ült szobájában. A kacagás csengett hosszan, elhalt és újra felharsant a boltívek alatt. Komor tekintete megenyhülve merült el az ég ragyogó kékségében. Ellágyult szívvel köszöntötte a tavaszt, az ifjúságot. Köszönte az égnek a nem várt ajándékot. A szívére nagy, boldog nyugalom szállt. Egyedüli, komor életére felsuhant a nap, ragyogón, melegen, gyermekmosolyban feltáruulva. Érezte a meleget az ereiben, fáradt testében, kiégett lelkében, csalódásoktól összetépett vágyaiban. Érezte a gyermek hideg kezceskjét, két fiatal, vibráló karját a nyaka köré fonva. Látta a felébredt kastélyt újra élni, zsongani, lüktetni. Látta öreg szolgálai arcán az elhúzódó boldog, széles mosolyt. A csoda valóra vált. Megtalálta a tavaszi hajnal varázsát. Ott élt, mosolygott előtte a vásznon. A völgy ébredő, harmatos képe. Az út ragyogása kisuhanva a fák közül. Felébredt virágok, bokrok, smaragdfényű fű lágý selyme. Égbolt szívárványos, opálos,

áttetsző mélységes kékje az erdő fölött. És ő. A kép lelke. Halvány márványfényű teste. Ragyogó arccskája frissen, várva, előrenézve. A szemei mélyek, sejtelmes átlátszóan kékek. Fialat, kíváncsi, várakozó vágygal, mosollyal nézve. A tavaszi álom.

A napok szálltak.

Egy borús, homályos délután fáradt férfi kopogtatott a kapun. A remete volt. Hosszú, fehér szakállát borzolta a szél. A Mester eléje sietett.

— A gyermekért jöttem. Add vissza uram.

— Miért adjam vissza? Boldog itt nálam. Hallod, hogy kacag? Maradjon itt. Jobb néki, mint az erdők mélyén.

A remete nem felelt rögtön. Hosszan maga elé nézett. Azután csendesen mondta:

— Az erdő az ő otthona. Vissza fog jönni. Az erdő várja.

És elment.

Felhő szállt az égre, a kastélyra.

Nyomasztó mozdulatlanság. Az alkony széttárta szürke fátylait. A Mester tűnődve, elgondolkozva ült szobájában.

Az erdő várja, hívja?

Egyszerre érezte fájón, mélyen a valót. Érezte, hogy a remete igazat mondott. A tavasz itt kacag, él, lüktet körötte és ahogyan jött hirtelen, váratlan, elszáll majd.

A tudat szívébe markolt. Nem! megkínzott, kifáradt élete utolsó fénye, mosolya, álma maradjon az övé. Maradjon mellette kacagón, repdesve, fiatal szárnyakkal, mint a tavaszi fecske. Megtalálta a varázst, megelte a csodát. Meg akarja tartani.

Az alkony bársonyos homálya átölelte a hegyeket, a kastélyt.

A terrazon fehéren, megdöbbenve állott a gyermek. Lenézett a sötétedő völgyre, elszunnyadt, messzi erdőkre. Az útra, amin lassan ment egy ember és eltűnt az estében. Mereven, meglepetten, felébredve bámult le a völgybe. Forró érzés szállt a szívére. Vágy fogta el. Kis karjait maga elé tárta. Az erdő felé, ami elsüppedt a lesuhanó éj sötétjében, csendjében.

— Pédró! Ő volt itt? Mondd, mondd! Úgye itt volt?

Bánatos, halvány arccskáját kis kezeibe rejtette.

Pédró suttogott.

— Ne bánd. Ne törődj senkivel, semmivel. Kis Tünde, nézzél Pédróra. Nézzél. Kacagj, kis Tünde.

A lányka felvetette harmatos szemeit. Kis kezeit Pédró csúnya, nagy kezeire fektette. Szomorúan mosolygott.

— Pédró! Érzem, ő volt itt! Biztosan várnak már. A fák, a virágok, Madárkáim. Ó, megfeledeztem róluk. Pedig várnak. Érzem!

Másnap Tünde fáradtan állott a Mester előtt. Egyszerre elmozdult.

— Ne fessél! — mondta.

— Tünde, kislányom. Maradj szépen. A hajadat festem, a fürtjeidet. Milyen szép ragyogóak.

— Ne fessél!

— Nézd, milyen gyönyörű, fényes, zöld a fű a lábaid előtt.

— De nem susog. Nem mesél. Hiába hallgatom. Olyan néma. Hideg.

A Mester letette az ecsetet. A gyermekhez lépett.

— Már nem szeretsz? Már nem akarsz, hogy lefesselek? Hol a moso-

lyod Pillécske? A kacagásod hol van? Fáj szegény öreg szívemnek a szomorúságod.

— Ó! — suttogta a lányka. — Szeretlek, nagyon szeretlek. De tegnap, hidd el, hívott az erdő. A susogását hallottam, egészen tisztán hallottam. Ő is itt volt. Úgye itt volt? Mit mondott neked?

— Láttad?

— Láttam az estében eltűnni. Úgye hívott? Úgye vár?

— Nem, nem hívott. Nekem adott téged. És elment. Messzire. Itt hagyta az erdőt. Elment más, távoli országokba.

Ó! — a gyermek két kezét szívéhez szorította. — Elment! Itt hagyta az erdőt. Ki vigyáz most a fákra, a madarakra?

És gyorsan, hangosan mondta:

— Eressz el! Mennem kell!

— Nem!

Tágranyílt, világos szemei megdöbbenve bámultak a magas, komor férfitra.

— Nem?

Kirohant a szobából, mint a tavaszi fergeg. Hosszú folyosókon végig, meredek lépcsőkön fel-alá, megriadva, eltévedve, kifáradva. Nem találta az ajtót, a szabadságba vivő utat. Összeroskadt, összekuporodott a terraszkőpárkányánál. A messzeségben puhán, illatosan, zölden, mint a tavaszi moha, feküdtek az erdők. Az ég ragyogón, tisztán borult fölénk. A mezőkről illatok szálltak fel hozzá. Csak a kis szívében zakatolt, kavargott a keserűség, az izgalom, az elfogott madárka vergődése. Elmenni, elszállni. Elérni az erdei társát, öreg oltalmazóját. Vele menni hosszú utakra. Vele keresni a boldogságot az elhagyott erdőn. Türelmetlen, égő kis lelkében egyszerre fellobogott, a véreben keringett a tavasz kavargó, friss áradata. Eltörölte a nyugodt, napfényes napokat. Vad, fiatal akarással vágyott az elvesztett szabadság után. Szenvedett, gyöttrődött, kínlódott.

De a Mester szótlan maradt.

— Pédró! — suttogta este a lányka. — Édes csúnya te! Mondd, merre van az út? Nem találom. Pédró! Nem találom!

A kis púpos gnóm némán ingatta fejét.

Csendes volt a kastély. A lányka kimerülten szunnyadt. Szeme peremén könny égett és fel nem szikkadt. Pédró ott gubbasztott mellette. Értelmetlen nehéz agya kereste a titkot, kereste a lányka halvány arcán a magyarázatot. És ahogyan nézte, érezte egyszerre, felnyílva a tavasz keringését fiatal, csúnya testében. Érezte a gyermek igazságát, a gyermek vágyát. A tavasz drága, mámoros álma, soha nem érzett álma most előtte feküdt sápadtan, letörve, szenvedve. Nyomorék életének nagy céltalanságában ez a lányka volt az egyetlen ragyogás. Eszébe jutottak a kacagó hetek. Hancúrozások, játékok, pajkosságok. Milyen gyönyörű is volt az élet, amit ő adott neki. Segít rajta. Most. Gyorsan.

Az éjjel leszállt. Csillagok lebegtek a sötét égbolton. A feltárt ablakokon beáradt a tavasz részegítő, mámoros áradata. És Pédró vigyázva, erősen karjai közé emelte a lánykát. Végigosont folyosókon és sötét lépcsőkön biztos léptekkel, mégis remegve, kalapáló szívvel. A gyermek fel sem ébredt. Bódultan, fáradtan aludt karjai között. Fürtös fejecskéje a púpos gnóm vállán pihent. És egyszerre kint voltak. A titkos ajtón ki-

szökve a friss, tiszta tavaszi éjben. Pédró lefektette a lánykát a fűre. Mel-
léje térdelt. Figyelte az arcát. Az égen halványodtak a csillagok. Keleten
az erdők fölött egy világos csík feküdt. Hajnalodott. Egy szellő suhant át
a fű felett. Sóhajok szálltak, zsongás, zengő ébredés az erdő felől. A völgy
felébredve, harmatosan kíváncsian tekintett a színesedő ég felé. A csilla-
gok eltűntek, belerepültek a Mindenségbe. És felnyitotta szemét a lányka.
Nem szólt, mosolygott. Pédróra nézett hosszan, lágyan, ragyogó szemek-
kel. Felállt. És gyorsan, türelmetlenül, felébredt szívvel rohant le a hegy-
ről. Vissza sem nézett. Kitárt karokkal, boldogan, a napfény felé, az ébredő
fák, illatos virágok, bokrok közé. És eltűnt.

Pédró visszaesont a kastélyba. Folyosókon, lépcsőkön, sietve, előre.
A márványterasz fehér rácsához roskadva leborult a Mester lábaihoz.
Mozdulatlanul állott a Mester és nézett a felébredt, tavaszi, kinyílt életbe.
Látott mindent. A szíve nyugodt lett, lezárt, néma. A szemeit lehúnyta.
És felsóhajtott mélyen, a szív legmélyéről, fájdalommal, szomorúan, köny-
nyes, lemondó sóhajjal.

— Tavaszi álom!

B. Medveczky Bella.

RIGÓFÜTTY.

*Vig hajnal jár az égen
Füddönten friss vizekben,
Aranyló szép hajáról
Hűs harmat hull a földre.
A lenge lombok ágán
Rigók reggelt dalolnak,
Daluknak hangja édes,
Szerelmes, andalító.
Szép szőke kis leányka,
Hallod mi szép az ének?
A hajnal is csodálja,
S pirul a halk gyönyörtől.
Jer, édes, és karolj át,
Nem láthat senki minket,
Csak a szerelmes ég tán
S az énekes madárcák.
S ajkamra elpirultan,
Szemérmes hűnyt szemekkel,
Mint harmatját a hajnal,
Hullasd le enyhe csóкод.*

Kereszthegyí Tamás.

GYULAI PÁLHOZ ÍRT LEVELEK.

Ezek a levelek, melyek Gyulai Pál levelezéséből első ízben látnak itt napvilágot, irodalomtörténeti fontosságuk mellett rendkívül érdekesek is, még pedig íróiknál és tartalmuknál fogva egyaránt. Arany János két levele a *Szépirodalmi Figyelő* szerkesztése idejéből való s ezzel kapcsolatos. Az egyik adatokat szolgáltat Arany szliácsi fűrdőzéséhez is. Az 1. számú levél Aranynak utolsó levele Kolozsvárra Gyulaihoz, ki hamarosan felköltözött Pestre s mint a *Szépirodalmi Figyelő* segédszerkesztője, Arannyal szorosabb kapcsolatba került, úgyhogy 1861—1877-ig hézagot mutat Arany Lászlótól kiadott levelezésük. Így e két levél annál is érdekesebb, mert valamivel tovább viszi az 1861-ben megszakadtnak jelzett levelezést.

Tompa négy levele a szívbajában gyötrődő költő zaklatott lelkének perlekedése a sorssal s egyik bírálójával, másrésztől megindult köszönete Gyulai baráti hűségéért. Petőfi Zoltán levelei életének leghomályosabb részére, színészkedésére világítanak rá. Mély részvéttel látjuk belőlük, mennyit s mily lealázó módon küzködött szegény kis sasfiók a nyomorúsággal, s megerősödünk abban a meggyőződésben, hogy nemcsak könnyeműsége volt oka katasztrófájának, hanem szerencsétlen családi körülményei is nagy mértékben hozzájárultak ehhez. Gyulai lelkére igen nemes világot vet az a bizalom, mellyel a szerencsétlen ifjú iránta viseltetett s az a részvét, mellyel ennek sorsán segíteni igyekezett. Mélyen megindító az a kép is, melyet Csengery Imrének, Antal öccsének, előbb Bihar vármegye főjegyzőjének, akkor országgyűlési képviselőnek két levele fest a Nagyváradon színészkedő Petőfi Zoltánról.

Kriza János négy levele a *Vadrózsák* keletkezéséhez szolgáltat fontos adalékokat s megindítóan mutatja Kriza sorsában is a magyar írói pályának küzdelmes, szegénységtől, gondoktól zaklatott voltát. Ezekkel a levelekkel teljesebbé válik a Gyulaihoz írt Kriza-levelek gyűjteménye, melyet a Kisfaludy-Társaság tétetett közzé a *Vadrózsák* második kiadásában. Erdélyi János levele különösen a népi költészet művészi jelentőségének hangoztatása miatt érdemel figyelmet s egyszersmind fényesen rávilágít Gyulai bátorságára is, mellyel ez elv érdekében sikraszállt.

Lévay József és Szász Károly Gyulainak szűkebb baráti köréhez tartoztak. Leveleikben érdekes egymás költészetéről való nyilatkozatuk s Gyulaival élete nagy eseményeiben, örömeiben s gyászában való együttérzésüknek kifejezése. Tóth Ede levelében a hánytvetett életű szegény vándorszínész őszinte vallomását olvassuk küzdelmes életéről s mélyen meghat bennünket nyomorúságában is töretlen hite, becsvágya s törekvése önművelésére.

Egyébként szükségtelen is e leveleket magyarázgatni. Legfeljebb még csak a legszükségesebb tárgyi felvilágosítások álljanak az egyes levelek után.

Arany János két levele.

1. Édes barátom! Levelem az 50 frtal már el ment volt tegnap, midőn B. Kemény Gáborral találkoztam s ő átadta küldeményedet. Köszönöm és használni fogom. Csak azt sajnálom, hogy most sines időm bővebben írni. Mátrai Szavalattanát küldöm és e levelet Gyergyai úr részére, pecsételd le kérlek és címezd, mert keresztnéve (gondolom Ferencz) e perczben nem jut eszembe biztosan. Brassai ur novallája nem azért késik, mintha nem bíznám a végébe, hanem Keménytől is szeretnék közleni mutatványt egy pár számban mielőtt a regény megjelen, s még nincs „utódja“ kezemben a Br. ur novellájának — a mi, remélem, a tiéd lesz már egyszer. Vegyétek üdvözlésünket. Pesten, jan. 31. 1862. Arany J.

(Brassai novellája: *A gyógyszerészné*, az orosz Sollogub után. Keménynek itt említett regénye a *Zord idő*, melyből *Buda első gyásznapjai* c. közölt mutatványt a Szépirodalmi Figyelő.)

2. *Szliács*, aug. 28. 1862. Édes Palim! Bezzeg magadra hagytalak a Figyelővel. De remélem, nem szorulsz meg, hacsak versben vagy Belirodalomban nem, a többi kibírja. Már két számot kaptam itten — olvastam a nekem szóló izenetet, nem sokára levelet is kaptam tőlök Szalontáról, nincs semmi bajok. Salamon, úgy látom, még eddig nem sokat segített rajtad — vagy tán nem nyílt neki tere? A N. Színházi ünnepélyt jobb szerettem volna a Figyelőben olvasni, mint a Naplóban — de persze nagyobb publicumra szól az, mint a mienk. Most előczikknek, remélem, a Hunfalvyét adod — úgy mondtam volt. Bolond Miskát, látom, megfűsülted egy kissé. Ne gyűjts sok eleven szentet a fejemre — egyébaránt vigye a manó!

Én itt nemhogy írni: de még gondolkozni sem tudok. Ez a fürdő élet, víz ivás, fürdés, sok séta etc. kész betegállapot, az embernek egyébre sines gondja. Kivált az én idegeimre nagyon hat ez önkinzó processus. A testtel vagyok elfoglalva: az elme tán be is gyöpösödik. Ha reggel 3 órai hegy-mászó sétámat, a puffasztó vizek ivását, és az idegesásvázó fürdést elvégeztem, azontúl egész nap nem vagyok egyébre való, csak bámulni, s pihenni testben lélekben. Csupa tengélet! No de majd az után lesz meg a látatja. Ezt így mondják itten: ha az ember jól érzi magát, a fürdő *használt*, ha nyavalyog, ez azt jelenti, hogy a fürdő *hat*, s annál inkább *fog* használni.

Én rám az orvos valami 30 fürdőt szabott, s még *tizenhárom* van le-robotlandó. Így körülbelül igaz lesz a mit Tamassa urnak irtál a nyílt postában, hogy csak september dereka vet haza. 10-dike előtt bajosan mehetek, ha csak itt valami criminalis idő nem fordul. Most igen szép az idő: reggel este hús ugyan, de a nappal igen kellemes, tiszta, nagyon ritkán esik.

Egy nyugtatót ide zárok Heckenasthoz, végy fel a septemberei léhnungból a mennyire szükség van, neked és a lapnak. Főleg ez indított e mostani levélírássra, mert elfeledtem septemberre intézkedni, mikor eljöttem.

Te azóta ismét *apább* vagy nemde? örülök, ha minden baj nélkül. Szives köszöntésemet a nődek és Csengeryné komám asszonynak! Te pedig fogadd ölelésemet! igaz hüved Arany J.

U. i. Fizető cassa, ott alul, a kiadó hivatalnál, földszint, hol a lapot kiadják.

(Az összes megjegyzések a Szépirodalmi Figyelőnek 1862 augusztus 21-én megjelent, 16. számára vonatkoznak. Az Aranynak szóló izenet: „*A. J. urnak Szliácson*. Az illetők elutaztak, a levelet utánok küldtük.“ Talán Arany családjáról van szó. Bolond Miskának megfésülése arra vonatkozik, hogy Tóth Kálmán *Bolond Miska* c. élelapijának *Katangkórók* c. cikksorozatát, melyben Bolond Miska nyugateurópai útjának élményeit közli, Gyulai a Sz. Figyelőben éles gúnnyal illetve s csípősen kifigurázta humor-talanságát. A Tamassa úrnak írt nyílt posta Aranyra vonatkoztatva ezt írja: *Tamassa Pál urnak, Veszprém*. Akihez levelét szíveskedett intézni, csak szeptember derekán tér vissza Pestre. Hunfalvynak előcikkül szánt dolgozata a *Szerény diótördelés*, vitairat Brassainak *Nyelv és Nyelvészet* c. cikkére.)

Tompa Mihály négy levele.

3. Édes Palim! Szándékom legközelebb bővebben írni Hozzád. Akkor majd elmondom gyönyörű állapotomat, melyben folyvást vagyok; s bizonyos dologról is kérdezősködni akarok tőled.

Most csak ennyit: Tudósíts: Kicsoda az Ujkorszakban megjelent s a Vas. Ujságba is átvett, rólam s *Novemberben* című versemről értekező cikk írója? Szeretném tudni, mégpedig *bizonyosan*. Miért? majd levelemben azt is elmondom. Csókollak. Hanva, febr. 14. 1866. őszinte barátod Tompa Mihály.

(A kéredezett bírálat, melynek szerzője Vadnai Károly volt, a Henszmann Imrétől szerkesztett *Új Korszak* c. közművelődés- és tanításügyi hetilap 1866. évi 5. számának hírlapi szemléjében jelent meg s átvette a *Vasárnapi Ujság* is, melyben az alapjául szolgáló *Novemberben, 1865* c. költemény megjelent. A bírálat nagy elismeréssel szól Tompáról, aki azonban mindig nagyon érzékeny volt a kritika iránt s mostani zaklatott lelkiállapotában rendkívül felháborította a bírálatnak következő két mondata: „Magas képzetem nincs bennök (ódáiban), hanem a böleselkedés mélysége teszi szépekké.“ „Dacára, hogy Tompa nagy tehetsége nem hasonlítható Petőfi lángelméjéhez, mégis csak úgy a valódiilag nemzeti költők közé tartozik, mint amaz.“)

4. Kedves barátom! Leveledet kaptam; köszönöm. Sajnálom: hogy állapotod angyaljó s szép nőd bajai miatt olyan, hogy abban csak terhedre lehet valamely újabb kérés és megbízás. De *más* azt, mit én óhajtok, úgy mint te el nem végezheti; azért csak írtsd ki a keserű poharat.

Ki nem mehet fejemből az a szó, melyet, sorsomat kérdezve dr. Kovács-tól kaptál a mult őszön, t. i. lehet-e bajomból komolyabb, nagyobb? Ő azt felelte *lehet*; no hiszen *lett* is. Állapotom 10 hó, de különösen ősz óta példanélküli s leírhatlan; pokoli szenvedéseim csaknem eszemtől fosztanak meg. Részletekbe nem bocsátkozom, csak annyit mondok: hogy alkalmasint az utóljának az elejét járom már.

Megettem, ittam egy patikát s nem használt. Most mást próbálok. Egy miskolezi practicus orvos dr. Doleschall *borszéki* vizet javalt; de az a víz nekem *minden tekintetben szoros helyen van*. Te erdélyi vagy s tudod otthon a járást; *hogyan lehet legcélszerűbben ama vízhez jutni* s Miskolcra szállíttatni? Várd be a gyülekező erdélyieket s közöld e dolgot *Szász Károlylyal*, — kit szívesen üdvözlök — valaki majd csak ad helyes utasítást, melyet aztán te velem közlendesz. Azonban semmi megrendelést ne tégy.

Ez az, mire kérlek édes Paulusom!

A tavasz s nyár folytában valami gyógyfürdőt is kell keresnem, ha erőm engedi s *ha módom lesz benne*. Utálatos dolog akár a gazdagság akár a szegénység emlegetése, de őszintén szolva, a legközelebbi jövedelmetlen idők és csapások kimerítettek, úgy hogy bár családom nem nagy — magam-, nőm- s fogadott leányomból áll — mégis érzem s érezzük a nyomást, miután még káplánt jövőre *káplánokat* s eselédeket kell tartanom.

De ez nem tartozik a dologra szorosan. *Deus*, talán, *providebit*. Csak a *borszéki* vízre nézve küldj nekem utasítást. Sajnálom: hogy terhellek, de csak tedd meg *még ezt*, bajaid közt is.

Bizony baja, — úgy látom — mindenkinek van! Látod szegény Jánosék! alig tud az ember valamit mondani nekik s csak nyomorult emberi tehetlenségét érzi: hogy nem segíthet fájdaljukon s szenvedésükön!

Mi a Vadnay cikkét illeti: az barátom, mestermű a maga nemében. Ugy dicsérni s méltányolni valakit *látszólag*: hogy a méltánylat végre *le-rántássá s gyalázkodásra* váljék: ehhez ügyesség kell.

Van abban a *phantazia szegénységén* kívül egyéb is. Már *ez* is valótlanság, méltatlankodás. Hol magas, hol nem magas a képzelem, a mint a tárgy és sugallat hozza magával. Igazad van: a világ minden írójánál így van ez. Néha még a jó Homér is dormitat.

De van ott, mint mondtam, más-egyéb is, mi *tökéletesen igaz*, mégis gyűlöletesen-bántó; azzá lesz az előadás által. *Tompa nem hasonlítható Petőfíhez*, nagy igazság, melyet megostromolni, de még kérdésbe tenni se lehet; magam érzem, tudom azt legjobban; hanem *épen azért e merev, e meztelen szemközt állítás* szükségtelen, cynicus és odiosus. Tízféleképp kifejezhette volna magát még *ebben* is úgy, hogy nem lett volna az oly bántó, sértő és szemszűrő; de ő a *legkiméletlenebb* kifejezést használta, *oly cikkben*, mely valami csínosabb, méltányló s körülményekhez illő *bemutatás* színét viseli.

Azt hiszem te értesz, s igazat adsz nekem.

Csudálatos: hogy ezek az emberek valakit, úgy a mint az a *valaki* áll, *magában, magából, magát nézve*, nem tudnak megítélni. Oriási rőfök s mértekek nélkül egyet se tudnak szólni.

Igazán kérlek: csapd a fejéhez, s nyilatkoztasd ki előtte mély nehéztelésemet.

Isten áldjon meg! Igaz tiszteletemet kedves, szenvedő nődek. Ha én még titeket egészségesen, — nem úgy mint tavaly lázban, bódultságban — megláthatnálak azon a gyönyörű helyen! Hajh! Aegri somnia! Hanva, mart 2. 1866. szerető barátod Tompa Mihály.

(Jánosék: Arany Jánosék, kik Piroska leányuk elvesztését gyászolták.)

5. Kedves barátom! Hiány nélkül megkaptam a pénzt; nagyon köszönöm. Még *így is*, sokáig és fájdalmasan néztem a bankjegyekre...! Nem tudom: mivel érdemltem meg? de az bizonyos: hogy hozzám korán be-szállt a fatum.

A *mentség* fölösleges. Nem láttam semmi kárát a borszéki víz hiányának. Az is a habozó orvosok egyik nyomatékta tanácsa volt. Egy évig nem bírtak nyomára jönni bajomnak s most már késő. Gyötrelmes és veszélyes *szív-bajom* van.

Még egypár bizalmas szót, melyre most jó alkalmam van. Ki tudja: hogy leszek s hogy' leszünk? Barátságodat és szívességedet előre is és min-

den esetre kérem. Isten legyen veled s kedveseiddel! Hanva, május 20. 1866. igaz híved Tompa Mihály.

(A küldött pénz: az Irói Segélyegylettől adott 200 frt. segítség T. gyógykezelésére.)

6. Kedves, jó Pálom! Putnokon kaptam a Lévay levelét, melyből örömmel értettem szíves érdeklődésedet irántam. Méltó: hogy a szerencsétlenek szeressék egymást! Köszönöm!

Isten tartson, vigasztaljon s áldjon meg! Putnok, mart 15. 1867. igaz híved Tompa Mihály.

(A levélpapíron száraznyomással: *Pálóczy A. Putnokon.*)

Petőfi Zoltán öt levele.

7. Debreczen, Apr. 27. 867. Édes Pali bácsi Azért hallgattam ez ideig mert még bizonyost mindedig nem irhattam, de most már megirhatom, hogy a debreczeni színház tagja vagyok, ez pedig azt hiszem oly valami, a mi némileg kibékítheti az állapotom fölött szomorkodokat. Midőn Debreczenbe jöttem, találkoztam egy régi jó ismerősömmel ki szintén debreczeni színész ő rögtön azt ajánlotta hogy lépjek a debreczeni színház tagjai közé én tehát rögtön az intendánshoz Kishez mentem, ki édes atyannak jó barátja volt, s ki ki is eszközölte fölvételemet. Egy hét mulva Váradra megyünk s ott leszünk három holnapig ezért igen igen szépen kérem Pali bácsit legyen szíves 20 forintot küldeni megmaradt pénzből, mert szükségem volna iszonyuan rá. Először is miután Debreczenbe jöttem kénytelen voltam fogadóba szállani hol 5 napi kontóval t. i. 10 forinttal tartozom, s mind addig kénytelen vagyok a holmimat ott zálogba tartani, míg Pali bácsi oly szíves lesz nekem a kért összeget megküldeni, másodsor itt Debreczenben vettem egy tricot 3 forintért s annak az árával is tartozom, végre még egy pár forinttal okvetlen kell az embernek birni Debreczenből kiindultakor. Ez okokból igen igen szépen kérem Pali bácsit legyen oly szíves és küldje el a pénzt s ígérem hogy egy krajezár sem kell három holnapig. Miután a küldendő pénztől függ jövőm reméllem édes Pali bácsi nem tagadja meg kérésemet. — S miután minél hamarább annál jobb igen kérem Pali bácsit levelem vétele után rögtön küldje el a pénzt Petőfi Zoltánnak Debreczen, a színháznál. Kérésemet megújítva maradok szerető ötese Zoltán.

Igen komoly és rossz állapotba jönnék ha Pali bácsi megtagadná kérésemet.

(Címzés magán az összehajtott s lepecsételt levelen: Tekintetes Gyulai Pál Úrnak tisztelettel Sándor utca 17 szám Pesten, igen sürgős.)

8. Nagy Várad, 13/6 867. Édes Pali bácsi! Debreczeni hosszas várakozásomnak hál' istennek jó eredménye lőn. A debreczeni állandó színházhoz szerződttet az intendatura Sept—jövő Májusig az az nyolcz egész óra, havonként 30 frt fizetéssel. A társulat nyáron vidéken működik; jelenleg Váradon leszünk egész addig míg Debreczenben ismét megkezdődnek az előadások, vagyis Sept. közepéig s addig proportiora vagyunk szerződttetve. Itt havonként 25 forintról kapom a tizedet, de miután a diszletekrei és utazási költségek 1000 forinton felül vannak eddig még nagyon csekély volt tiszta bevételünk. Eddig darabok szerepeléséből kerestem ki kenyeremet.

Pénz szüke miatt lakásul eddig a szinpad szolgált, hol egy fa pad volt nyughelyem, 16 tól azonban egy igen csinos szobát vettem ki szállásul. A mi állapotomat illeti hal' istennek igen jó. Tökeletesen meg vagyok elégedve. Örvendek annak is hogy a magam féle kezdő népség közt eddig még én legtöbb szerephez jutottam. Már 10 szer léptem föl kisebb szerepekben s a jövő hétre is már három szerep váraozzik betanulásra. Csak egyetlen egy kellemetlen oldala van jelenlegi sorsomnak s ez: hogy chorusban mint éneklő kell szerepelnem, s ez roppant unalmas különösen oly operákban, hol mint p. o. „Állarczos bál“ ban 5 ször kell öltözni, egyéb bajom azonban nincs, s lassan ebbe is bele szokik az ember. Most egy kéreessel járulok ismét édes Pali bácsihoz, bocsásson meg érte de miután elkerülhetetlen, ki kell vele állanom. Miután első két holnapi keresményünk nagy része kiadások fedezésére szolgál bevételünk igen silány. Ez okból igen szépen kérem Pali bácsit tegyen velem még egyszer jót s küldjön 15 forintot, s ha lehet igen igen kérném a levél vétele után, 5 forint kell 16-tól előre a házbér, s ha ezt kifizethetném igen igen jól esnék, mert már egy kissé meg is fájt a hátam az egy honapi kemény deszkán fekvéstől. 5 forint 40 x rért vettem egy sárga csizmához szükséges hosszú szarát, mely elkerülhetetlen szükséges majd minden operában a többi pénz egy részéből koszt adóságomat fizetendem le s a meg maradt pár krajczárból csizmámat talpaltatnám meg mert már mind a két csizmámat tönkre tette a váradi kavics kövezet. Miután e hó végén úgy is 50 frt kamatot kapok, melyet azt hiszem nem vesznek el tőlem, levonhatja Pali bácsi a számomrai előleget. Biztosítom Pali bácsit hogy most egy pár hónapig egy krért sem fogok al(kal)matlankodni. Igen szépen kérem édes Pali bácsi a pénzt levelem vétele után e pénz által váradi existenciam biztosítva leendne. *Váradon a színháznál.* Szerető ötese Zoltán.

(A többször említett kamat annak az 1000 frtnak a kamata, melyet az Akadémia 1858-ban nagy jutalom gyanánt Petőfi összes költeményeinek ítélt oda. Ezt az árvaszék kezelte s gondnokul Petőfi Istvánt nevezték ki.)

9. Nagy Várad, Jun. 20-án 867. Édes Pali bácsi! Ha netalán tán 8 nap előtt elküldött levelemet megkapta volna Pali bácsi, úgy bocsásson meg hogy ismét alkalmatlankodom, de a szükség melyben jelenleg vagyok erre kényszerít. A jelen havi fizetésből csak nagyon kis részt kerestünk meg, annyira hogy kosztommal is adós maradtam; s miután a hol eddig ebédelttem csak akkor nyilik ismét hitel midőn eddigi tartozásoma(t) lefizetem, mely 7 frt 50 xr. már négy npja nem ettem zsemlénél és cseresnyénél egyebet. Ennek daczára nem al(kal)matlankodtam volna pénz kéresemmel; de miután Pali bácsi jó szivüése következtében azon 55 frtból melyet nagytata át adott Pali bácsinak s melyből egy krajczárt sem vont le kosztom fejében; maradt még 10 frt miután már 45 frt által vettem, s mert most e hó végén ismét 50 frt kamatot kapok (melyet úgy hiszem nem fognak megvonni tőlem) ezek után bátorkodom Pali bácsit fölkérni, miszerint legyen oly jó s küldjön 20 frot. A fentebbi kosztadoságon kívül u. i. még tartozásom van egy csizmadiánál egy czipő és egy sárga csizma szarért, ezeket kellene e hó végéig kifizetnem, a fenn maradandó pénzből pedig csizmát fejeltetnék, mert a váradi kövezet tökéletesen semmivé tette csizmámat. Igen igen szépen kérem Pali bácsit tegye meg még egyszer e szivességet, s küldje el a kért összeget, annál is inkább, miután mindaddig mig Pali bácsi pénzt nem küld kénytelen leszek kenyéren élösködni, miután a cassá-

ból sem lehet előlegezni. Ha ezt meg kapom legyen meggyőződve Pali bácsi, sok idő fog eltelni míg ismét talán pénzt kernék. Ugyanis ha egyszer Debreczenbe megyünk meg lesz a havi fixum 30 forintom melyet pontosan fogunk minden hó 1 én és 16 án két részletben kikapni; továbbá sokkal kevesebből lehet ki jönni Debreczenben mint Váradon. Miután tehát kevesebb kiadás mellett nagyobb bevétel lesz eliheti Pali bácsi hogy többet nem fogok pénz kéréssel alkalmatlankodni. Kérem még egyszer Pali bácsit hallgassa meg kérésemet, annál is inkább mint hogy e hó vége már nem messze van s akkor Pali bácsi levonhatja az előre adott pénzt a kamatokból. Igen szépen kérem ha lehetséges küldje válaszát Pali bácsi levelem vétele után, mert mind addig míg pénzt nem kapok, azon csekély pénzeszkéből melyet szerepezéssel keresek kenyér- és gyümölcsön kívül alig telik egyébre. Szerető ötcse: Zoltán.

Hogyan van édes anyám? Neki is irnék, de tudom, hogy most még nagyon haragszik; tehát csak később!

10. Nagy Várad, 4/9 867. Édes Pali bácsi! Miután irántami jó akaratóról meg vagyok győződve, nem tudom miként magyarázzam Pali bácsi azon feletét, miszerint ha pénz kell írjak Pista bácsinak ő kezelője pénzemnek. Én irtam neki, bár ezt tenni nehezemre esett mert meg voltam győződve hogy kellemetlenül érintetik levelem által. Válaszából úgy látszik igazam volt. S ime ő azt válaszolja, hogy ő egy krajczárt sem látott s Pestre utasít, miután azt mondja hogy vagy mama vagy Pali bácsi küldhetik el pénzemert mert nála, nincs egy krajczár sem. Én tehát még egyszer s utoljára fordulok azon kérelemmel Pestre hogy az, ki pénzemert elküldheti küldje el, mert ha ez meg nem történik én nem csak mostanra hanem igen hosszú időre a nyomorba taszítatom, miután kénytelen leendnék téli fizetésemből fizetni a nyári adóságokat, s így a vége ismét csak deficit lenne.

Kérem az Istenre tehát, ki pénzzel rendelkezik, szánjon meg és küldje el, már is tökéletesen lerongyosodtam, s eladósodtam, kamataimból pedig tökéletesen helyre állíthatnám ügyeimet. Várad adóságom 40 frt, tehát ha ennyit küldenek is a legmélyebb hálára köteleztetem. Kérem tehát Pali bácsit legyen szíves a dolog végére járni, hogy pénzem még september 14 ig Váradon legyen, mert különben csak félig lesz segítve rajtam. Most miután tudom hogy a pénz Pesten van, s gyámom azt irta, hogy elküldhetik, reméllem utolsó kérelmem nem fog semmi ellenvetéssel találkozni, remélve, hogy Pali bácsi mindent elkövet hogy állapotomon javítva legyen maradok szerető öccse Zoltán.

Ha nincs akadály a pénzt kérném legközelebb elküldeni, hogy így a koresmai adóságot kifizetvén ne kénytelenítsem utolsó napokon is koplalni. Zoltán.

11. Nagy Várad Sept. 16án 867. Édes Pali bácsi! Meg lévén győződve Pali bácsinak irántami jó akaratóról, sehogy sem vagyok képes felfogni a hosszas hallgatást. Már újlag két levelet küldék el Csengery úr megjövetele után, s mindeddig még egyre sem jött válasz, noha meg irtam levelemben, hogy Pali bácsi válaszáatól függ állapotom jobb vagy rosszabbra fordulása. De hogy mindent újra elmondjak kezdjük el előlről:

A kamat kivetés idejekor irtam Pali bácsinak, pénzem el küldetése végett. Pali bácsi azt feleli, hogy ez ügyben Pista bácsihoz forduljak, pénzemert ő kezelvén. Én azonban halasztottam a dolgot, nem akarva Pista

bácsit kellemetlenül érinteni levelemmel, végre a szükség arra kényszerített, hogy irjak. Én tehát a *kamat kivevés ideje után 2 hóval* küldöttem is egy levelet, melyre a leghidegebb levélben azon választ nyerém, hogy pénzem ügyében forduljak Pali bácsihoz, s onnan kérjem a segílyt mert Pista bácsi azt írta hogy pénzemről egy krajczárt sem látott; s penzemnek Pesten kell lenni. Meg nem foghatom, hogy mint történt az mégis, hogy daczára annak, hogy minden levelemben irtam mennyire szükségem van pénzemre, azon 10 fron kívül melyet Pali bácsi saját Pénzéből küldött egy fillért sem kaptam. Most tehát újra és utoljára esedezem ahoz kinél pénzem van küldje el, mert a késedelmezés azt is okozhatja hogy pár nap mulva bezáratnak. Tartozom pedig a következőkkel: Lakás 7 frt. Koszt 30 frt. mosóné 2 frt apró adóságok 2 frt. így 41 frttal tartozom, s mifután nem bírok fizetni előre lefoglalták a jutalom játékból eső részemet. Jó formán alig kerestünk egész nyáron valamicske összeget egyszerre, ebből vártam, egy kis segílyt hogy ruháimat kijavíthassam, s csizmát fejeltethessem, s ime erre is hivatalos pecsétet tévének: így most egy fillér nélkül maradtam, félve a lemesztelenedéstől, és az éhségtől. Így is két hét óta becsületesemre mondom 24 óra alatt soha egyebet nem ettem mint levest és egy kis főzeléket délben, s ezt is csak úgy adja a koresmáros, mert Pestről remélt pénzzel biztattam. De már ennek is vége holnap után megyünk s előre remegek a hitelezők dühös nyelvétől, kik bizonyosan kikiserik az ily esetben a vasúthoz az embert. Így tehát kénytelen leszek a legnagyobb szégyent kiállni s mind ez azért mert pénzem nem tudom mi okból Pesten vissza tartják. Tehát ha már Váradon megtagadtattott a segíly kérem szépen ha legalább 19—20-ig pénzem Debreczenben lenne, hogy innen elégíthetném ki a hitelezőket mert ellenkező esetben a perköltségek nagyitván az adóságot, tudja isten mikor szabadulnek meg e mélységből. Kérésem megújítva maradok szerető öccse Petőfi Zoltán.

Pénzem elhozatala végett magam akartam felmenni Pestre, de miután a jutalom játék lefoglaltatott kénytelen vagyok sorsom e levélre bízni.

Levelem kérem ezután ismét így czímezni P.... Z.nak, Debreczenben a színháznál.

Csütörtökön már Debreczenben leszünk ismét.!

Csengery Imre két levele Petőfi Zoltánról.

12. Nagyvárad, augusztus' 30 ka, 1867. Kedves Barátom! Azt hittem, hogy procul negotiis, kipihenhetem magamat Váradon. De biz abból semmi se lett. Folytonos gyűlési és küldöttségi dolgokkal úgy el voltam foglalva, hogy saját teendőim után igazában csak tegnap óta láthatok.

A levelet Petőfi Zoltánnak néhány nap előtt átadtam a színháznál. A fiú meglepetve látszott, midőn társai közül kihivattam, s előttem állott; de engem is meglepett az ő tekintete. Areza soványabb, halovány színű, ruházata meglehetősen vedlett állapotra mutató. Akkor délutánra aztán magamhoz rendeltem őt. El is jött. Rosz kinézésének okául leginkább némi lázas baját hozta fel, melly csak három nappal előbb hagyta el. De meg, úgy mond, a rosz koszt is hagy nyomokat maga után. Ma is 20 krajczáros ebédet evett. Osztalék kevés jutván, a legolesőbb helyeket keresi fel ebédlés végett; ebédlés végett, mert a reggelizést és vacsorát egy idő óta nem ismeri. Adóssága mintegy 28 új forintra megy, szállás' és koszt' fejében.

Ruházata a téli meleg, és már eléggé rongyos öltönyből áll. Csizmája egészen rozsz, s e miatt leginkább panaszkodott.

Színész-társainál tudakozódtam utána. De ezek igen tartózkodók, miután engem, és a célt, melly miatt kérdezősködöm, nem ismerik. Mások, a kikkel én össze jövök, mit se tudnak róla. Házi gazdáját, egy becsületes kálvinista fésűsmestert a Pecze-utcán, már kerestem; azonban tőle se lehetett valamit kitudnom, mert nem kaptam honn. A minek nyomára jöhetek, azt majd pótlólag megírom.

Annyi látszik a fiún, hogy nem legjobban van állapota, és hogy ruhára s kivált eszmára csakugyan szüksége van. Ha tehát e részben segíni akarja őt, sietve tegyen ön valamit, miután a jövő hó' közepén Váradról eltávozik a társaság.

Hozzá tartozói közt, kikről vele hosszasan beszéltem, ön iránt nyilvánított legtöbb bizodalmat, mert, úgymond, önben lát legtöbb jó akaratot.

Ennyi az, a mit a legnagyobb tárgyilagossággal a fiúról irhatok ez úttal.

De még egyet.

Mindig mondtam én, hogy az a sok bók és nyájaskodás Csernátoni és Gyulai közt nem ok nélkül való. A józsef-városi követség rejlett az alatt. Látszik, hogy ön csakugyan jó kortes is volt, s meg birta választatni Csernátonit. Ki tudja aztán, hogy viszont Csernátoni hol fogja önt hasonló kitüntetésbe juttatni. Üres kerület akad elég. Én csak lesem már az eredményt. Addig pedig gratulálok a József-városnak választása fölött. „Omne trinum perfectum.“ Harmadszor csakugyan rá jött emberére a József-város is. Itt még az a hír is kering, hogy az „ágyuzást“ a „Napló“ szerkesztőségi személyzete eszközölte, a lö-por' árát pedig hozzá a város erdőből egy „nő“ adta, a kit személyem iránti tekintetből előttem nem neveznek, de a kit, mondják, ön is jól ismer és tisztel.

A „gyerekeket“ köszöntse ön nevében. A Sándor-utezabeli „gyerekeket“ értem.

Szivességébe ajánlom magamat, és vagyok igaz barátja Csengery Imre. (Az egész Csernátonira vonatkozó rész tréfás kötődés.)

13. Nagyvárad, september' 22 ke, 1867. Kedves Barátom! Folyó hó' 8 án irt, de — a postabélyeg szerint — csak 11 én feladott levele 13 án kézbesített, épen az alatt, míg én néhány napot falun töltöttem barátaimnál. 16 án este érkezvén haza kaptam meg tehát mind a levelet, mind az abba zárt pénzt.

Szerencse, hogy így történt. A színész-társaság, mellyhez Zoltán szegődve van, már 18 án visszaindult Debreczenbe. Épen az utolsó napon végeztem tehát Zoltánnal, de még ekkor kellőleg végezhettem, a végzendőket.

Nem akarom önt eljárásom' és tapasztalásom' részleteinek elsorolásával untatni. Szóval, a miként 7—8. nap előadhatni remélem, kevésbé lesz az terhünkre. Elég az hozzá, hogy mind azokat, kiknek Zoltán adós volt, ő vele együtt feljáván, a következő fizetéseket teljesítettem: ú. m.:

1. Németi Ambrusnak koszt' árában fizettem	26 frt 96 krt,
2. Csontos Mihálynak, szállásbérül	6. „ 10. „
3. Németi Ambrus' pinczérének.	3. „ — „
4. A mosónénak, Csontos Mihály által	1. „ — „
5. Reggeli és gyümölcs' árául	1. „ 74. „

Összesen tehát 38. „ 80. „

És így a leküldött 50. forintból, az adósságok' leszállítása után, 11. forint és 20. krajczár maradván fenn: ebből, 9. forinton, vettem Zoltán' számára egy pár új csizmát, mint a melyre legnagyobb szüksége volt; a hátra levő 2. fntot és 20. krt pedig, mellyen már semmit se szerezhettem, kész pénzüil annál inkább átadtam neki, mert az útra egy ebéd' árával se rendelkezhetett, s mert a nagy haragot és zajt, mellyet az egész öszvegnek kézbe nem kaphatása miatt ütött, legalább ennyivel akartam lecsillapítani.

Zoltán tehát az egész 50. forintról adott ki egy nyugtátványt, és én azt ide mellékelve ezennel küldöm.

Megszánja ember e nagyon megvedlett, és elcsenevészett fiút, midőn meglátja. De a számalom közé más érzélem is vegyül, mihelyt csak kevés korig is hallja őt az ember beszélni. No de majd szóval a többbit.

Én körülbelől 28 án szándékozom Pestre indulni, a hová a dob-szó hív ismét bennünket. Addig azonban még egyszer leszek bátor irni. A viszontlátásig tehát! barátja Csengery Imre.

Kriza János négy levele.

14. Tisztelt Barátom! Ott vagyunk immár elvégre, hogy *sine me liber ibis in urbem*. — Steintől mai napon 40 darab Vadrózsa indult el postán Gaibel könyvárus számára — ezt azért irom, hogy a' Koszoruba lehet már hirdetni, hogy kapható és melyik könyvárusnál, hogy a' kinek tetszik a' Vidékről az Akademia gyűlésébe béjöttek is vehessenek. E' mellett küldöm Stein utján talán egy külön csomagban Gyulai Ur számára az eddig küldözött példány elejét és utóját a boritékkal — egy külön példányt szintén — (egy közelebbi szállítmányban leszek szerencsés egy diszpéldányt küldhetni még kedves neje számára —) küldök egyszersm. *Arany Jánosnak* — a' Magyar Akademia számára — Jókai Mórnak, a „Hon“ szerkesztőjének, Hunfalvi Pálnak egyegy példányt, szíveskedjék azokat valami uton módon közékhöz juttatni. E' leveletem alkalmasint pénteken kapja — akkor meg kellett érkezni a' példányoknak Gaibelhez, tehát nála mindjárt (me)gkaphatni, ha addig el nem küldi Gyulai Urhoz. Csak kevés példány levén még békötve, többet nem küldhettem még az íróknak, kiknek szándékom küldeni, mint Kemény Zsigónak, Csengerinek, Toldynak, Wass Józsefnek, Budenz Józsefnek, Salamon Ferencznek, holnapután induland azok számára is Gaibelhez, ugyan legyen szíves kezükbe juttatni. Eléggé alkalmatlankodom ugyan most is, de már ugy is megszokhatta tőlem, szíveskedjék még ezeket a legnagyobbakat is megtenni. Még mellékelek a többihez Erdélyi János, Csaplár Benedek, Bocsor István pápai tanár barátim számokra is, valami uton legyen szíves kezükbe juttatni. — (S ha még valakinek küldeni találnék Pesten.)

Jó nagy darab könyv kerekedett a 10 havi dolgozatokból. 2 fr 50 krajcár az árát, többre nem mertük, kevesebbre pedig nem lehetett. Már Tisztelt Barátomékra bizom, tegyenek vele legjobb belátások szerint. Egy kis Ismertetés nem fog ártani. Elismerem gyarlóságimat, hanem egy hivatalai 's élet és kenyérgondjai által szagztatott embertől több nem telhetett ki. — Ha egy kicsit majd tavasz felé szabadulok fejemre csoportosult bajaimtól, a' „Koszoruba“ is szándékom írogatni valamit. —

Egy népmesét, bár lehetnek még variánsai, ide tévük — használják a hová tetszik, ha a' „Részvét könyvéből“ elkésett volna. Ha egy kis érteztést kaphatok egyről másról, a miket irtam volt, még egy népmesét tán

érkezni fognék kidolgozni. Hanem jól tudom, hogy most halmozva lesz Gyulai Ur mindenféle foglalkozásokkal.

Az Előbeszédben szent kötelességem volt hálaérzéssel emlékezni Tisztelt Barátom meghálálhatlan részvételéről is — elnézéssel fog lenni ebben is egy 's más járatlanságom iránt. — Mindenesetre Gyulai Urnak kell köszönnöm, hogy ekkorra is készen van a' munka. Talán nem éppen egészen rosszul ütött ki. Itt Kolosvárt remélem hogy lesz kelendősege. Talán Magyarországon is, ha kezük ügyébe lesz a' munka megkaphatása. Uta-sítsák a' közönséget a' mennyiben lehet. — Itt a Muzeumegylet rendkívüli gyűlésére nagyon készülnek a' pártok — az öreg készül odabeszélni ellenfeleinek — nehogy elvégre is sprengolják az ugvis gyenge együletet.

Még egyszer köszönve eddigi szívességeit — és kérve a továbbiakat — 's tisztelve nőmmel együtt kedveseit, vagyok állandóul Tisztelt Barátomnak lekötelezett szolgálja, barátja Kolozsvár jan. 13. 1863. Kriza János.

U. I. Borsszem Jankó az udvarhelyszéki nyelvjárás szerint van — a fűszer feleslegit tetszése szerint mérsékelje Tisztelt Barátom, ha használni kívánják — könnyű lesz annyit hagyni meg, a' mennyi elégségesnek látszik. Én benne lévén a sok fűszerben, nem tudtam eltalálni az illetékes ízit.

15. Tisztelt Barátom! Engedelmet, hogy oly későn küldhetem, a mit annyira szerettem volna mindjárt kezdetben elküldeni — a' kedvesének szánt díszpéldányt, csekélyszerű jele a' tiszteletnek, melylyel Tisztelt Barátom családjá iránt viseltetem.

Ugy hiszem, a' többeknek szánt példányok eddig kézbe jutottak — nem is tudtam egyhirtelenibe kiknek küldjek — az effélékben nagyon járatlan vagyok; de néhányat mégis multhatlanul szükségesnek láttam. A Szegedre Csaplárnak, Pápára Bocsornak szánt példányokat kérem magánál tartani — ne nyugtalanokdjék elküldésekkel, mert irtam az illetőknek, hogy keressék vagy kerestessék fel Önnél. — Az *Országban* látom van ismertette talán Sándor József által, a ki Jakab Elekkel van összekötötetésben. Igen is magasztalja, mert én kisebbnek érzem magamat mindenképpen egy Erdélyi Jánosnál, ha más formában jártam is el a szerkesztésben. Jelenleg ő is úgy járna el. Aztán biz az az összegyűjtés inkább a' közelebbi években történt, mert egész 1849-ig alig volt néhány ívre való gyűjtélekm, a legközelebbi 3 év alatt gyűjtöttem nagy részét, mióta Háromszéket és Udvarhelyszéket az én rheumaticus rögzött bajaim miatt a fürdői végett bé kellett barangolnom. Furesa, hogy a mit litterariai tekintetben működhettem, mind azt beteges koromban tettem nagyrészt: mert egészséges koromban igen el voltam halmozva a hivatal 's élet gondjaival. — A Tájzsótárra nézve megjegyezni kívánom, hogy gyűjtéseim egyrészét azért nem közöltem ott, mert azokat vagy az Akademia Tájzsótárában, vagy már a' szótárakban megtaláltam; inkább hol az értelmezés helytelen volt, vagy hang-ejtés kedviért vettem fel már eddigelé közlött szókat is. *Bodoru* például még a Czuczorék Nagy Szótárában is helytelenül jó elé az Akademia Tájzsótára után; én ezt 's még egynéhány ilyent faluról falura üldöztem, míg igaz értelmét kitalálhattuk: mert némely szó még csak egykét faluban él. — Az Értekezést vagy elmefuttatást hátul csak decemberben vázolólam, hogy legyen valami tudományos féle is a gyűjteményben a' szótárral együtt, a' mi a Titánként küzdő Finálinak szerencsés volt tetszését megnyerni. — A „Koszorúkat“ nem tudom eléggé megköszönni, a mennyiben lehet

egy kis óságot közlendek, ha ujat nem adhatnék is egyhamar sok bajaim miatt, pedig „a jó gazda, az irások szerint, eléhoz az ő tárházából őt és ujat.“ — Itt mindenfelé dicsérni hallok a Koszorut — még az öreg Brassai is elégülttségét jelenté tegnapelőtt a' Barátom Beszélyével. Nem tudom, van-e sok Előfizetőjök Kolosvárról, de Olvasójok igen sok van, mert kézről kézre jár a Koszoru — úgy látszik, nagy ideje volt már egy ily folyóirat megjelenésének. — Az öreg Brassaira nézve talán lesz található valamely kiegyenlítési terv, mely szerint tisztességgel megmaradhat állomásán. Ellenfelei is kezdik most fontolgatni, kit tehetnek majd helyébe, ha lelépik. —

Gróf Mikó ő excja talán már a jövő héten ott lesz Pesten — a gazdasági egyletnek küldöttségét mint elnök vezeti fel Bécsbe. Ha találkozni fog ő nmlgával, sziveskedjék megmondani, mennyire hálára vagyok kötelezve ő nmlga iránt, hogy előlegezte a nyomtatási költséget Steinnak; jó lessz ejteni vagy egy szót arról is, hogy van valami jelentősége e' vállalatnak, a mi megérdemelte a pártolást, 's hogy a' jövődő kötet mielőbbi megjelenése is kívánatos. Meglehet, hogy további pártolását is megnyerhetjük. —

Örvendek, ha Betlen Anna tetszik: itt hallottam valamit az aristocratiától, hogy még is nem szép dolog azoknál a székelyeknél, hogy a főuri neveket oly kiméletlenül használják fel az ő nótáikban. Seba, bár legalább 30-ban is használnák fel. Lépést tettem Csikban is a papok közt, ha valamit felverhetnénk a fenyvesek homályából. — A' nyáron bémenyek a homoródi vagy oláhfalvi fürdőbe, 's akkor még több összekötéseket esz-közölök ezélunkra, ha isten is segít.

Orbán Balás, és Halmágyi bejárták a mult nyáron a' székely földet 's az oláhországi széleket — 's a régi várakat 's azokhoz tapadt mondákat akarják kiadni a népek elbeszélései után. Ez már értékesebb munka lessz mint volt a Kővárié. — Népmesét is akar Orbán Balás kiadni majd egy év mulva — azt mondá, van Lengyelfalván egy öreg embere, a ki sok historiai regét is tud, akár százat is — és ő mind leírja — utasítottam őt, miként járjon el a leírásban. Igeré azt is, hogy afféle várakról való mondat közlend a' „Koszorú“-ban, mire nagyon kértem.

Az *ék*-ek felrakásában legnagyobb gondosságom mellett is estek itt-ott hibák: mert a' pont (az é pontja) igen egyformáju az acutus accentus jegyével, 's nem lehetett mindenütt megkülönböztetnem; de nem sok helyt van még is e felcserelés. Továbbá a népmeséknél, a szólásmódoknál mindenütt nem lehetett alkalmazni a hangattractio 's közép é jegyét is. Nem lévén elég számmal a nyomdában. De nem folytatom tovább. „Tudod uram az én gyarlóságimat, 's ha igazat véssz, kicsoda élhet jó voltoddal.“ — De belésem ismét a kenetbe — végzem hát szavaimat. Tisztelem az enyimekkel együtt kedveseit — Lenkacsánk tudakozza mikor jó ide Anka? — Tisztelem Aranyat 's vagyok állandó tisztelettel Tisztelt barátom igaz tisztelő barátja Kolosvár jan. 24. 1863. Kriza.

(Brassai Sámuel az Erdélyi Múzeumegylet igazgatója volt. Egyszer csak kapta magát s lemondott állásáról. Ezért vált szükségessé valami megoldás keresése. — *Betlen Anna*: székely népballada. — B. Orbán Balás, Halmágyi Sándor, Kővári László: erdélyi írók. — Anka: Gyulai Pál leányának, Arankának becéző neve.)

16. Tisztelt Barátom, A' mint egy székely földi barátom közléséből kezemhez jöve e ballada, sietek azt Tisztelt Barátommal közleni, mert ha

jól emlékezem, erről nekem egykor szólott volt hogy valakitől az első sorokat hallotta, 's kíváncsi volt a többit is megkaphatni. Örvendek, ha az talál lenni. Ha úgy látja a' Koszoruban is talán közölhető lesz. Én éppen indulok bé a' székely földre, leginkább egészségi tekintetből — a' korondi fürdőn leszek néhány hétig 's a környékben is megfordulok — gondom lesz arra, hogy valami effélének nyomára akadjak, hogy tetteleg czáfalgathassuk a' román nagyravágyást. — Egyébiránt ez az itt közlött ballada mint mondák egy régi kéziratból van leírva. Meglehet hogy ennek is fognak lenni variánsai. — Midőn Önnek és kedves családjának egészséget kívánnék, maradok Önnek őszinte tisztelője Kolosvár, jun. 17. 1864. Kriza János.

(Mellékelve a Szilágyi és Hajmásiról szóló ballada. Az oláh nagyravágyás a híres Vadrózsapörrre vonatkozik. Grozescu Julián a Fővárosi Lapok 1864. 114. sz.-ban megtámadta Krizát, hogy az általa közlött székely népballadák egy része oláh eredeti után készült hamisítvány.)

17. Tisztelt Barátom! Egynéhány sorban nem tehetém hogy ne busítsam Tisztelt Barátomat, ne sajnálja ez ide mellékelt Variánsát a híres „Baresai“ czimű balladának — mely a Vadrózsákban is előfordul, — megtekinteni, 's ha kedve jó hozzá, valamely illetékes helyen, talán a jövő évben kiadni szándékolt critical folyóiratban összehasonlító czikkeeskét írni a' két balladának misége fölött, mert ugy tetszik a vége nagyon is mássá teszi a mostanit az előbbitől. E váriáns talán összevágóbb 's valamivel kerekébb mint a régebben ismert. Meglehet hogy még egy harmadik variáns is merülend fel, mely kielégítőbb lesz mind kettőnél. Az Ön élesebben boncoló esze ki fogja mindeniknek aránylagos előnyeit deríteni. Alája irtam a felfedezője nevét, a ki az én régi barátom id. Gálfi Sándor (megkülönböztesse ifj. Gálfi Sándortól, gr. Teleki Domokos titkárától, a ki szintén irt néhány verset) — 's ha közölni találja mint mondám oly czélből, hogy egyszersmind összehasonlítsa a régebbi balladával, kérem Tisztelt Barátomat ugy közölni mint aláírtam, megemlítve azt is, hogy a' „Vadrózsák“ II-ik kötetébe van átadva. A szerkesztés mind foly — de az idők nagyon gonoszok, perzselő szárazsággal járnak, 's az ily gyenge terményeknek, mint a vadrózsák, nem kedveznek. De tán képes leszek egy év mulva sajtó alá adni, addig folytatom a kéz alatti gyűjtést és gyűjtetést. — Sokakkal vagyok folytonos levelezésben és közlekedésben, különösen Csik-gyergyóiakkal is, de azok a kath. papok egy furesa gondolatot vettek fejökbe, azért boszankodnak tudnillik, hogy a Vadrózsák első kötetét sem lehetett volna az ő részvétők nélkül kiadni, mert így az Udvarhelyszékből és Háromszékből közlött sok székely sajtóság rovására esett Csik-Gyergyónak, holott azoknak legnagyobb része ott is föl található. — Most már nem lehet oly sokat összeszerezni ezen székekből. Oly feltevés, a mire biz én álmomban sem gondoltam volna, míg Imecs Jákótól még nyomtatva is nem láttam vádképen felhozatni ellenem. — Most Becze Antal ügyvédségéd közlött egy néprege féle „Sárig kigyót“, a miről irhatott Szabó Károly barátunk Önnek is. Ez modernizálva volt nekem megküldve a' Vadrózsák II-ik kötete számára, de felküldtem a Zilahy „Aurora-Albumába“ nemrég az ő kértére, 's ugyanez okból nem küldtem fel külön is Önnek, mivel Zilahy azt jelentette volt, hogy Zsebkönyve már-már meg fog jelenni, — de a' mely késvén, ime küldöm Barátom Uramnak is. Én irtam Beczének, hogy ne modernizáljon, alakítson át semmit, a mit föl talál fedezni. Így küldött nekem még vagy két ballada formát, de plané egészen ugy van írva, mint

ha valaki csak az idén írta volna Arany Jánosnak balladai vers formájában. Egymást érik az irodalmi szók benne, mint a „Sárig kigyó“-ban is — nő, szünetlen, azzal, sat. ninesenek meg a székelv nyelvbén, aztán a tárgy-nak, mesének ellapítása.

Nem mulaszthatom el erősen köszönni azt a' részvétet, melyet a Nyelvtudományi Osztály tanusított csekélységem irányában a „Vadrózsák“ hatvan-hatvan példányai megvétélének határozása által — 's aztán, a' mi minden várakozásimat feljül haladta, gyarló értekezésemnek a Samuel díjjali honorálása által is. Bár voltaképen is megköszönhetném ez érdemem feletti kitüntetését, 's a II-ik kötetet minél előbb átadhatnám a' közönségnek; azonban ebbe gátolt eddig is körülményeim szükös volta, az a „rex angusta domi et curva supellex“, melynél fogva a' mi keveset békaphattam a' „Vadrózsák“ eladásából, nem fizethetvén a' nyomdásznak a' napi szük-ségek miatt, még most is nyomja vállamat néhány száz forint adósság terhe, 's az a' Stein nagy kő a' szivemen. De ha aláírást kellek is nyitnom, egy év mulva sajtó alá adom a már nagy részben egybeszerkesztett könyvet — az Akademiánál talán bizonyos az a 360 forint, még legalább annyit ha bé kaphatok az aláírásból vagy előfizetésből, neki indulhatok a kinyomtatás veszélyének. Mindenesetre valamely más könyvárusnak adom át bizományába, mert Stein az egész két magyar hazában alig adott el 250 darabot, én magam valami 80 darbot, a' többi eladatlan fekszik a magaziumban, azokon kívül, a miket elajándékoztam. —

Bocsánatot kérve futólagos panaszimért, a midőn magamat továbbra is szives kegyeibe ajánlanám, maradtam szives tisztelettel kedveseinek nőmmel való tisztelése mellett Tisztelt Barátomnak őszinte tisztelője, barátja Kolosvárt aug. 11. 1866. Kriza János.

Erdélyi János levele.

18. Édes Barátom, El ne mulaszsa Kd. a még hátra levő bölcészeti cikkből nekem a javítást megküldeni; valamit törölnöm kell belőle, mi bot-rány nélkül benne nem maradhat.

A nagy világ ujdonságai között egy irodalmi én is tudok. A feze régi szó értelmezését nekem a nyelvtörténet is igazolja. A könyvtárt rendezvén rá akadtam Szent Pál levelei fordítására Komjáti Benedek által 1533-ból. Kiváncsian fordíték a helyre, melynek parallelája szerint van, mint én itélem, fogalmazva a halotti beszéd ama nehéz passusa, és ott ily formán lelélem: halál a bűnnek *ffizetw* (fizető) solgya. Ez több mint tudomány; ez szerencse annak igazolására, hogy a nyelvhasonlításnak is megvannak a maga gyöngéi és literatúrában lehet valamit adni az inductióra is, noha mindennél nagyobb az értelmezés, az értelem érve.

Sajnálattal olvasom, hogy a Kisfaludy Társaság havi ülésein ember sines, olvasni való sines. Ez csakugyan testimonium paupertatis. Ezt nem gondoltam volna. Különbén igen jó alkalmam leheté valami olvasni valót adnom, mert nem rég jött haza egy szépiészeti dolgozatom Pestről a „Politikai Hetilap“ szerkesztőjétől, kihez, nem tudván, hogy lapja megszűnik, június végén küldöttem volt mintegy 16 lapnyi dolgozatot, mely folytatását várandá. A tárgy, melyről irok, ugyanaz, melyet Kd. szellőztetett Kazinczy G. és Toldy ellen a Szépirod. Figyelőben. Én azonban tovább megyek, ha megyek; azaz annyit akarnék bebizonyítani, hogy a költészet szépségeit jobban teljesíti a népi iskola mint az ugynevezhető classikai

vagy nem népi; ebbe értve Berzsenyit és Vörösmartyt is. Ez nekem már régi gondolatom. Céloztam is reá, husz év előtt már, de kimondani nem láttam tanácsosnak, noha érintettem egykor, bírálván mind a kettőt.

Ha a Szemle fenakad: mondja meg Kd. hol fogjak én irni annyit a mennyit oly biztos kilátással, hogy évenként egy két száz ftot, a mire okvetlenül szükségem van fizetésem mellett, kaphassak utána? Ez nekem annyira lényeges, hogy nem számítani reá — adósság, *infrascriptus* helyzet, vagy összeköttetésem feltartása végett postapénzre sem jut költség.

Nagyon kérem Kdet, tudassa Aranynyal mint titoknokkal, hogy nekem a múlt évből a *Sárospataki Füzetek szerkesztése*, továbbá a Bpesti Szemlében kijött *Franciailrodalom* minden irodalmi dolgozatom; az idén „*A bölcsészet Magyarországon*“ ugyancsak a Szemlében. Teljes tisztelettel Sárospatak, aug. 2. 1866. Erdélyi János.

(A feze a Halotti Beszédnek egy sokat vitatott szava.)

Lévay József három levele.

19. Kedves barátom! Vártam, mindig vártam, hogy megkönnyörül rajtam Apolló s mai napig vagy holnapig tudok valamit összetákolni, hacsak egy nyúlfarknyit is, a te baráti kérelmedre. Bocssás meg. Látom, lehetetlen. Betölt rajtam a múzsák bosszúja, melyről verseim II-ik kötetében a végső dal szól. Meg van oszolva, tépve, fásulva, vénülve lelkem, kedélyem. A föld porában fetregek, nem a kék magasban repülök... Üss, ösztökélj, szurkálj gyakrabban. Talán a ti unszolástok mégis ki fog csalni belőlem egy-egy hangot. Rajta leszek, hogy a legelső a te részedre szóljon.

Szász Károlytól ma kaptam kisebb költeményeinek I. és II. kötetét. Igen izletes kiállítás, hasonló az enyémhez. Ha időt és nyugalmat vehetek, elolvasom s talán papírra vetem észrevételeimet. Nincs köztünk versirő, akit oly könnyen és oly gyakorízben serkentett volna dalra a *külső alkalom*.

Nem találkoztunk sem levélben, sem személyesen, mióta Arany sírba szállott. Őszintén megkönnyeztem őt egyedüliségemben. Nemcsak lángelméjét bámultam, de felette igen szerettem benne az embert, a barátot. Oly távol éltem tőle, hogy én gyöngéit nem, csak fényes tulajdonságait ismerhetém. Úgy vonzódtam hozzá, mintha testvérem lett volna.

Laczival azóta néhány levelet váltottam, főképen Jánosnak Tompával folytatott levelezése ügyében. El is küldtem neki Tompához írott 103 darab levelet. Rendkívül érdekesekek.

Igen bizony, még a te kedves Margitod eljegyzésére is csakúgy magamban sohajtottam áldást, a mint a hirlapokban olvastam. Most élő, vagy is írott szóval kívánok ahhoz üdvöt, szerencsét. Nem a Markos Gyuri fia-e a vőlegény, Ung megyéből?

Bocssás meg, édes jó barátom, hogy mást beszél Bodóné, mikor a bor árát kéri! Ime firkaok neked két-három lapot, lapos prózát s nem verset. Hid del, ha isten segít, bizony isten neked segít! Ölel Miskolcz, 14/XII 82 szerető barátod Lévay J.

(Gyulai Margit kérdezett vőlegénye Markos György kassai reálisk. tanár.)

20. Kedves barátom! Néhány napig a diósgyőri erdőben rejtőzköd-
vén, megpróbáltam verselgetni. Apróságokat firkáltam. Küldök neked azok-
ból egy párt. Még néhány itthon is maradt.

A Holló balladák közül, a mint homályosan emlékszem, valamelyik talán meg van irodalmunkban is: de hol és mikép, nem tudom. Így, egymás mellé állítva a két „Gegenstück“, bizonyosan nincs meg: hű szerelem, hűtlen szerelem. A mint könyvem mondja (Halle der Völker. — Wolf, Hamburg, 1857) a *Három holló* Ritson gyűjteményében közöltetett először: *Ancient Songs*. London, 1792. A *Két holló* pedig a *Motherwel* gyűjteményéből való: *Minstrely*. *Ancient and Modern*. Glasgow, 1827.

(A két említett angol ballada-fordítás [*Két holló*, *Három holló*] olvasható *Lévay József Ujabb Költeményeiben*, 179—182. l.)

Vártunk benneteket: de hiában. Isten áldjon minden jóval! Miskolcz 21/VIII 83. Szerető barátod Lévay J.

21. Kedves barátom! Tettey Nándor akkép ajánkozik Tompa verseinek kiadására, hogy most rögtön fizet 1500 frot. 3 váltót ad 5—500 fról, melyekből az első f. é. Juliusban, a másik octoberben, a harmadik decemberben fizetendő. A kötvényben az van világosan kikötve, hogy ha a váltók valamelyikét esedékessége napján pontosan be nem váltaná, a jog azonnal visszaszáll az örökösre s szabadon adható el bárki másnak, a nélkül hogy Tettey a már lefizetett összegeket vissza követelhetné.

Ird meg postafordultával: megkösse-m a szerződést? s közöljem-e a feltételeket Ráthtal is mielőtt megkötném a szerződést?

Szász B. Reviczky, Vajda verseit küldd le. Irok valamit rólok. Miskolcz 25/II 84 hű barátod L. József.

Szász Károly két levele.

22. Kedves Palim! Pótolhatatlan veszteséged első napjaiban csak a gyöngédség tartóztatott s épen nem a részvétlenség hogy neked irjak; mert nem akartam oly új sebedet az érintés által még jobban megvérzeni. Hidd el, én is, feleségem is őszinte barátsággal osztoztunk nagy fájdalmadban s igazán megsirattuk, siratjuk most is drága kedves Marid halálát. Oly váratlanul jött a csapás, hogy alig hihettük el, első hírére, a borzasztó valót. Azóta sem feledhetjük a kedves szép és jó asszony alakját, mely nem csak emlékünkbén, hanem egészen szivünkben van; s rajtad és anyátlan maradt árva gyermekeiden sokat aggódunk, sokat tépelődünk. Adjon isten, — a természet ereje — vigasztalást neked nagy bánatodban. Nem kívánhatom hogy irj, pedig igen érdekelné tudnom, hogy léssz gyermekeiddel, kiknek az anyai gondra még oly igen nagy szükségök volna. Dajkakéz, a legjobb is, nem pótolhatja az anyait. Talán Júlia fogja őket magához venni? Miklós, kit megkértem, hogy rólatok tudósítson, azt hiszem meg fogja írni.

A cholera nálunk is dühöng; s alig 6000-nyi népességünkben minden nap megkivánja 6—8—10 áldozatát!

Isten veled édes Palim! Légy meggyőződve igaz barátságunk s részvétünk felől. Vagyok Szabadszállás 1866 sept 20. hű barátod Szász Károly.

(Gyulai Pálné Szendrei Mária 1866 szept. 10-én halt meg 28 éves korában, choleraiban.)

23. Kedves Barátom! Itt küldöm a L. Józsi verseit. Igazán szép gyűjtemény. Nagyon jól van három idő szakra osztva. Ez idő szakok az ő költői fejlődésében ép oly erősen gyökereznek mint a köz-állapotokban; kétszereesen jól vannak megállapítva.

Mind elolvastam. Sok van köztök a mi a legszebbek közé tartozik a mit magyarul irtak. Van sok, a mi szép, de hangban gondolatban egymásra hasonlít, jobb volna ha egyszer volna meg, de ha már kétszer, háromszor van meg s mindig csinosan, izléssel kivíve, nem tudnám melyiket dobjam el a másikért. Van, kevés, a minek tán jobb volna el is maradni. Ezeket a tartalomjegyzékben egyszerű plajbász vonással jelöltem meg (a mit t. i. én ilyenek tartok).

Itt ott apró észrevételeim voltak, melyeket külön feljegyeztem s a jegyzéket idezárom; közöld vele; remélem jó neven veszi, a mit nem talál is figyelemre vagy éppen követésre méltónak. Szeretettel bíraltam ha helytelenül is.

Nem tudom, küldtél-e már nekem Szemlét? Ha nem, csak küldd lakásomra, mivel én már olvastam N Miklóstól. Ha a Homér fordítások díját ide megküldenéd, megköszönném, mert szükségem lesz rá. A novemberi füzetben pedig kérek add ki a Dante utolsó közleményét mindenestre, hogy ne maradjon a jövő évre.

Én itt jól vagyok, heverve, pihenve dolgozgatok... Isten veled. Halas 1880 IX/10 barátod Szász Károly.

(L. Józsi = Lévy József. Összes Köteményeinek 1881-ben, két kötetben megjelent gyűjteményéről van szó.)

Tóth Ede levele.

24. Eperjes Augusztus 8 án 1867. Igen tisztelt Gyulay Úr! Végre, annyi hónapok eltelte után felkereshetem levelemmel, hogy elraboljak részemre pár percet idejéből, mit talán fontosabb ügynek szentelende...! Hogy eddig nem tevém; kevés gondolkozás után eltalálja... Hja! a „napszámost” szűken díjazzák, annyival inkább, ha az, munkáját — akarata ellenére is — nem kielégítőleg végezi. —

Vegye először is szíves köszönetemet, a csak most leróhatott tartozásért! Hosszú, de Ön előtt érdektelen sorokban kellenék elmondanom, hogy mik akadályoztak eddig, s milly sors ellen kellett küzdenem, míg végre vissza üzettem ismét elhagyni akart pályámra; de nem teszem, mert jól lehet akaratom ellenére is, panasszá válnék a szó ajkamon, 's úgy állanék Ön előtt, mint egy síró gyermek, ki tanítója vesszőjétől megijedve, legelső ismerőjéhez futott jajgatva. —

Mégis, mielőtt kérdést mernék tenni, műveim millyen-vóltáról, röviden megismertetem magamat: Én nagyon kevés iskolákat végeztem, talán két évet számíthatok összesen, mely alatt több osztályokat repültem át; felületösen nyerve oktatást, csak a véletlenre vólt bizva a siker, s bár erős akaratom vólt helyre pótolni a veszteséget; midőn a sors, melylyel sokáig daczoltam közbe szóló újra, s engem mintegy kényszerített két út között választani. — Nem vádolok senkit! Atyám helyes okokból kereskedőnek szánt; én fiúi engedelmségből azzá lettem, — évek teltek el, s engem emésztett a lelkiütemmel ellenkező foglalkozás — — tanulni vágytam! s vágyamat elérendő elhagytam a teherként rám nehezülő, prózai anyagi-sággal foglalkozó pályát, s oda léptem, hová mindenkor vágytam: a tudományok kútforrásához. — Apa és fiú között meghasonlás történt, mi eleinte palástolva vólt; de váratlan balesetek csak hamar éreztetővé tették részemre, hogy a szépreményekkel kecsgetető kezdet, mihamar fájdalmas véget ér — — Úgy leve. — Választanom kellett; vagy vissza térni oda, hol

már lelkem nyugalmaát veszítve, csak kínokat ismert; vagy indulni a világba czéltalan, s keresni helyet, tért, mely feledtesse vágyaim bukását, vagy felébressze új, nehezebb küzdelemre azt. — Így lettem színész, — könnyelmű lépés! — mondja rá valaki — Utánzása ama nagy, elérhetetlennek! mondja egy más, ki ezeket talán ajkamról hallaná — s tudomása volna róla, hogy énis kontárkodom. — Nem. — Menhely, — kezdetben — hová czélt vesztett ábrándos lelkű ifjak útja vezet! —

Négy éve múlt már mióta itt bolyongom, 's bár nem megy le nap felettem, hogy valamit, amit azt, ne tennék, mégis ha megkérdem magamat, hogy mit tudok, szégyennel kell bevallanom: hogy semmit! Jól tudom, — mert ismerem — hogy sokat kell küzdeni, s nagyinak kell lenni a szorgalom, és kitartásnak, arra, hogy valaki érdemeket szerezzen, s azoknak elismerést. S midőn ezeket komoly megfontolás után mondom, árnya sincs bennem a gondolatnak, hogy én talán már azt szereztem legyen, nem; sőt érzem, hogy ez a kezdet, mely talán egykor a czélhoz vezetni fog.

De mindazáltal is magamban gyenge vagyok; mert a kétség, hogy biztosan haladok-e, gyakran felmerül, s miután nincs, ki útba igazítson, nincs ki lelkesítsen ingadozóvá leszek, s a jövő szerencséjére bízva, úszni engedem hajóm a bizonytalanság tengerén!

Azonban hosszú levelem untatni fogja, s fogadásom ellenére már már panasz hangot adok. Eh, nem! a bizalom hangja ez; mely ha visszhangra talál új életet önt belém; s jogot ad a többszöri találkozásra, melyből reám, csak jó hárámolhat!. Ide mellékelve küldök még néhány költeményt, — nem tudtam választani — de hisz talán ezeksem lesznek jobbak, mint amazok.... Két kérésem van; az első: ha már ennyi időt elraboltam; töldja meg még önakaratából pár percczel, és méltasson becses válaszára! — A másik: *(de hisz még több időt kíván)* Ej, kivele fiú! a gyáva katonát hamarabb éri vész! — tehát a másik: Ha sikerültebb műveim közül egypár valamely lapban napvilágot láthatna..... hisz ezek oly kérések, mik a legtermészetesebb következetességgel bontakoznak ki, 's miket hiszem T. Gyulai úr megtagadni nem fog. —

Most, hosszas levelemért elnézését; tartozásomért még egyszer köszönetemet, 's mindenek felett, fogadja legmélyebb tiszteletemet, Tóth Ede.

Czím: Tóth Ede (magyar színész) — — Eperjesen. — Aradi Gerő színtársulatánál. —

U: i: Bátor vagyok még tisztelettel figyelmeztetni, hogy itteni időzésünk, mintegy 2 hétre terjed, s így becses sorait ez idő alatt kérem; nehogy eltávozva — (még nem tudom hova) a levél eltévedjék. — Fentebbi.

Közli: *Kéky Lajos.*

A BIRÓ ELŐTT.

Varga Biró Mártonné asszony az Úr színe előtt állott. Már mint csupán csak a lelke. A teste ott feküdt a Nagytatrang partján csuronvizesen, ahogy az ura hosszas viaskodás után egy mély gübéből kivonszolta. Az embere mellette térdelt, rázta, költögette. A háború végén szanitécnek osztották be s ott kitapasztalta, hogyan kell az emberbe az elszálló lelket visszacsalogatni s ha már félig-meddig visszatért, hogyan kell belerázni, hogy az egykönnyen ki ne szaladhasson belőle.

A lélek pedig, a Varga Biró Mártonné lelke, az Úr színe előtt állott és vádolt. Kemény, keserű szavakkal szórta a vádat az emberére. A bíró szelíden kérdezte tőle:

— Miért cselekedted ezt, fiam?

Ő zokogva borult a bíró lábai elé s keserősége árját kiöntötte a Mindentudó előtt:

— Nem bírtam már tovább, — panaszkolta. — Mikor utoljára megvert, megfogadtam, ha még egyszer felemeli rám a kezét, véget vetek az életemnek. Most villával jött rám, nem tehettem mást. Nekiszaladtam a megáradt patakknak.

Szavait elfojtotta a zokogás, de hogy a bíró jóságos kezét a fején érezte, összeszedte magát s elkezdte élete szomorú történetét.

— Hogy is volt csak?

— Szerettem az uramat. Édesanyám váltigmondta, hogy ne menjek ehhez az emberhez, mert hirtelenharagú, keményszavú, nehézkező ember. Én hozzámentem, mert szerettem. Hittem, hogy a kedvemért erőt vesz magán ő is és rendes, jó emberré válik. De már harmadnap elkezdődött a baj. Tehenet vettünk a brassai sokadalomban. Mondtam, hogy ne a pirosat vegyük meg, hanem a tarkát. A tarka jóállású, telttőgyű. Olcsóbb is lett volna, mint a másik. Ő mégis a pirosat vette meg, pedig az drágább volt. De hát fiatal volt s azt mondta: asszonyba is a fiatal szereti. A tarka már 15 éves, nem kellene neki, ha ingyen adnák se. Hát megvette a pirosat.

Feszült a tőgye annak is. Hogy hazaértünk, meg akarom fejni. Hát rúg. Adok neki korpás pityókát, nem használ: rúg. Az uram szól hozzá, simogatja a nyakát, vakarja a szarva tövit: rúg.

Mégis csak jobb lett volna a tarka, gondoltam magamban, de nem szóltam semmit. Ő is azt gondolhatta, amikor rám nézett. Láttam, kitaláltam a gondolatát. Másnap megint nem boldogultunk. Akkor már táncolt is a piros, aztán engemet is felborított. Nem állhattam meg, hogy ki ne mondjam: — Látja, miért nem vette meg azt a tarkát? Csak ennyit mondtam. Ő nem szólott semmit, de az arca nagyon haragos volt. Alig mertem ránézni. Harmadnap a piros már a szarvával is hadonászott. Lecsaptam a sajtárt: — Ha megvette, fejje maga, én nem fejem többet. Azzal otthagytam. Neki bot volt a kezében. A tiszta szobába is be-

hallatszott, hogy ütötte a szerencsétlen, oktalan állatot s káromkodott hozzá. Nem bírtam hallgatni. Sírva rimáncodtam, hogy ne üsse tovább. De nem hallgatott rám. Verte, egyre verte, amíg a bot eltörött. Akkor abbahagyta s elrohant hazulról. Egyenesen a mézáróshoz. Eladta a pirosat 20 forint kárral. Másik 20 forintot meg elmulatott. Éjfélután vetődött haza. Részeg volt, mint a boroshordó. Meg akart ölelni: én elhárítottam. Erőszakkal megcsókolta az arcom: én lemosakodtam. Nem hagyott békét: én meglóditottam úgy, hogy majd felbukott. Akkor újra elment. Másnap estig ivott. Mire hazakerült, egy krajcár sem maradt a lajbizsebében. Mikor összeszidtam, még neki állt feljebb s hogy nem hagytam magam, még arcul is ütött a nehéz kezével . . .

Ott kellett volna hagyni rögtön. De nem bírtam eljönni. Valami ott tartott. Szégyeltem elválni. Az édesanyámat sem akartam búsítani. Meg aztán szerettem, igazán szerettem. De többet nem tudtam elfeledni, amit tett. Igaz, nem is nagyon kérlelt. Dacos volt és konok. Nem mutatta ki, hogy megbánta hibáját. Ha figyelmeztettem, mindjárt ingerült lett, nem tudta, mit csinál. Tört, zúzott és rontott, kiabált, ordított; huszonkétszer vert meg, huszonkétszer vert meg.

Zokogásba tört ki, s hogy kisértette magát, megint csak megszólalt:

— Nem bírtam már tovább. Nem is volt már házaselet a mi életünk. Ha egy kutyát meg macskát összekötnek, azok élnek olyan életet, amilyent mi élünk. Annnyira ellenkező módon gondolkoztunk, hogy még véletlenségből sem értettünk egyet. Aztán a legkisebb dologból is nagy veszekedés kerekedett. Sohasem engedett. Ment mindig a maga feje után, csak azért is. Aztán, ha elragadtatta magát, akkor borzasztó volt.

Most is egy haszontalanságon kaptunk össze. Szénacsinálás volt. Ő kaszálni akart. Azt mondtam, előbb teregessük szét a boglyákat, nagyon megáztak, csak úgy csurgott belőlük a víz. Az volt a sürgősebb. Ő nem tágitott. Szóból szó lett, aztán veszekedés. Előkerült minden: a piros tehén is. Akkor hozzám ütött. Ha nem ugrok félre, ott halok meg. Nem akartam, hogy börtönbe kerüljön, inkább én végzek magammal. Beugrottam a megáradt patakba. Tehozzád menekültem igazságos bíró, ítélj felette és ítélje felettem is. A zokogás újra elfogta és sokáig rázta. Amikor kissé lecsendesedett, a bíró felemelte, a szeme közé nézett s szelíd, jóságos hangon így szólt:

— Csakugyan sokat szenvedtél gyermekem. Tiszta, hű szívet, szeretetet vittél magaddal, nem érdemelted meg a durva bánásmódot. De egyben azért te is hibáztál: szeretted, nagyon szeretted az uradat, de mégsem szeretted eléggé! Ha megbántott, ha vétkezett ellened, sohasem bocsátottad meg neki, hanem rovást rovás után tettél. Nézd, itt áll mind. S ez a sok rovás téged is vádol. A szeretet mindent megbocsát, te semmit se bocsátottál meg. Gondolj vissza az életedre. Gondold meg, hogy mi lett volna abból a hirtelenharagú, keménybeszédű, nehézkezü emberből, ha botlásait nem hányod folyton a szemére, ha megbocsátod és elfelejted mindazt, amit ellened cselekedett. Hogy tért volna hozzád megszegyenülten, hogy hordozott volna a kezén, milyen boldog életed lett volna.

Ismerem én az én szolgálmat is. A durva külső alatt gyermekszív lakik. Kemény, konokfejű, de olyan, mint a vaj. Csak te vagy az oka, ha erőszakkal elfojtja magában a szépet és a jót. Te vagy a hibás, ha meg-

keményíti magát és nem engedi, hogy a gyöngédség úrrá legyen felette. Hogy az ivásnak adta magát s a kocsmának lett a lakója, az a te bűnöd és ha egyszer idejön — mert idejön ő is —, téged vádol majd elrontott életéért. Mondd, mit felelsz akkor?

Az asszony hallgatott. Visszagondolt azokra a csúnya jelenetekre, amelyek közöttük lezajlottak. És látta, hogy az ölelésre induló kezek mint merevedtek csontos buzogányokká, a szelíd, kérlelő hangon induló szavak rémes mennydörgéssé. Furdaló kételyek szállották meg: talán másképen kellett volna... A vádló lassankint vádlott lett s igazságot kereső szemeit szégyenkezve sütötte le.

A bíró jól látta, mi történik az előtte álló lélek bensejében. Mint kisgyermeket, magához vont a és úgy súgta a fülébe:

— Akarsz-e vezekelni? Akarod-e jóvátenni, amit elrontottál? Le akarsz-e ereszkedni a szeretet szent, titkos mélyébe, ahol a megbocsátás terem? ... Akarsz-e teljes, tökéletes lenni? Eredj vissza a földre!

A lélek még küzdött magával, de a bíró az ajtóhoz vezette, s lemutatott a földre. Ott látta az emberét, amint kétségbeesett erőlködéssel emelget és élesztget egy élettelen, lucskos tetemet. Aztán megismerte a piros kendőt is, hogy az övé. Remegve, tétovázva indult.

A bíró ott állott mögötte, szelíden tuszkolta előre. Eredj vezekelni. Ne felejtsd el: meg kell bocsátanod! Majd meglátod, mily szép így az élet.

Varga Bíró Márton örömeiben nagyot kiáltott, amikor felesége felnyitotta a szemét. Hát mégis csak meghallgatott a jóságos Isten! De nem is bántalak én egy szóval sem többet, csakhogy még egyszer visszajöttél s jóvátehetem, amit hibáztam... Az asszony szelíden mosolygott reá s erőtlen kezét urának a reszkető, kérges tenyerébe tette.

Odafentről a bíró lemosolygott.

Nikodemusz Károly.

SZERENÁD.

*A lomb egymáson áthajolt.
A kis padon kilestük halk neszt,
Mert néha nem titok a lomb-beszéd...
Ezüst sugárt szitált a hold.
A lomb-szitán a fényzilánk,
Mint csipkekendő hullt le ránk.*

*Incselkedőn a fürge szél
A csipkekendőt megcibálta.
Mint millió ezüst bogárka
Futott a fény a fübe szét.
A gyöngye harmat gyáva gyöngye
Megreszketett a fényzönbe...
— Lebegve szállt a légen át
Szelíd szerelmi szerenád...*

Réz Gyula.

Álarcos könyvek. Ilyenek is vannak. Napközben ott állanak a könyvespolcon, csöndesen, feltűnést nem okozva, amint ez jól nevelt könyvekhez illik. Éjszaka azonban, mikor a gazda kihúzta lábát a könyvek szobájából, levetik az álarcot, melynek köszönhették, hogy a jó társaságba bebocsátást nyertek, s megmutatják magukat, amilyenek valóban; formátlan, mesterség és művészet híján felnött faragatlan filkók ők, vagy ravasz intrikusok, kik az olvasó félrevezetésében, rossz-hiszemű rágalmak terjesztésében, az emberi gyűlölség szításában találják örömeiket. A polcok lakosai, bár különböző korok és nemzetek születtei és különböző világnézetek hívei, többnyire őszinte, kívül-belül önmagukat valló egyéniségek, kik felháborodva vesznek tudomást a felemás betolakodók jelenlétéről. És ha a gazda évek során szeretettel válogatta össze könyveit, a jó könyvek nagy többségben vannak és az éj sötétjében egyesült erővel kilövik maguk közül az odatévedt álarcot. Reggel a gazda a polcok lábánál talál egy-egy könyvet és bárholgyan törí is fejét, nem tud rá emlékezni, hogy este kezében lett volna az.

Gesta Hungarorum. A magyar hősmondák öt könyve, kiadja a Folklore Fellows nemzetközi tudományos szövetség magyar osztálya. Szép cím, kitűnő ajánlás. Évtizedeken át sajnálkoztunk, hogy nem maradtak fenn ősi hősmondáink; Arany János maga próbálta a hiányt kitölteni, betegség, lelki depresszió és halál kivette kezéből a lantot. Az öt könyv szerzője, Sebestyén Gyula, merészen belevágta fejéjét az ősi törzsbe, mellyel Arany János hosszú életen át sem boldogult, tíz-ezerre menő verssorok tömegét írta össze és az egész munkának egyelőre három könyvét három kötetben adta ki. Az ötödik, igen vastag

könyvet Emes álmanak nevezi és a magyar főiskolák ifjúságának örök tulajdonul adja. A régi forrásokból ismert őszanya, Emese, végigálmódja, 500 lapon át, versformára nyomtatott, kátyúban döcögő prózában az egész magyar történetet, Bánffy Dezsőig, világháborúig: s Trianonra ébred fel. Szép szomorú történetünket sokszor megírták már, jól is, rosszul is, szűk látókörből is, hatalmas átfogó pillantással is. Emese álmanak leírása egyedül áll e százados változatosságban: csinált népiesség, ízléstelen invenció és alantas felfogás dolgában a modern ponyvairodalom termékeit is felülmulja. Esetlen fordulataiból a szög feje *mellé* találó jellemzéseiből igen mulatságos gyűjteményt lehetne összeállítani, ha nem volna inkább szomorú az intellektuális eltévelyedés, az önkritika tökéletes hiánya, mely a szerzővel a ponyva e mammothját, még hozzá kitűnő nyomdában, gondos külsőben kiállította. Nem hagyhatjuk azonban szó nélkül, mint bánik el történetünk egyéniségeivel, kiknek működését minden belső, költői szükség nélkül, egyedül leleményhiányból, fantáziája szegénységétől vezetve félremagyarazza és eltorzítja. Egyetlen példa a sok közül: Zrínyi Miklós bezárkózik Szigetvárba, jön a török, körülveszi a várat, s fényes követséget küld be, hogy megadásra szólítsa fel a hőst. A követség szónoka — maga Szolimán, ki szép bíborvánkoson előhozatja a magyar koronát, felajánlja Zrínyinek hosszú beszédben, lelkesen dicsérve a magyarokat és szidalmazva a németeket. Zrínyire nagy hatással van Szolimán „fájó szava”, megdöbben, homlokához kapkod, szemei könnybelábbadnak, eltakarja azokat kezével, s végül is, Szolimán távoztával három napig vergődik, a kápolnában tántorog, hörgő hangon imádkat mormog, lármázón ostromolja

tanácsért Jézust, nehogy elkárhozzék; összeroskad, a kápolna kövén találják elterülten — s „haza szállítják“ — mindez a szerző eredeti kifejezése! Zrínyi szerencsére harmadnapra abban állapodott meg, hogy a késő utókorra és a történetre való tekintettel mégsem ajánlatos, hogy egy Zrínyi áruháza legyen, s ezért a békekérő követ fejét leütteti s „tizannyi törökkel Zrínyi gróf sásfészke levegőbe röpült“. Itt ugyan még el kell ismernünk, hogy a régi romantikus szokincsből vett kifejezések, bármily értelmetlen használatra találnak is, Emese álma leírásának még aránylag magasabbrendű elemei. Zrínyi azonban igazán nem érdemelte meg, hogy áruláson töprengő, gyenge embernek rajzolja a „magyar hősmonda“ ötödik könyve. Hiszen éppen róla vannak aktaszerű adataink, hogy önként zárkózott Szigetbe, az „édes haza“ megmentésére.

Az előadás hangja az újabb századok leírásában mind groteszkebb lesz: Széchenyi, Metternich, Deák szerepelnek, Kossuthot is „tetre szólítják a zsarnokoskodások“, Védegylet, negyvenyolc, kiegyezés, nemzetiségi kérdések elvonulnak, a vers végső fénypontjaihoz közeledik. Egyik, a milleniumkor Bánffy Dezső bárótól a miniszterelnökségen adott estély leírása, melyre a szerző, mint „a magyar hősmondák utolsó regöse“, mint a honfoglalás mondaköltészetét kutató tudós, külön különccsel kap meghívót, s ott annyira megbabonázza a meghívott diplomátokat, hogy titkos szándékaikat elárulják. A francia hetykén ennyit mond: Már be van kerítve, mire az angol: No, nó! kétségeskedik és kérdi: „Bizonyos?“ „Bizonyos!“ mondja a francia. Viszont Bánffy elárulja a német követnek, hogy ő csak titokban barátja a hármasszövetségnek, nyíltan nem az; a szerb követ zsebében elsül a revolver, ebből a diplomaták közt verekedés támad, a szerb kést ránt elő, de „Bánffy lefogta“, értesít bennünket a „költő“, mire végre feloldja a varázst a regös, és kiderül, hogy az egész leírás előkészület volt a világ-háború előadásához, mely az előbbi részek mögött sem zavarosságban, sem kómikus hatású ponyvaszerűségben nem marad el. Szegény Emese

mindezt elszenvetted, még a háború rossz végét is, de végre Trianonra felébredt, odarepült, ahol a békét éppen aláíratni akarták velünk; megjelentek ott újra a magyar történet nagyjai, Tisza István egy hosszú beszédet mond el, Hadúr és atyja, a fő ördög fenyegetőznek, s az ájulásba esett Emesét Szűz Mária és Jézus fogják fel. A könyvnek századunkban páratlanul álló izléstelenségei közt is nevezetes, amint regös hókuszpokuszt, meg Nagyboldogasszonyhoz szóló imát, papirosízú pogány mythológiát, meg katolikus vallási vonatkozásokot egymással összekever.

A hatszáz lapnyi „költeményben“ nemesak a költői stílusnak, de az emelkedett prózának sajátosságaira sem találunk. Búcsúzóul szó szerint ide másolunk néhány mondatot, a verses tagolás megszüntetésével; bárki is megítheti, mit tartson e huszonnégy „regében“ írt hősmondáról. „Ez az országyűlés egy szívvel-lélekkel törölte el végleg a törvényellenes kormányzótanácsot. Minden emlékével együtt elítélte Lobkowitz uralmát. Nádort választott és megszüntetett minden törvénytelen adót. Érvényesítette minden törvényünket, köztük azokat is, melyek a protestáns vallásgyakorlatra adtak szabadságot.“ Más, de hasonló költőiségű verssorai: „És lesz Ausztria népeinek hetven s néhány százaléknyi szlávjaival egy horvát és lengyel római katolikusokra kacsintó nyugati szláv uralkodóház, mely a magyar népet a török és osztrák után szláv érdekből fogja majd zsarolni.“ Még egy példa: „Érdekes, tűnődött Bánffy, Önök, akik ötvenmillióból beolvadás útján fél évszázad alatt ötszázmillióra tudtak szaporodni, nem a nyelvvel, hanem vallási szemponttal bíbelődnek kedvvel. Ezért hagyták Önök Déloroszországban a jó ukrán népet előbb a lengyellel, utóbb az oroszral agyon-sanyargatni. Pedig hogyha tudnák, hogy ez nem orosz nép, hanem szláv aljnépvel keveredett török, melynek alkalmatlan nyelvét az oroszok nem értik s üldözik...“ és így tovább, ebben a hősmondában a malomalatti politizálás áradata éppoly bőséges, akárcsak vidéki asztaltársaságokban.

Egyetemi ifjúságunk sokkal magasabb fokon áll, semhogy félt-

nünk kellene e szerencsétlen könyvtől; mégis kötelességünk volt lerántani az álarcot, nehogy cím, kiadó társaság (rejtély, hogyan került e társaság neve a címlapra), nyomdas és kiállítás bárkit is megtévessen. És kötelességünk, nem kisebbekre, mint Kazinczyra, Gyulaira, Salamon Ferencre hivatkozva nyomatékkal kiemelniük, hogy a nemzeti irány ízlés dolgában nem alkudhatik. Ízlés és művészet nélkül nincs nemzeti, csak ponyvairodalom.

*

H. G. Wells: A világtörténet alapvonalai, az élet és az emberiség történetének tüköre. Ez is álorcás könyv, ez is másnak látszik, mint a mi. Szép kiállítású, nagy kötetben el akarja mondani a világtörténetet úgy, amint azt a béke és Európa jövője érdekében mindenkinek ismernie kell. Közös történeti eszméket akar adni a különböző népeknek, hogy e közös eszméken felépüljön a közös jövő. Ezek is szép ígéretek, s ha megvalósíthatók azzal, hogy megvesszük a könyvet, vegyük meg: oly közös jövő, melyben a magyar is jól érezhetné magát, megérdemelné e csekély áldozatot.

Valamikor az emberek őszintebbek voltak. A „Huszadik Század” fénykorában ezt a könyvet melegen ajánlták volna minden *progresszív* egyének. Őszintén megmondták volna róla, hogy ami a racionalizmust, egyházellenességet, az ész tiszteletét illeti, Voltaire kismiska Wellshez képest; bevallották volna és pedig szívesen, mert akkor azzal lehetett legnagyobb elterjedést biztosítani, hogy ez a könyv gyökerében támadja a vallásos és nemzeti érzéseket és aki egyszer befogadta tanait, az hive lesz és támogatója a nemzetközi radikális musnak, vagy esetleg, ha temperamentusabb, a szocializmusnak. Mert az a közös jövő, melyet el akar érn: vallás és nemzetnélküli felvilágosodás a szocialista államban, melynek mintáját ott készítettik az „elragalmazott” Szovjet-Oroszországban. Manapság nálunk ez a progresszív frazeológia szemérmesen elfátyolozva jár és hogy termékeit minél szélesebb körökbe elterjessze, kénytelen úgy tenni, mintha ötig sem tudna számolni. Wells könyve kívülről, két jobboldalinak ismert hírlapíró meg-

fejlésében, az a könyv, mely látzólag ötig se tud számolni. Lássuk azonban belülről.

Szerzője természetrajztanár volt, fantasztikus természetregényeket írt régebben, míg végre ő is arra ébredt, hogy az emberiséget meg kell menteni a végpusztulástól. Mint tudjuk, ez ma igen népszerű foglalkozás, mert könnyű munka és hoz a konyhára. Különböző formái vannak: Népszövetség, Emberi jogok ligája, Pen-klub, nemzetközi érintkezések felvételére alakult bizottságok, Páneurópa, és így tovább, teljes névsoruk a prágai sajtóirodában található meg. Wellsnek tiszteletreméltó multja valószínűvé teszi, hogy az emberiség kibékítése ügyét önzetlenül szolgálja. És önzetlenül fogott hozzá, hogy a nagy kibékülés érdekében áttekintse az eddigi utat, s megírja az emberiség: korszakok, fajok és nemzetek történetét, mert úgy találta, hogy a szakmabeli történészek nem ezt írják meg, amit érdemes tudni, hanem hadjáratokat, családfákat, neveket és számokat.

Eltételezve a földnek az ember megjelenése előtti történetétől, mely könyvében valóban érdekes olvasmány, egészben véve ígéréteinek nem tett eleget, mert semmi oly újítást nem hozott, mely a szakemberek könyveiben meg nem volna. Európa mellett Ázsia, Amerika, részben Afrika történetét is adja, ami újításnak éppenséggel nem tartható. Nemzetek és államok történetét adja, mint bármely megcsontosodott történettanár, még hozzá nagy tömegével a név- és évszámbeli adatoknak. Az sem újítás, hogy eredeti kútfőket ritkán használ, s inkább közismert feldolgozott művekre támaszkodik: ez is megesisz szaktörténészeknél is. Itt némelyik korszaknál, mely nem szimpátikus neki, kissé sokat enged meg magának, így a korai középkorra alig van egyéb forrása, mint Gibbon, Helmholtz-nak nem legjobb híru világtörténete és az Encyclopaedia Britannica cikkei. Ahol nincs a saját fejéből mondani valója, ott bizony, mondjuk ki, ha műveletlennek neveznek is érte, elég unalmas olvasmány ez a könyv, teli lehangolóan szegényes felfogású helyekkel, minő pl. Platon vagy a római szellem, vagy a feudális mus rajza. Ezek a

helyek kétségtelenné teszik, hogy a művészi pillantás, korok és emberek kongeniális felfogása nem érnye Wellsnek.

Az ő erős oldalát racionalizmusnak nevezhetnők, ha mögötte filozófiai érdeklődés is volna. Így azonban nem egyéb, mint a tudásnak, a betűnek, az írás-olvasásnak fanatikus tisztelete, mely természetesen aszerint ítéli meg a korokat, mikor, mennyi volt az analfabéta. Néhol mintha azt is tekintetbe venné, hány gépet ismert egy-egy kor, s ezen szempontból persze az emberiség csúcspontjának a mai technikai kort tartja. De ez háttérbe szorul azon lelkesedés mellett, mellyel a történeti tényeket a tanultság mértéke szerint ítéli meg. A római Caesarok: Caligula, Nero örülségének egyik okát abban látja, hogy „nem volt elég tudásuk“ és hogy asszonyaik, kik a bűnökre vezették őket, írástudatlanok voltak. Kína egész elmaradt voltát abból magyarázza, hogy komplikált írásmódja nem terjesztheti az ismereteket, amit a könyvénel segédkező szakemberek is megsokallnak, s egy jegyzetben szerényen megjegyzi, hogy itt talán inkább szociális okok jönnének tekintetbe; de Wells ezt nem hiszi el nekik s továbbra is ragaszkodik írástudási motivációjához.

Igazságtalanok volnánk Voltaire szelleméhez, ha ezt a sekélyes tanultságtiszteletet vele hoznók kapcsolatba. Voltaire nagy történeti művében valóban új utat tört, amikor az erkölcsi felfogásnak korok és népek szerinti eltéréseire hívta fel a figyelmet. Az ő művéből az emberi történet színesedése származott, korok, népek, egyének különbségeinek méltánylása, reális történeti érzék, mely képes volt később a specifikusan voltaire-i racionalizmus köpenye alól kibújni. Wells könyvéből mintha az élet reális értékelése végkép kivesszett volna: néhány száraz schémája van, ezt húzza rá a történet végtelen változataira, s mivel azok nem felelnek meg az ő kívánságainak, megvetéssel félre dobja őket. A történet legnagyobb mozgatóit, az érzéseket és szenvedélyeket mélyen megvetvén, a XVI. század előtti, sokban ösztönökön, vallási, faji kapcsolatokon alapuló történettel nem tud mit kezdeni, s ilyenkor meglepő együgyű ítéleteket mond,

melyeknek értékén nem változtat, ha erőlyes kifejezésekbe burkolja. Mohamednek, a vallásalapítónak szerinte az a baja, hogy műveletlen arab lévén, nem ismerte a történetet, s így járatlan volt Róma és Görögország politikai tapasztalataiban. A mohamedánok egyházszakadását, a siiták és szunniták viszályát „agyalágyult beteg kórsági tünetnek“ látja. Másutt az izlámot szabad szellemű emberek társaságának nevezi (éppen az izlámot!), és sajnálkozik, hogy a VII. században nem voltak többen; meghódíthatták volna a világot! Szerinte ugyanis egy tanult ember is erő már, de több tanult ember már világtörténeti tényező. Rómáról, a köztársaságról és császarságról megállapítja, hogy kettő hiányzott neki: 1. a nyomtatás ismerete, 2. az angol képviselői alkotmány; ezek híján Rómának tönkre kellett mennie. Az is baj volt, hogy Rómában nem tanulmányozták pontosabban a birodalom határain élő germán törzseket; ezt különösen felrója a rómaiaknak, mint tunyaság és ostobaság jelét, nem gondolva meg, hogy a bizánci görögök ugyancsak tanulmányozták barbár szomszédjaikat, mégis tönkre mentek. A görög filozófiát is, melyet különben igen kevésre értékel, a görög élet három sajátsága korlátozza: 1. hogy a görögök csak város-államokban éltek, 2. hogy rabszolgákat türtek, 3. általában keveset tudtak. Hibáikat nagylelkűen megbocsátja, mert „a mi világunk az övékéhez képest a tények roppant sokaságának tudására támaszkodik“ s így nem kell felindulnunk, ha a görögök oly keveset tudtak...

Ismerve Wells szűkkörű felfogását, nekünk sem kell felindulnunk igaztalan ítéletein, gyermekek megjegyzésein, melyekben csak a snobizmus láthat angol szellemet. Szent Lajos kereszties hadjáratát, melynek mély nyomorúságait eléggé ismerjük, kellemes teniszpartienak nevezi jólismert pályán, a theológiát észszerűtlensége miatt szidalmazza. Vallási kérdéseket általában saját-szerűen kezel. A buddhizmussal rendkívül meg van elégedve, kevésbé a protestantizmussal, itt azt szeretné (Engels-Marx után), ha Luther a parasztlázadásnak élére állott volna. A kereszténység régi korszakainak és a katolicizmusnak

nagy ellensége. Itt valóban éretlen nézeteket kockáztat, melyeket elhallgatna, ha legalább Renanhoz fordult volna. Erősen sajnálkozik, hogy Jézus forradalmi-demokratá tanait (mily ócska felfogás!) Szent Pál megváltoztatta, a „bágyadt tanítvány“ (tudtommal még ezt se mondták Pál apostolról) behozta a miseáldozatot, amit Wells „kibúvó bölcselkedésnek és theologiai lomnak“ nevez. Amit pedig ehhez a megállapításhoz fűz, a keresztény vallás megerhelése gyanánt, hogy mennyivel könnyebb kenyeret enni és bort inni, mint a szívet felajánlani és aszerint élni: ez inkább illenék egy középeurópai szocialista párttitkár külvárosi szónoklatába, mint a művelt magyar közönségnek szánt tudományos igényekkel terjesztett könyvbe.

Ez az alacsonyrangú, ma már végkép elavult racionalizmus a XVI. század utáni korszakok leírásának domináns eleme. Az európai civilizáció újjászületésének ismertetőjelét abban találja, hogy a hit és engedelmség helyébe tudás és akarat lépett s ennek kezdete a „papságban lappangó rossz szellem“ felismerése volt, vele együtt a papság, oltárszentség, miseáldozat alóli felszabadulás. Ilyen tirádákat a XVI. és XVII. század szelleméről komoly embertől manapság, Dilthey munkássága után néhány évtizeddel, mégsem várna az olvasó. XIV. Lajost természetesen nem kedveli, de különösen sajnálja, hogy végül is kibékült a pápasággal, aminek okát abban látja, hogy a napkirály nem rendelkezett elég értelemmel (azaz: még nem tanult a Fabian-társaságban). A francia forradalom leírásánál váratlanul a terror barátjának mutatkozik, holott mindaddig átkokat szórt minden emberi vérontásra. A forradalmi terrornak a rojalisták voltak az okai, kik nem hagyták békén a köztársaságot, különben is csak néhány ezer volt az áldozat, mi ez a Somme-offenzíva egyetlen napjának halottaihoz! Aztán meg a terror áldozatai közt sok volt a köztársaság ellensége, kik megérdemelték a büntetést! Ez a megállapítás nagy lépéssel közelebb hoz bennünket azon pillanathoz, hol Wells végre le fogja vetni az álarcot. Közben még mentegeti Marat-t, aki nagy férfiú volt, finom eszű. Kiter

Marx tanításaira is, ami váratlanul hat, mert mindaddig alig mutatott szociális érdeklődést, a kapitalizmus kifejlődésének évszázados történetét egészen elmellőzte, s a feudális középkori társadalmi szervezet kialakulását egész egyszerűen úgy képzelte el, hogy a „magános ember kikereste a leghatalmasabb urat és annak embere lett!“ Marx tanításait egyre jobban igazolja az idő; kétségtelennek tartja, hogy meg is fognak valósulni, de csak bizonyos előfeltételek után, melyek közt legfontosabb, hogy minden ember annyi tanultságot szerezzen, hogy az általános szavazati jog kereteiben el tudja kormányozni a vallási és nemzeti elfogultságból felszabadult világot. A XIX. század második fele nem egyéb, mint Németország előkészülése, tudatos munkája a világháborúra. Itt ugyan formálisan felmenti a többi nagyhatalmat is, hogy ezek se tettek egyebet, de az ő kijelentéseinél soha nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a képmutatás sokáig speciális angol tulajdonság volt. Farizeusi szemforgatásra néhol klasszikus példákat nyújt. Például mikor fejedelmi családok botrányos életének részletes leírását azzal vezeti be, hogy ezek őt nem érdeklik, nem is fogja elmondani. Vagy amikor az amerikai latin államok megalakulásánál a ferencések és jezsuiták munkáját helyszüke miatt elhallgatja, de viszont három felhásban át közli V. Károly kolostori életének rajzát, mert ezzel uralkodót és papságot egyaránt kompromittálni vél. A tendencia a világháború rajzánál egész világosan uralkodik rajta. Németországban persze nem volt modern, civilizált nép, bismarcki arc, lovagcsizmák és hasonló jól ismert antant-rekvizitumok kerülnek elő, nagyzási hőbortban szenvedő nacionalizmus, melyet a bőség kihívóvá tett stb. Itt az angol-ír világbotrányt is előadja, látszólag ismét objektív módon, a világban Anglia számára enyhítő körülményeket keresve: angol méltányosságot, szabadságot emleget és elismeri, hogy az angol ősöknek hatalmas hagyományaira még építeni is lehet.

A világháborút természetesen Németország okozta, őt „éri elsősorban az a vád, hogy e háborút reánk zúdította“. Németország bűnében osz-

tozik szövetségese, a mi monarchiánk is, mely hosszú idő óta segédkezett Németország befolyásának kelet felé terjesztésében. S „éppen jókor jött kellő ürügynek“ a szarajevói gyilkosság. Szerbiát az osztrák-magyar kormány ártatlanul vádolta, hogy a gyilkosokat felbujtotta s ezzel a váddal „kikényszerítette a háborút“. Osztrák, német, magyar „betörők“ pusztították el Szerbiát; a belgák elleni német atrocitásokat „rettenetesen felfújták“, és bizonyos — mondja az objektív szerző —, hogy a „belga megszállás alatt elkövetett aljasságokat és vérontást“ nem lehet a húnok pusztításaihoz hasonlítani, mert ezek rendszeres vérfürdőket rendeztek, míg a németek csak a harmincéves háború hagyományai szerint viselkedtek. A modern Európában! „Kétségtelen, hogy szörnyű és undorító dolgokat követtek el“ a németek. És ez így megy tovább, mintha a háborús évek francia vagy angol újságjait olvasnók, minden ránk szórt rágalmat hűségesen regisztrál a szerző, közben szemforgatóan védelmezve, megértően mentegelve bennünket. Ezzel szemben külön felemlítést érdemel a szeretetteljes bánásmód, mellyel az orosz szovjetek terrorát melengeti és egyenesen védelmezi. Itt már nincs álarc, a 600. lap felé elejti azt a szerző és őszintén beszél: a bolsevista terror csak „hihetetlenül rosszakaratú sajtóhadjárat förtelmes agyrémeiben és rágalmiban“ él; a bolseviki vezérek nem szörnyetegek, hanem egyszerű theoretikusok, szinte jámbor tudósok, kik a terrornak elrágalmazott magatartást kénytelenek voltak felvenni, egyrészt, hogy a front felbomlásakor hazaözönlő nyolcemilliónyi katonaságot szétoszlassák, másrészt, hogy a gonosz angol és francia kapitalizmus ellen védekezzenek. Szegény Lenin így kényszerhelyzetbe került, s bármennyire nem illette hozzá a feladat, úgyszólván változatlanul át kellett vennie a cári uralom kivallatott és zsarnoki módszereit. A bolsevikiék igaz, hogy sok rosszat követtek el, de szándékuk becsületes volt, sőt módszerüket Wells egyenesen önfeláldozónak találja. A hűnösök nem ők, hanem a carizmus és Anglia, meg a fehér tiszték és az európai sajtónak a szovjet elleni „becstelen pro-

pagandája“. Ennél világosabban nem lehet beszélni; sokáig tartott, de végre megtalálta a szavát a szerző. A bolseviki propagandáról szó sincs, amint korábban az antant kiéhezető módszerben sem indult fel e melegszívű emberbarát, aki a jövőt némi optimista színben látja, mert a génuai konferenciához már leülhettek a bolsevista oroszok is „megtisztult fővel“, amitől valószínűleg az emberiség legújabb újjászületését remélhetjük.

Ezek után még csak egy momentumra kell rámutatnunk. A Párizs körüli békékről elismeri Wells, hogy nem azt adták, amit Wilson ígért; Wilsonnak és pontjainak franciaországi katasztrófáját részletesen elmondja, s kijelenti, hogy a békekötésektől vont határok nem helyesek. De, s ez a fontos: ha nem is helyesek e határok, mégis jobbák, mint az összes eddig fennállott európai határok, mert legközelebb állanak a természetes határokhöz. Ezeket a természetes határokat le is rajzolja (547. l.), s térképén, bár Csehország nem nyúlik le a Dunáig, mégis mai felvidéki kiterjedését egészen véve megtartja körülbelül Ungvárig, Románia és Szerbia szintén mai formájukban láthatók, kivéve, hogy kantonális átalakulást kér tőlük, s nálunk, Magyarországon is szükségnek látja, hogy a német kisebb-ségre való tekintettel kantoni rendszert honosítsunk meg. Különben sem Trianont, sem Magyarországot meg sem említi, csak általában kívánja, hogy Európa népei rendszeresen együttműködjenek, nacionalizmustól megszabadulva, a gazdasági jólét irányában. És itt szó szerint: „A legtöbb reményt ez új államok között talán maga Csehszlovákia ébresztette tudós elnökének, Massaryknak és külügyminiszterének, Benesnek vezetése alatt, aki a legtehetségesebb európai államférfiak egyike. Benes kitartóan és fáradhatatlanul igyekezett a szomszéd államokat kereskedelmi szerződésekkel és kölcsönös védőszövetségekkel egymáshoz fűzni; fokról-fokra kipéitett egy szövetségi rendszert, amely remélhetőleg egy keleteurópai államszövetségéig fejlődik és elég erős lesz arra, hogy megállja helyét minden európai hatalommal szemben.“ És így tovább: megdicséri Csehországot, hogy Németor-

szággal és Angliával kibékült, hogy csökkentí az ellenséges érzéseket és euróklódik a lábadozó és egyesült Európa iránt; szláv a lakossága, mely művelt és energikus is és úgy nagyobb súlya van, mint amennyi számbelileg megilletné.

Ha ezeket Wells jóhiszeműleg állítja, úgy ez az utolsó, esetleg még fennálló kétséget is eloszlatja az iránt, hogy jó természetjár és jó regényíró lehet, de politikai érzékkel és éleslátással nem rendelkezik. Bar nehéz elhinni róla a politikai együgyűség ily mértékét. Ha pedig nem jóhiszemű, úgy valóban nincs értelme, hogy vele tovább foglalkozunk. Minden szocialista-kommunista-kisantant propaganda iratra nem terjeszkedhet ki folyóiratunk.

A végső kérdés most már nem az, hogy mi szükség volt ezt a munkát magyarra fordítani és kiadni — a kiadás dolga üzlet, melynek megvannak a saját anyagi és szellemi szempontjai; a kérdés most már csak az, hogy érdemes-e és szükséges-e, hogy keresztény magyar közönségünk éppen Wells művéből ismerje meg a világtörténet „tükörét”? A fent közölt részletek után könnyű a válasz, *Szekfü Gyula.*

Dénes Gizella: Két fehér galamb. Regény Szent László király korából. (A Szent István-Társulat kiadása.)

Dénes Gizella finom tollát, éles témalátó erejét eddig novellái mutatták be a magyar közönségnek. Most megjelent első regénye írói egyéniségének mélyülését, alakító-képzletének sokrétű és kényes tárgyat is irodalmi értékévé földolgozó, választékos fejlődését jelenti. E fejlődés természetes törvényszerűsége magyarázza, hogy a novellaíró folytatódik a regényíróban, de ugyan csak igazolja is az író tehetsége irányának önmagától kiépülő, a külső hatásokat a maga eredeti formái alá olvasztó benső menetét.

A regény történeti. Tárnyterületi folytatása, kiegészítése annak a történeti korszaknak, mondhatni: regényidőnek, melyből a pogányok, az Isten rabjai valók. Eseményessége László királyi herceg és a pogány Vatha fia, János kereszténnyé vált leánya: Delinke körül pereg le. Ők a két fehér galamb, akiknek boldogtalanságáért az az idő felelős, amelyben tisztító, végső harcát vívta egy-

mással a magyar földön a pogány és keresztény világnézet. A regény lélektani hőse azonban Delinke. Ő a regény legmélyebből kifejezett, legsokoldalubban kidolgozott alakja. Szinte azt lehet mondani, hogy zsűfolva vannak rajta a lelkeség vonásai s ez — az időszerűség szempontjából — a naiv üdeség rovására megy. Egy fejlődés vonalába vannak sűrítve benne: a kis leányból naggyá növés, a pogányságból kereszténnyé való átalakulás, az ősi családi hagyományoknak és a királyi udvar szokásainak összetétele, a régi magyar pogány szabadságnak s a történelem szükségességének kiegyeztetése, szerelmének önkénytelensége László iránt, de ugyanakkor tragikus feladása, mikor László legyőzi atyját, ki az utolsó lázadó pogány. Mindez a gazdag probléma-súly elmélyíti ugyan Delinkét, helyesebben talán Delinke alakigényét, az író azonban az esemény elmondásának lázában néha átsodródik a mélység kínálkozó lehetőségén s kívülmarad a lelken. Az események áramában azonban Delinke mindig összefogó erővel áll. A szerkezetnek ez az összesodró jellege, amelyet még nyomatékosabbá tesz a naplóforma, természetesen fokozza Delinkének lelkesége jellege szerint amúgy is kiváló alakját s hozzá arányítja a kor történeti tartalmának nagyságához. Így találkozik össze az író szerkesztő művészetében az egyén és a kor s így egyenlődik ki az a látszólagos távolság, mellyel a regény főalakjának nagyon is lírai személyessége s a történelem személytelenül érvényesülő epikus szándékai egymással szembe állanak.

A regény többi alakjain egy kissé mintha bágyadt lenne a kidolgozás gondja. Elgondolásuk és történetük irányítása azonban mindig eleven marad. A korrajzban talán nincs benne mindig az idő teljessége, de a történeti hangulat nem egyszer megállóan színezi az események levezését. Itt érünk el Dénes Gizella stílusához. A novella-hagyományok e ponton érvényesülnek nála legjobban. Stílusba belesimul ugyan tárgyába, de nem naiv, artisztikus modora hangulattá olvaszt fel nagy tényeket is, amelyeknek egyébként maguktól adódó, természetes természetességük van. Ott azonban,

ahol szabadsága van: leírásoknál, tollának színtartalma, képzeletének lírai képzetéi, pompás frissességgel érvényesülnek. Ez azonban már művészi többlet, ráadás a téma egyszerű természetére. *Brisits Frigyes.*

Lévay József utolsó versei 1909—1918. (A Kisfaludy-Társaság megbízásából sajtó alá rendezte Voinovich Géza.) Az utolsó tíz esztendő versei. Végső és esendes akkordjai olyan életnek, mely kilenevenhárom évet tudott magának derűssé, gazdaggá, széppé varázsolni és minden tekintetben magáévá tenni az időből. Lévay József első költeménye 1846-ban jelent meg, az utolsó 1918-ból való. A rövid lélekzethez szoktatott mai embernek csodálattal kell megállnia már pusztán e két dátum előtt. Hetvenhárom évnek költői alkotása főhajtásra készítet nemesak a költő, hanem ennek a költészetnek sajátos irodalomtörténeti helyzete miatt is. Lévay együtt indult el a legnagyobbakkal a magyar irodalom útjára. Az útkezdés bizonytalanságain átsegítették a nagyobbak, hűségesen haladt is mellettük, megadatott látnia azt, mint ismeri fel az ő együttes munkájukban egy egész nemzet a maga „klasszikus” és mindig irányító erejű lelki valóját, de megérte azt is, hogy elsrathatta társait és mestereit, megérte azt, hogy egy lezárult, eszményivel magasult irodalmi korszak képviselői közül magában állt a változás örök törvényének engedelmeskedő s ezért új utakat kereső életben.

Utolsó versei nem egy tekintetben már résumé-jét adják ennek a hosszú költői pályának. Már nem hoznak új vonásokat ahhoz az archoz, amelyet régebbi költeményei megalkottak, legfeljebb tán itt-ott határozottabbakká teszik. Tisztán érzi azokat a kapcsolatokat, melyek irodalmunk klasszicitásának megteremtőihez fűzik s az ember életútjának legvégén álló költő visszapillantó hangulata önként hozza magával, hogy Petőfi, Arany és Tompa életével s költészetével a magáét összevesse. *Ők hárman* című verse ilyen meghatározó jellegű:

„Míg a sasok félt magasban
Keringettek kelettem,
Én itt alant örvendő
Madárkákkal csevegtem.“

Ez az igénytelen négy sor találó Lévay költészetére. Nem azt jelenti, hogy a röghöz tapadt; a mindennapból ki tudott emelkedni annyira — mint Adám a Tower tetején —, hogy az élet kiáltásai harmónikus zenévé zsongultak a fölében, viszont azonban hiányzott költészetéből a „sasok” átfogó látása s mindenekfelett a magasban való repülés gyönyörűsége. Ember és költő, valóság és költészet, végesség és végtelenbevágyás tökéletes egyensúlyban volt nála s ez az egyensúly nem borul fel tolla utolsó mozdulásainál sem. Az emberi elmulás gondolata állandó téma ezekben a versekben, de sehol semmi nyoma az emberileg annyira érthető lázadásnak, sem a minden mindegy-es apatikus rezignációnak, sem valami megrázóbb érzelmi hullámnak: Lévay lelkében a halál és az élet természetes egység s ennek az egységnek egyik része sem adhat fel megoldhatatlan kérdéseket. A „példás vidám öregség” költője a télben is a közelgő tavaszt látja s ha felmerülnek is előtte a „miért”-ek, az isteni végzésben való megnyugvás mindig meg szabadítja a feleletadástól:

„Ő tudja, mit, miért, mivel,
Nem a mi véges elménk.“

Egészséges test és egészséges lélek kellett ilyen öregség kiformalásához. Az élet maga is megkímélte minden fájóbb egyéni benyomástól.

„Örömem elég volt,
Búm pedig kevés“

mondja az utolsó versek egyikében, de talán nem is e sorok objektív igazsága a döntő, hanem Lévay lelki alkata, mely optimista józansággal védte magát a behatásokkal szemben. Pedig élete végéig rendkívül fogékony az ihlet bizonyos fajtái iránt (ezt legjobban természeti képei mutatják), de míg az ihlet eljut az alkotásig, mindig át kell mennie a higgadság szűrőjén. S ha költészetében azt a bizonyos egyéni zamatot keressük, amelyre Voinovich Géza e kötet előszavában céloz, azt elsősorban racionalizmusában kell megtalálnunk. Ez a racionalizmus utolsó verseinek néme lyikében már a dogma merevségével jelentkezik. (*Szenvedély, Az ősztön, Szerelem, álom.*)

Éber álmodása tartja azt a distanciát, mely élmény és alkotás között áll költészetében s ez a distancia hozza létre azt a szerkezeti gondosságot mely lényében különbözik irodalmunk klasszikus korának többi képviselőjétől. Lévy ezen az úton jutott el arra a technikai szintre, melyet Petőfi tudatalatti formaérzéke és Arany tudatos alakító ereje megépített. Erről az alapzatról nincs elmozdulás nála semmilyen irányba, még ezekben a késő öregkorban írt versekben sem. A népies dalforma és a magyar tizenkettes akadálytalanul és könnyedén cseng felénk ebből a kötetből is, szinte a tökéletes formai beidegzettség pontosságával. A lírának már eddig bejárt területeit sem lépi túl. Nem kockáztatta meg soha, hogy új barázdákat szántson. Nem félnétség vagy kényelmesség volt az, ami a feltört földeken való megmaradásra készítette, hanem annak a megérzése, hogy minden ilyen vállalkozás formafelbontásokkal jár. Az egyéni élet egyensúlyának megtartása nála a költői alkotás normájává is lett.

A háború, élete legvégső éveiben az emberiség e legnagyobb élménye, csak igen kis mértékben ihlette meg, ami nagyon természetes. Az aggasztán élete már multbanézés volt, onnét táplálkozott költészete. Emlékekbe elvonatkozott lelkivilága megpróbált ráhelyezkedni a jelen látására s *Korszerű dal*-án kívül írt egy-két lelkesítő éneket. E „korszerűségből“ azonban csakhamar visszalép, s *Tűnődés* c. verse már szinte csak egy öreges fejesóválás mondanivalójával egyenlő.

A kötet legszebbik verse az *Aratás* című. Formai kedvessége mellett megkapó kifejezése a kifelé menő ember megmozdulásának egy már meg nem valósítható világ felé. Zárósorai ezek:

„Hajh! az ábrándot
Elkésve szőttem,
Az élet már egy
Pusztá előtttem,
Áldatlan ugar,
Díszé, virága
Nem búzavirág,
Csak lenge avar.
Egy szögeletben
Ott feledtetten
Túl-érett kalász-
Foltocská maradt;

En vagyok az, — látom
S nyugodtan várom,
Jön az arató
És learat.“

Az arató eljött és aratott. A termés örökre a miénk s az utolsó versek kévéit a jó emberre emlékező szeretettel tesszük a kész nagy osztagok mellé. *Kerecsényi Dezső.*

Vidéki novellisták (Fóthy Ernő: Cirkusz; Szalacsy Rácz Imre: Kurucok nagy napjai). Fóthy kötetének előszavában azt írja, hogy „nehéz dolga van a magyar fiatalnak... finomracsiszolt pengével nekivágni a köznyelvűszungelnek“ és szembezállni mindenféle ellenséggel. De azért jönnek a fiatal írók mind többen és többen: „a sok minden szépségeik izzásán acéllá vált szavak pedig tisztítják az őserdőt“. Végül erős bizakodással hirdeti: „Kell, hogy szülessenek ideák, hasítódjanak új utak a Golgotán, lobbanjanak fel melegfényű lámpák az éjszakában, akár a drága csillagok. Kell!“ Az előszót, bár kissé bombasztikus, örömmel olvassuk. Úgy, úgy vidéki magyar fiatalok, csak hozzatok új ideákat, törjétek új utakat! Ha ezt teszitek, vagyunk sokan, akik megértünk benneteket. A szerző könyvecskéjét is bizakodva vesszük kezünkbe s tőle is valami újat, erőset, magyart várunk. Sajnos, hiába, mert amit kapunk, az erotikus képsorozat a kisvárosi és a pesti életből. Mindegyik novellájának tárgya az érzéki szerelem, ennek áldoznak ifjak és férfiak „mély örömmel, szobor-szép oltárokon“, az „egyetlen értelemnek és igazságnak“. Nem csoda, hogy írónk, aki — úgy látszik — szintén ennek az „egyetlen értelemnek és igazságnak“ papja kíván lenni, így áradozik egy kokottról: „Olyan volt, mint az örök szent cél, mint minden törekedés végpontja. Olyan volt, mint egy Isten!“ Elkedvetlenül tesszük le novellagyűjteményét s nem hisszük, hogy csakis ilyen utakon járó és ilyen „örök szent cél“ után törtető fiatalok volnának hivatottak a fővárosi, jórészt nem magyar sajtózsungel irtására s az új és igazán magyar irodalom megteremtésére. A szerző különben tehetséges ember, tud jól elbeszélni, nyelvében pedig a sok fiatalos túlzás és utánzás ellenére is van szín és hangulat. Majd ha egyéni stílusa

kialakul, témaköre kitágul, s olcsó szerethez képest egyebet is meg fog látni az életben, akkor mondhatunk róla ítéletet.

Szalacsy Rác Imre fiatal erdélyi író, aki egy füzet történeti novellát írt kuruc-korbeli tárgyokról. Réa igazán nem vonatkoznak a fent mondtak, mert novelláiban nyoma sincs az önmagáért való erotikumnak. Ő szerinte „a multat kell idézni, hogy okuljunk ama napok szomorúságából, hogy példát vegyünk ama napok szenvedésszerű dicsőségéből”. Rajzaiban egyes történelmi epizódokat dolgoz föl Mikszáth-féle anekdotaszerűséggel hol humorosan, hol érzélgősen, fölléptetvén bennük Thökölyt, Zrinyi Ilonát, Rákóczi Ferencet, Ocskayt, vagy pedig képzelte történetkéket mond el a kurucok életéből. A kuruc lelkesedés, nyomorúság, dicsőség és szenvedés képei ezek, melyek kissé régimódi, színpadias világításban s a kurucokért való lelkesedés túlzottan erős fényben láttatják velünk a kuruc világot. Irónk kedvesen, hazafias érzéssel tud elbeszélni, történetei rendesen jól indulnak, de aztán ellaposodnak, kevés a magjuk, művészi kerekdedségük és igazi korhangulatuk. A hazafias érzés, a multért való lelkesedés, a multak hangulatába való némi beleélés nem elég a jó történeti novellához. Alapos kortanulmány, eredeti felfogás és művészi alakító erő is kell ahhoz. Ez még hiányzik a fiatal szerzőből. Mint lelkesítő ifjúsági olvasmány megállja helyét.

Szinnyei Ferenc.

Hekler Antal: Michelangelo. A mult esztendő utolsó napjaiban olyan könyv hagyta el a sajtót, mely a külföldi színvonalon álló munkákban még mindig igen szegény magyar művészettörténeti irodalomnak rendkívül értékes és örövendetes gyarapodását jelenti. Hekler Antal „Michelangelo“-ja szempontok emelkedettségével, az emberi és művészi problémáknak biztos tudományos alapon nyugvó tárgyalásával, lényegre irányuló, következetes koncentrációjával, valamint előadásmódjának bevilágító erejével, melegségével és előkelőségével valóban mintaképe lehet a szélesebb körök számára készült művészettörténeti monografiáknak, s mint ilyen, méltán sorakozik a németek

sokat csodált Michelangelo-könyvei mellé. Ez utóbbiak közül a magyar közönség is ismeri már Hans Mackowskynak egykötetes, pompás munkáját. Ha külföldi ember előtt kellene jellemezni Hekler Antal legújabb művét, úgy röviden és mégis sokat mondva, a következő szavakkal tehetnők ezt: ime, a magyar „Mackowsky“, nem kevésbé biztos ítéletekkel, nem kisebb meglevevítő képességgel, ugyanolyan lebilincselő frissességgel, de amellet a műalkotásoknak mélyebbre hatoló, finomabb méltatásával és Michelangelonak, az embernek közvetlenebb és gazdagabb jellemzésével.

Michelangelo életének külső körülményeire vonatkozólag az eddigi kutatás csaknem minden lényeges pontot tisztázott már; az adatoknak olyan tömege áll rendelkezésre, hogy szinte hónapról-hónapra, hétről-hétre követni tudjuk az események sorát, a művész útjait és alkotásainak kialakulását. Újabb nagyfontosságú tények megismerése ezen a téren ma már csak gyéren várható. A laikus olvasók részére írt monografiák célja, legalább elsősorban, nem is az új adatok közlése, hanem a részletkutatások során felhalmozott tényeknek rendszerezése és a vezető motívumoknak érett megfontolás alapján való kiemelése. Ilyen értelemben tehát a mai művelt érdeklődő a kezébe vett új Michelangelo-életrajzot nem a „mit?“, hanem a „miként?“ kérdéssel kezdi el olvasni. Aki csak némileg is ismeri Michelangelo hosszú pályafutásának rendkívüli változatosságát, ezt a legnagyobb ellentéteket magába-sűrítő életformát, aki tudja, hogy leghatalmasabbnak szánt szobrászi koncepciói megvalósításáért szerencsétlen körülmények folytán évtizedekig kellett küzdenie s aki már betekintett e történetek összeszövődő láncolatai közé, — az fogja csak méltányolni a szerző munkáját, mellyel világos áttekinthetőséget hozott az óriási anyagba. Több mint háromszázoldalas könyve a kimerítően ismertett tényeknek lehető legszerencsésebb, logikus csoportosításán épül fel.

A páratlanul merészen ívelő pálya kezdeteinek, a fiatalkori műveknek tárgyalása után külön-külön fejezet foglalkozik a Sixtus-kápolna megnyeztetfestményével, Gyula pápa sír-

emlékével és a Medici hercegek sír- emlékeivel, genezisiük és művészi elemzésük tekintetében egyaránt behatóan. Ezek az alkotások nemcsak a művész egyéni fejlődésének leg- súlyosabb akkordjai, hanem az egész újkori művészetnek is valódi sors- döntői. Bár történetük nem egyszer párhuzamosan halad és egybe- jött, sőt egyik a másiknak szabad kialakulását, a megbízók szeszélyei- nek következtében többször hátrál- tatta, s noha nagyjelentőségű mű- vek plejádja keletkezett velük együtt, — a három titáni műnek ez a különválasztott tárgyalása az egyedül lehetséges út a tiszta kép eléréséhez. E három hegyesűs mu- tatja az irányt, mely a quattro- centből kiindulva a barokkhoz ve- zettet. Az utolsó, terjedelmes feje- zetben lehetett összefoglalni az öregkor alkotásait, köztük az Utolsó ítélet freskóját, az építészeti műkö- dés legtöbb emlékét és végül Mi- chelangelo művészetének misztikus koronáját a San Pietro kupolájának koncepcióját. Az egyes alkotásokat megvilágító elemzéseknél találóbba- kat nehéz elképzelni. Kristálytiszta- sággal emelik ki a lényegnek szóval megközelíthető részét és csodálatos intuícióval találják meg a módját annak, hogy ezen túlmenőleg az ol- vását a műalkotások egészenek át- éléséhez segítsék.

A jellemzés biztonsága nem csök- ken akkor sem, midőn tárgya már nem a műalkotás, hanem maga az alkotó lesz: a művész mint ember. Csodálatos jelenség, hogy az embe- riség szellemóriásai közül a leg- zordorabb, akinek „terribilitá”-jára kortársai és a következő nemzedé- kek egyképen szinte babonás féle- lemme tekintettek, az akaratnak ez a herosza egyszersmind a legmé- lyebb érzelmek herosza volt. Párat- lan szubjektívizmusának emlékei nemcsak a műalkotások, hanem köl- teményei, levelei és egyéb megnyi- latkozásai. Ezekből a feltétlen hite- lességű dokumentumokból rekon- struálja a könyv utolsóelőtti feje- zete Michelangelo képét, a költőt és az emberét. És a tárgynak ezt a nagy szeretetét látva, eszünkbe jut Leonardo da Vinci Trattatójának egyik helye, mely szerint igazán nagy szeretet csak a szeretett tárgy- nak igazán nagy és mélyeséges is- meretéből eredhet. Ha ehhez a tel- jes odaadással írott fejezethez hoz-

zá vesszük a könyv gyönyörű be- vezető sorait, úgy elmondhatjuk, hogy bennük az író a mai hétköz- napok emberét valamiképen köze- lebb hozta, valamiképen felemelte az idők felett álló embernek tisztul- tabb, lelket nemesítő szférájához.

Bizonyára nem véletlen, hogy Mi- chelangelo lelki és művészi problé- máinak e kitűnő fejtegetéseivel iro- dalmunkat olyan tudós ajándékozta meg, aki elsősorban az antik művé- szet történetét kutatja. A vérbeli archeológusnak a görögség harmó- niáin nevelődött tekintete, mint finom seismograf, különös érzeken- séggel tudja követni az újkor leg- nagyobb művészéniségeiben dülő és a tragikum magját rejtegető diszharmóniák minden megnyilvá- nulását. „Az antik ethika az ön- fegyelmet hirdette a legnagyobb erénynek s a lelki rendtartást min- denek fölé helyezte. Az akarat le tudott küzdeni minden indulatot és szenvedést. Michelangelonál a lelki rendtartás felborul. Emberfölötti akaratenergiákat halmoz fel hősei- ben, de a szenvedés, a gyötrelme, mely rájuk nehezedik, oly mérhetet- len, hogy velük szemben a titáni akarat minden erőfeszítése is hiába- való.” Csak az az író, akit kedvenc tanulmányainak tárgya a görögség optimisztikus világnézetének mély- séges megértéséhez vezetett el, mu- tathatta meg oly világosan e modern hősenek sorsában és műveinek for- rongó lelki tartalmában is a kathar- sist kiváltó tényezőket. „Ha Michel- angelo alkotásai fölött ott borong is a tragikum árnyéka, élete még- sem tekinthető tragédiának. A te- remtő lángelme diadalmas ereje benne minden fájdalom és szenvedé- sen győzedelmeskedett. A teremtő ösztönné tisztult és magasztosult fájdalom pedig nem tragikus és le- verő, hanem fölemelő.”

Pigler Andor.

Vihar. Újabb kilenc elbeszélés báró Podmanizky Páltól, a *Meg- nyílt szemek* szerzőjétől, ugyanazon jellemző tulajdonságokkal, miket első kötetéből megismerhettünk. Ér- zék a történelmi korszerűség iránt, de szorgos történelmi tanulmány is; fogékonyság a vallásos élet nagy lelki krízisei iránt, mik különösen a hitújítás korában teszik próbára az egyént, s nálunk a török hódolt- ság idején (honnét előszeretettel me-

rítí tárgyait), sokszor politikai elemekkel is komplikálódtak; hajlam a novellisztikus kompozícióra és érdekeltebb megjelenésre; végül fegyelmezett, tanult, a régiségben is megfürdött stílkezelés: az író érnei. De mintha valami hiányzanék az elbeszélésekből s mintha — másfelől — valami többlet is alkalmatlankodnék bennök, s hiány és teher nem engednék szabadon és megnyugtatólag érvényesülni az író tagadhatatlan tehetségét. Nem nehéz rábuknunk e benyomás végső okára. Mindazok a kvalitások, miket előljáróban felsoroltam, kezesbarányok lehetnének egy, az emberi dolgok iránt érdeklődő költő számára; történelmi és lelki anyagot, formát, szemléletet és szép kifejezést szívesen állítanak szolgálatába, csak azt várva, hogy a maguk igazi helyén költői céllal használtassanak fel. Nos, ez elbeszélések valódi célja és létoka más, nem tisztán költői cél.

Azt látjuk ugyanis, hogy a történelem nem a korhoz kötött, a lelki élet válságai és megpróbáltatásai nem az egyénhez kötött *humánium* miatt érdeklik az írókat s hogy nem is első indítékai, nem is voltaképeni tárgyai azok az ő figyelmének, hanem illusztratív eszközök egy neki elsőbrendű célzat, a hitápolás érdekében. Érezzük, hogy nem szól, nem szólhat minden emberhez, hanem csak a vele eleve egyetértőkhez, híveihez; s hogy a *divinum*, melynek jelentkezése az előadott történetekben az ő voltaképeni figyelme tárgya, szintén nem minden emberé, sőt nem is általában a vallásos befogásé, hanem egy tételes hité, az egyházé, a felekezeté, melynek a szerző egyik kiváló vezére, pástora. Neki élő hite az, kételyt nem ismerő meggyőződése, egész tevékenységének — az íróinak is — forrása, ösztöne. Számára a történelem mint egyháztörténet, az egyéni lelki válság mint hitéleti példa, tanulság vagy csoda bír különös érdekekkel; azok a kvalitások pedig, melyek tiszta költői cél érdekében állhatnának sorompóba, itt csak a felöltöztetés szerepére látszanak meghívottnak. Kétünően el is végzik azt de folyvást érezzük, hogy nem a saját ünnepükre készülődnek s nem a maguk igazi gazdáját öltöztetik a költészet díszébe. Az egyházi férfú, a hitélet vezére, a nagyműveltségű hittudós és szónok igyekszik itt a

maga papi hivatása körében felhasználni, mintegy elhódítani a laikus műveltség, a világi költészet egyik legkomolyabb műfaját, a történelmi elbeszélést.

S ezt nem kifogásolhatni; az egyháznak érdeke is az, a híveknek meg bizonyosan épülésére szolgál. De sajnálhatni, hogy a költői ösztönt, mely pedig már egy-egy tárgy kiszemelésében is (különösen a három közbülső elbeszélésben) nyilvánvalóan megmutatkozik, nem engedni szabadjára, hanem másrendű szerepre utálja s mintegy ráadás-ként, ízelítőül juttatja szóhoz. Azzal a tehetséggel — ha vallási és felekezeti szempontból közönyös olvasótábort képzelne maga elé s ugyanezen szempontból közönyös tárgyon akadna meg figyelme, vagy bár felekezeti érdekű történetet elfogulatlan emberi figyelemmel dolgozta fel elbeszéléssé — tiszta költői érték szempontjából jobbat, zavartalanabb hatásút alkothatna s tudna is alkotni. Lehet, hogy meg is fogja kísérelni. Bizonyára ösztönözni fogja őt ez irányban az az érdeklődése, mely e kötet tanúsága szerint is ellenállhatatlanul vonzza az ember lelki problémái felé, s mely, ha vonzalma irányából heterogén, pedagógiai szándékok által ki nem térítetik, mindenesetre legjobb kalauz oda, hol az igazi költészet szikrája fészkel.

—rr—

Emlékek. A memoárszerű munkák szerzői néha olyanfajta helyzetben vannak, mint egy-egy lírai verskötet. Az olvasó bizonyos elfogultsággal veszi kezébe a könyvüket. Előre tudja, hogy az író a maga élményeinek történetét adja, kíváncsian lesi tehát, hogy az élmények érdemesek voltak-e a megörökítésre, s a mód, ahogyan ez történt, megfelel-e a várakozásnak. A kritikussá vedlett olvasó e bíraskodása Szász Károly új művére nézve kétségtelenül jól fog végződni.

Régi tapasztalat, hogy az idősebb nemzedék mindig szívesen mereng a letűnt idők emlékein („akitől nincs messze az élet határa, nem előre szeret nézni, hanem hátra”), az ifjúság pedig, igaz, ritkábban, de már csak kegyelebből is érdeklődni szokott, hogy milyen lehetett az a világ, melyet apáink utólag annyira dicsérnek. Mind a két tábor bátran nyúlhat e könyv után, nem fog benne csalatkozni.

A szerző egyéni stílusának közvetlensége a sűrűn váltakozó képek során általában kellemesen hat. A némes lendületű előadásmód talán még nyert volna a közbevetések ritkításával, de az is lehet, hogy alkalmazásuk szándékos volt s a folyton torlódo mondanivalók tömörítését célozza. A harminenyolc fejezetre oszló kötetben élete minden nevezetesebb állomása szolgált anyagot az írónak. Vannak itt gyermek-, ifjú- és férfikori, iskolai, katonai, választási, színházi és irodalmi emlékek, magánvontatásuk és a nyilvánossággal kapcsolatosak, vidámak, komolyak és melabúsak, de mind-mind áthatva a szerző megértővé érett lelkiségének bölcs élet-szemléletétől. A rokonszenves légkörű könyv sok érdekes mozzanatot elevenít fel az utóbbi félszázad köz-életéből; a szerző emlékei azonban legduzzabban az irodalmi nagyságok (Arany, Gyulai, Tompa, Beöthy stb.) nevei kapcsán rajzanak fel s hangja is e pontokon válik legmelegebbé. Érzéstől áthatottságban nem marad e fejezetek mögött a balatoni élményekkel összefüggő, indítékában kozmikus asszociációkból sarjadó elmékedés sem (*Nyári estén*). A reflexív-hajlam e szép sugárban felbuggyanó költőisége önkéntelen vallomást arról, hogy az *Emlékek* írója még nem mondott búcsút a műsának. Most megjelent könyve érdekes tartalmánál s a benne kifejezésre jutó egyéniség becses vonásainál fogva a szerző hívei számát bizonyára növelni fogja. *Velezdi Mihály.*

A görög színház. A görög színházról forgalomban lévő ismeretek általában Dörpfeld és Reisch kutatásain nyugszanak. A múlt évben egy új francia könyv jelent meg Octave Navarre-tól, a toulouse-i egyetem tanárától (*Le théâtre grec*, Párizs, 1925), mely ez ismereteket némiképp kibővíti és továbbfejleszti. Dörpfeld és Reisch terjedelmes és részletező munkája után valóságos üdülés ez a még laikusnak is élvezhető francia könyv, mely a tudományos megalapozottságot könnyű kezelhetőséggel egyesíti.

Navarre a görög színházi épület ismertetésén kezd. Fontos megállapítása, hogy a görög dráma klaszszikus korának, az V. századnak fából épült színháza és színpada nem maradt fenn. Egyáltalában érdekes, hogy a színházi épület min-

denhol akkor éri el fejlődésének pompásabb korszakát, mikor maga a dráma némileg már dekadenciába hajlik. Amíg a dráma fénykorát éli, addig a színház csak engedelmesszolgája, csak simuló kerete az előadásoknak, és semmiképen sem akarja hivalkodóan magára vonni a figyelmet. Aischylos, Sophokles és Euripides darabjait is csak valamiféle faalkotmányban játszották az Akropolis déli lejtőjén, s csak a IV. században emeltek az előadások számára középületet.

A görög színház három részének arányát és részeit, az orchestrát, a théátront és a skénéét Navarre alaposan ismerteti. Legtöbbet foglalkozik azzal a Vitruviusra és Polluxra támaszkodó véleménnyel, hogy a színészek a skénéén, a kar pedig az orchestrában foglaltak helyet. Ezt Navarre Dörpfelddel együtt lehetlennék tartja. Hiszen a proskénion 3—4 méter magas volt, s a színészek itt való elhelyezkedése ketté vágta volna a játék egységét. Azonkívül lépcsőnek nyoma sincs, s különben is játszó terének csak 2½—3 m. mélysége miatt a skéné mozgásra alkalmatlan volt. A három nagy tragikus és Aristophanes idejében tehát a színészek és a kar az orchestrában együtt játszottak. Mindamellet Navarre valószínűnek tartja, hogy a skéné előtt a színészek számára valami alacsony faemelvény lehetett, úgyhogy ezek két-három lépcsőfokkal a karból mégis kiemelkedtek. Dörpfeldnek azt a véleményét, hogy a proskénion a dekorációk elhelyezésére szolgált volna, Navarre nem fogadja el.

Ami a későbbi fejlődést, az ú. n. gréco-latin átmeneti típust és a római színházat illeti, itt már valóban a skéné lehetett a színészek játék-helye, hiszen közben a skéné egyre alacsonyabb és egyre mélyebb lett, a kar pedig fokozatosan eltűnt a drámából.

Nagyon érdekes, amit Navarre a görög színház dekorációjáról megállapít. Ezek sokkal gazdagabbak és változatosabbak voltak, mint általában hiszik. Sophokles már festett díszleteket is alkalmaz, melyek persze stilizáltak és nem realiztikusak voltak. Az oldaldekoráció két háromoldalu fa priznából állott, melyeknek mélyegyi síkjára más dekoráció volt festve, s melynek különböző, éppen használatba venni szándéko-

zott oldalait egy középtengely forogtatásával tették a közönség számára láthatóvá. (Navarre itt hivatkozhatott volna arra, hogy a renaissance-kornak ú. n. *telaro*-színpada is hasonló háromoldalú oszlopokból állott.) Előfüggönynek a klasszikus korban nincs nyoma, de némely drámában, ahol a kezdőjelenet egy megelőző, állandóbb jellegű szituációnak folytatása (Aischylos: *Agamemnon*, Euripides: *Orestes*, Aristophanes: *Felhők*), mégis volt valami ilyenféle, ha más nem, hát valami spanyolfal forma, melyet az előadás megkezdésekor húztak félre a mögöttes helyet foglaló szereplők elöl. A római színpadnak már volt függönye; csakhogy az éppen ellenkezőképen mozgott, mint a mai függöny: előadás kezdetekor leengedték, s a végén felhúzták. (Navarre itt elfelejtette megemlíteni, hogy ez a szokás szintén feltámadt az olasz renaissance színpadán.) A gépezetük háromféle volt: az ekkykléma (mellyel a színpalak mögött történt eseményt tolták ki a néző elé), a méchané (emelő, afféle primitív repülőgép) és a théologeion (az az állvány, melyen az istenek jelentek meg.)

A maszkról és kosztümről is sok érdekeset tud mondani Navarre. A ruházkodás erősen magánviselte a dionysoszi ünnepek bélyegét, amelyekből a dráma fejlődött: nevezetesen a színpadi ruházkodásnak nem volt szabad teljesen szakítania a dionysoszi ünnepélyek ruha-stílusával. Az álarcokra vonatkozólag szerző nagyon ötletesen arra a körülményre mutat rá, hogy ezeknek tökéletességi foka bizonyosan mindenkor lépést tartott a szobrászat fejlettségével. Aischylosnak színpadra teremtett személyei még azt a bizonyos archaikus mosolyt viselték arcukon, mely a primitív görög szobrászat jellegzetes vonása volt. Sophokles és Euripides hősei már kétségkívül tökéletesebb külsővel jelentek meg a publikum előtt, de bizonyos, hogy az ő vonásaik is még szkematikusak voltak. Később azonban Skopas és Praxiteles idejében, vagy éppen a hellenisztikus korban a maszkok realizmusa is növekedett, a római korszakban pedig néha a túlzás monstruozitásáig emelkedett.

Az előadások Athénben évenként háromszor folytak le; a három Dionysos-ünnep idején: január végén, tavasszal és december végén. Egy-

másután négy darabot játszottak: három tragédiát és egy szatírdramát. A szatírdramának sohasem kellett tárgyilag kapcsolódnia a tragédiához, de a kezdetben egymeséjű tragédia-trilógiát is már korán felváltotta a szabad trilogia, ahol a tárgy közönsége nem fűzte össze a három darabot.

A versenyek lefolyását a szavazóbírák kijelölését, magát a szavazást is részletesen ismerteti Navarre. Feltűnő, hogy kezdetben a színészek nem kaptak jutalmat, csak az V. század közepén ismerték fel fontosságukat annyira, hogy ők is versenyeztek. A színészi előadásnak egyébként három formája volt: a deklamáció (a trimeter iambicusok szavalási módja); az ének, mely fuvola kísérettel történt lírai részek előadására, s végül valami melodramatikus szavaló formája az anapaestikus és trochaikus méretű soroknak, persze szintén zenekísérettel mellett E különböző zenei formák alkalmazása miatt egy görög dráma előadása jobban hasonlított a mai operához, mint a pusztán beszélt szindarabhoz. A kar, a görög drámának ez a fontos eleme, ritmikusan mozgott, de csoportformációiról aránylag keveset tudunk.

Az V. században a reprizek — igen kevés kivételt leszámítva — még szokatlanok voltak. Egy darabot mindössze csak egyszer játszottak. De 386 óta a Nagy-Dionysziákon, vagyis a tavaszi ünnepeken az új, a versenyző tragédiák előtt mindig fel elevenítették egy régit is. Így jött aztán létre a klasszikus repertoár, s jellemző, hogy e műsor nyomban arra a három névre szorítkozott, amelyeket mi is a legnagyobbaknak tartunk: Aischylosra, Sophoklesre és Euripidesre. E műsört aztán a IV. század közepétől vándortársaságok vitték városról-városra.

Igen érdekesen foglalkozik e könyv a közönséggel is. Ama közkeletű véleményt, hogy nőket nem engedtek színházba, Platonak két nyilatkozatára támaszkodva, Navarre teljes-séggel tarthatatlannak hiszi. Kétségtelen, hogy a tragédiákat nők is végignézték, a komédiáktól azonban — nagyon is egyértelmű tréfáik miatt — a szemérmesebbek bizonyosan távolmaradtak.

A színházba való belépésre, akár csak ma, akkor is a beléptíjegy jogosított. Szegényebb polgároknak az állam fizette meg az érte járó díjat.

A publikumnak előadások alatti viaskedése hasonló volt a mai közönségéhez. Tetszésüknek tapssal, nem-tetszésüknek fütyvel adtak kifejezést, és még a klakk-intézményt is ismerték.

Navarre könyvének a színészet és színházat tárgyaló részein kívül irodalmi vonatkozásai is vannak. Nagy érzékkel és tudással fejtegeti a tragédia és komédia szerkezetét. Sok ideig azt hitték, hogy a komédia a tragédia mintájára kapta formáját. Pedig a komédiának szerkezete sokkal komplikáltabb és sokkal több elemből fakadt, mint a tragédiáé: az attikai comostól, a pelopponesosi farcettól, a szicíliai komédiától éppen úgy nyert formai ihletet, akárcsak testvérétől, a szomorújátéktól. E szerkezet azonban idővel, az új vígjáték korszakában, jóval egyszerűbbé vált.

A tragédia fejlődése is több fázison ment keresztül. Amikor a második színész is kezdett benne játszani, a monologikus forma nyomait még egy darabig érezni lehetett, amint hogy a harmadik szereplővel való gazdagodása után is még soká megmaradt a kettős dialogusok nyoma. E kettős párbeszédre való nagy hajlandóságának egyébként nemcsak történeti okai vannak, hanem maga a görög ízlés is magyarázza, mely a rend, a mérték, a megszabottság kedvéért az egyszerűt szerette. Egyébként a személyzet száma is különbséget teremt tragédia és komédia között. A vígjáték ugyanis még egy negyedik személyt is alkalmazhatott, a tragédia sohasem léphette túl a három színésszel való operálást.

Navarre könyve a benne felhalmozott anyag tudományos értéke, okfejtéseinek meggyőző és stílusának világos volta, aránylag kis terjedelme s a benne közölt szemléltető képek érdekessége miatt bizonyosan hamar népszerűvé válik.

—bs—

Szinnye; Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. I. kötet. Budapest. M. Tud. Akadémia kiadása, 1925. 8-r, 292 l.

Egyik gyakran hangoztatott hiánya irodalomtörténetünknek összefoglaló nagy művekben való szegénysége. Részletkutatások, egyes írók és kérdések monografikus feldolgozása terén elismerésre méltó

munkát végeztek művelői, de ezeknek szintetikus egybefoglalása tekintetében már jóval kevesebb történt. Sajnálatos hiánya egyebek közt az egyes költői műfajok fejlődésének története irodalmunkban; amit e téren találunk, legnagyobb részében vagy nem teljes, vagy nem áll tudományos színvonalon.

A magyar széppróza történetének megírását Beöthy Zsolt kezdte meg, de nem jutott tovább a franciás iskola tárgyalásánál. Érzékeny vesztetése irodalmunknak, hogy nem folytatta művét; befejezésére olyan terjedelemben, ahogy megalapozta, kevés lett volna egy emberélt.

Az ő el nem végzett munkájának egy részére vállalkozott Szinnye; Ferenc, mikor megírta a két legjelentékenyebb szépprózai műfajnak, a novellának és regénynek történetét irodalmunkban a szabadságharcig. Harminc esztendő természetét tárgyalja két vastok kötetben, melyek közül a most megjelent első kötet *Karthauzi* elemzésével záródik.

Tizenkét évi munka eredményét nyújtja művében, s ez a munka elsősorban a lehető legnagyobb teljességre törekedett. Felkutatta és átbúvárolta e kornak minden olyan sajtótermékét, amelyből anyagának teljesebbé tételét várhatta s ez a rendkívül pontos anyaggyűjtés lehetővé tette számára, hogy feldolgozza e három évtizednek minden eredeti novelláját és regényét. De nemcsak a kutatás munkájában, hanem anyagának feldolgozásában sem tartott semmit érdektelennek vagy jelentéktelennek. Tisztában volt ugyan azzal, hogy teljessége s tárgyalásának részletessége kifogásra találhat a kritikus részéről, de ennek ellenére is kívánatosnak tartotta ezt a teljességet és részletességet, egyrészt a nagyobb íróknak helyes távlatba állítása céljából, másrészt a szakembernek szükséges konkrét adatok s a nagyközönségnek tanulságos korjellemző és ismeretközlő részletek érdekében. S csakugyan, magunk is érezzük, hogy ha a kritikának kétsége támad pl. afelől, hogy magától a szerzőtől is nagyon gyengéknek jelzett novellák érdemeseke a komoly tárgyalásra, — másrészt arra is kell gondolnia a bírálóknak, hogy ezekkel a szerző jellemzi a kort, tanulságosan eszméltet arra, mily gyarló és vizenyős történetek-

ben kereste lelki megindulásait az akkori magyar olvasóközönség.

A szerző a magyar novellairódalom megindulását Fáy Andrásnak 1818-ban megjelent *Különös testamentumától* számítja s az általa tárgyalt időt két korszakra osztja. Az első 1836-ig tart, ez eredeti szépprózai elbeszélésünk gyermekkora, melynek szerény kezdeteit meglepő felvirágzás követi, szinte átmenet nélkül a második korszakban, a szabadságharcig terjedő tizenkét év alatt.

Bevezetőül a magyar közönségnek eredeti szépprózáink megindulása előtt kedvelt s népszerű olvasmányait ismerteti. Többnyire silány fordítások, átdolgozások és kompilációk ezek, de a szerző mégsem tagad meg tőlük minden jelentőséget, mert valahogy mégis ében tartották az érdeklődést és fogékonyságot az eljövendő eredeti novella- és regényirodalom számára.

Annak a nagy föllendülésnek, mely ezt meghozta, egyik legjelentékenyebb tényezője Pestnek irodalmi központtá válása. Éppen ezért szerencsés gondolata volt a szerzőnek, hogy, mielőtt tárgyára térne, megrajzolja a főváros képét a mult század huszas és harmincas éveiben, kiemeli szellemi életének nevezetesebb mozzanatait s így mintegy bemutatja azt az egész művelődési környezetet, melyben eredeti szépprózai irodalmunk megszületett. Ismerteti e korszak zsebkönyveit, folyóiratait és hírlapjait; ezeknek megindulása nyitott teret az írók számára, mert hisz önálló kötetben alig bocsátott közre valaki elbeszélő műveket. Jellemző nehezen induló szépprózáinkra, hogy 1822-től 1836-ig mindössze 27 eredeti elbeszélés és egy regény jelent meg önállóan, 17 kötetben.

A Fáy föllépésével megindult novellairódat, mely legnagyobb részében német minták nyomán haladt, Szinnyi víg, történeti s társadalmi novellák csoportjába osztva tárgyalja s kiemeli motívumokban való szegénységét s formában való csekély változatosságát. Mindegyik csoportra vonatkozólag egypár példa útján sikerrel eszméltet arra, hogy mennyire szolgál utánpótlás ezek a német almanach-elbeszéléseknek s viszont, mennyire sablonosakká válnak akkor, mikor a víg elbeszélések Kisfaludy Károlynak, a történetiek

Kisfaludy Sándor regéinek irányító hatása alá kerülnek. Ezért külön csoportban emeli ki azokat az írókat, kik a francia és angol irányt képviselve, új értékekkel gyarapították irodalmunkat. Különösen a szerencsétlen Csató Pálnak szolgáltat igazságot, részletesen elemzi franciás novelláit s megállapítja róla, hogy a legelső magyar elbeszélő, ki a tartalmi mélységet formaművészettel párosítja. Kiemeli, hogy benne jelentkezik először a természetes elbeszélő könnyedség, a mesének lélekrajzi alakfestése s a reálisabb megfigyeléseket értékesítő környezetrajz. Elismeréssel szól az angol hatásokat érvényesítő Bérczy Károlyról s Petrichevich-Horváth Lázár *Elbujdosottjára*, az első magyar szalonregényről.

Az az év, melyben ez megjelent (1836), a föllendülés kezdő éve. Ezenkívül ugyanebben az évben még három regény lát napvilágot, majd számuk 31-re nő a szabadságharcig terjedő tizenkét év alatt. Erősen szaporodnak a novellák is; e korban már 62 önálló kötet jelenik meg s bennük több mint negyedfélszáz novella.

A kornak legkiemelkedőbb alakja Jósika Miklós, ezért a szerző nem elégszik meg összefoglaló méltatásával, hanem tüzetesen s igen alaposan foglalkozik vele. Nagy szeretettel mélyed el műveinek elemzésébe s igen sokoldalú, körültekintő s minden szempontra gondosan kiterjeszkedő tárgyalás alá veszi. Meggyőzően s formában is szépen fejti ki azt a közkeletű szólámat, hogy Jósika regényirodalmunk megteremtője: „Ami hiányzott elbeszélő irodalmunkból, ő egyszerre pótolta. Regényeiben és novelláiban megvan mindaz, ami eddig nem volt meg: elbeszélő-technika, mely a külföldi írókéval versenyez, a lélekrajz művésze s ezzel kapcsolatban az emberi jellemek rajza, művészi miliőrajz s forrástanulmányokon és költői intuíción alapuló korrajz. S mind ebben nem a laikus tapogatózása és tökéletlensége, hanem a művész öntudatossága nyilatkozik... Költészetének fénye, mely a mult nemzedék munkáját homályba merítette, utódainak, az ifjú nemzedéknek, élesen megvilágította az útját nagyobb magaslatok felé.” (223. l.)

Míg Jósikáról nyújtott képe nagy-

jában megegyezik a köztudatban élővel. Vajda Péternek irodalmi közfelfogásunkban kialakult képén jelentékeny módosítást tesz. Kevésbé elismerő, szigorúbb álláspontját azonban alaposan megindokolja. Híres keleti novelláira vonatkozólag pl. a keletieskedés divatját megvilágító széleskörű irodalmi tájékozottsággal megállapítja, hogy Vajda e téren irodalmunkban sem volt úttörő, de viszont érdeme, hogy a Keletet elődeinél gondosabban tanulmányozta s novelláiba elődeinél több keleti színezetet és hangulatot tudott belevinni.

Még hálásabb tere nyílik a tárgyáról szóló addigi irodalomnak bírálat alá vételére a *Karthauzi* tárgyalásában. Ezt teljes lelkiismeretességgel meg is teszi, elválasztja a helyes eredményeket a helytelenektől s a helyeseket kiegészíti a maga megfigyeléseivel. Igen rokonszenves óvatos tartózkodása, melyly a motívum-hajhászat túlzásait visszautasítja vagy megcáfolja. Szerzőnk nem esik az idegen hatások kutatóinak gyakori egyoldalúságába s nagyon határozottan hangoztatja, hogy Eötvös többet adott a magáéból, mint amennyit vett másoktól.

Szinnyei könyvének legfőbb érdeme alaposága és megbízhatósága. Szorgalmas és lelkiismeretes bűvár; kitöltötte a hiányos vagy felszínes előmunkálatok hézagait s tömördek új anyagot is hordott össze. Alapos képzettségű s módszeres feldolgozó, aki kerül minden üres szószaporítást, de viszont a tárgyra vonatkozó konkrét adatokat pontosan felsorolja s ezeket rendszeren rövid tartalmi tájékoztatással, tömör jellemzéssel s a vonatkozó irodalom összefoglalásával toldja meg. Bevezetése végén maga is azt vallja céljául, hogy tények és adatok rendkívüli tömegét rögzítse meg és foglalja rendszerbe. Hangoztatja azt is, hogy ennek érdekében lemondott a művészi alakításról, s így könyvét inkább hasznos forrásmunkának szánta, mint élvezetes és művészileg kielégítő olvasmányt. Könyve kétségtelenül nagyon hasznos és érdemes munka, de olvasmányosnak is érdekes. A tömördek adatot ügyes kézzel szorítja formába s élénkítésére sok jó ötlete van. Ilyen a környezetrajz, a sok műveltség-történeti érdekességű részlet s az írók alakjának pár külső

vonással vagy legjellemzőbb sajátosságukkal való párszavas bemutatása. Ez mintegy előléként villantja fel előttünk pár pillanatra őket. Érdeklődéssel várjuk a könyv második kötetét is. *Kéky Lajos.*

Két lírikus. Bodor Aladár nem tartozik termékeny költőink közé: húsz év alatt most harmadízben gyűjti kötetbe verseit (*Töredelem*). Újabb versek. A Stádium kiadása). Pedig éppen nem a végeérhetetlen csiszolgatás, vagy a „nonum prematur...“ embere; líraisága hamar megárad s keresi a megnyilatkozás, a művészi ép egészszévalás útját és módját; keresi, de nem egykönnyen leli meg. Ezért aztán gyér verstermése még mindig szaporább annál, amit valódi művészi termésnek számíthatunk. S ezen nem azt értem, hogy üres, igazi lírai mag nélkül való alkotásokat erőltet, sőt könyvében talán egyetlen olyan darab sincs, melyben finomabb érzék fel ne fedné ama „legbelsőbb valóság szentségét“, mely Vörösmarty szerint a költeményt a koholmánytól megkülönbözteti. Bodor Aladár nem ír koholmányokat, ilyenekkel átallanát olvasóit, még inkább pedig önmagát áltatni; egyéniségét is mindenne előtt férfias nyíltság és férfias erő jellemzi; hanem ez a nyíltság nem mindig jelenik meg nála a művészi igazság jegyeiben, ereje pedig néha szétveti azt a formát, mely az egyébként őszinte, heves és sokszor mély élményanyagot hivatva volna megváltani és művészi megtestesülésre segíteni.

Nyilvánvaló, hogy Bodornak sem egyénisége, sem az ezt megnyilatkoztató formanyelve lényegesebb módosulásra már nem igen képes. Fellépésekor lényegileg a hagyományos eszközökkel jelentkezett, újat inkább csak vívódó, egyre hatalmas erőfeszítésekkel nekilendülő egyéniségének ízében hozott. Utóbb Ady hatása éppen csak hogy megérintette: talán e hatás alatt „magyar“ témájú verseiben még mélyebb lélekzetet vett, de utánzóknak be nem állt egy pillanatra sem. Most pedig, írósága harmadik évtizedében, különben a régiebb hagyományok folytatója, melyekhez most már mintegy a maga multját is hozzászámítja kötelező hagyományul.

Rettenetes összeomlásunk óta Bo-

dornak ez az első verseskönyve. Megnyitó ciklusa még a világháború véres képeit idézi, a második a *Romlott Magyarország* „de profundis“-ából kiáltja a megalázott, de ki nem irtott magyar önérzet igéit. Bodor erdélyi származású író, a ránc rótt kegyetlen ítélet ellen a maga hontalansága nevében is tiltakozik. Ezekhez az indulatossá hangú költeményeihez szinte jól vág az a nehézkesség és darabosság, mit megelőző verseskönyvéről írva Tóth Árpád „sivár szépség“-nek nevezett. Efféle versei éppen cícomátlan, néha kissé nyers voltukkal kapnak meg; látszik, hogy a hazafiúi fájdalmat nem „téma“-ul kezelik, ez a fájdalom gátat törve szakad ki, néha már-már olyanformán, mint egy monumentális káromkodás. Annál megindítóbb azután, mikor ez a vad dac szelíd honvággyá lágyul és sóhajként száll vissza az aranykődös multba, mint *Kolozsvár* című költeményében maga mondja:

Mint télen a gyökérbe húzódik a virág,
Megtérek hozzád szent mult, szépség és
[ifjúság...]

Hanem Bodor hazafias lírájában kezdettől fogva ott kísért egy másik honvággy is, az, mit manapság turánizmus névvel tettek kelendővé, de amit Bodor már évtizedekkel ezelőtt is magában dajkált valami ábrándos Ázsia-imádás formájában.

Sohse leszünk itt mi itthon,
Vidám, egész, tősgyökeres,
Visszanéző itt a mély szem,
Ázsiai, ami nemes —

mondja legújabb kötetében is. Arcunkról lekarmolná a „bizánci festéket“, tagjainkról az idegen ruhát. *Hazatérek barbárnak*. — igéri egy valóban erős lendületű versében, melyet azzal a fenyegetéssel fejez be:

Bizánc falára csapni visszatérek.

Geiza vezér imádságá-ban a „felemás hit, magyar kétség“ igéit halljuk, mely szívmegejtőnek vallja „az új isten, Krisztus-Isten“ vallását, de „Álmos apánk ó istene“ felé is szívesen küldene egy „pusztánk szele“ lobbantotta lángot. *A pusztaságba vert magyarokhoz* meg éppen „új hun vihar“-ról beszél, „huj!

hujrá!“-val vezetné őket a „rothadóba esett“ Európa ellen:

Arany tetőit, selymét, könyveit,
Asszony-mosolyát, — mind máglyára vidd,
Tüzet alá, huj!...

Nem szállunk perbe Bodor hazafiúi és költői hitvallásával. Nála ez nem divat-dolog, hanem igaz érzés dolga. Sűrűvérű ember sűrűvérű művészte. Hanem annak nem tudnánk örvendeni, ha ez az Ázsia felé ácsingózás akár az ő művészete által is szélesebb körökben elharapóznék. Az „Ázsiai, ami nemes“ hitvallás alapján Bodor még Pató Pál atyafiságát is örömet vállalja; egyik szép versében Pató uramból szinte tragikai alakot farag. De jól vigyázzunk: ha Pató Pált tulságosan népszerűvé tesszük, akadnak majd elegen, kik patrónusukká fogadják, nemesak a fájdalom, hanem a — kényelem nevében is! A turáni mákonynak álmosító hatása is van! S azonfelül közműveltség-ellenes, meg keresztényietlen törekvések is szegődhetnek hozzá. Bodor Aladár művészetében csak színező és fűszerező elem, mint alföldi bográcsban a paprika; de jól meg nem emésztve, méreggá is válhat, s pesti kisvendéglők politizáló asztalai mellett egyre gyakoribb figura a megfárgyult kisexisztencia, aki Szent Istvántól keltezi hazánk destrualását és alig várja, hogy a Szabadság-terén újra fehér lovat áldozzunk.

Bodor könyvének legszebb szakasza a végső, az egész kötetnek is címet adó *Töredelem*-ciklus. Ebben találhatók legkiforrottabb, legegyszerűbb érett s művészileg is legépebb alkotásai. *A múmia* terzinái komor pompájukkal kiemelkednek Bodor egész művéből. Érdekes — s ezt már Tóth Árpád is észrevette —, hogy Bodor eleitől fogva csodálatos vonzalmat érzett az egyiptomi képek és hangulatok iránt (az Ázsia-imádónak tehát — afrikai álmai is vannak!). A rabszolga-sorsból merített költői indítékok, az elmerült világ hitvilágának színei mindig izgatták képzelmet. Mostani könyvében is ez utóbbi fogalomkörből született meg az *Ozirisz tollpelyhe* című gyönyörű vers, melyet az érzés mélysége s a kifejezés gyöngéd simulékonyasága (Bodornak nem éppen legerősebb oldala!) újabb líránk egyik díszévé avat.

S e végső ciklusban található *A szemem* című szép vers is, melynek zárósorai megkapó szavakkal áldoznak az álom, a költői látás gyönyörének:

Ha meghalok, sírom köfedelére
Majd véssenek föl egy szemet lehányva,
Mert minden látásból csak az álmom volt,
Mit érdemes lesz végignézni újra.

*

Hamarjában bajosan lehetne a Bodor Aladárétól elütőbb költői egyéniséget találni, mint aminő a *Fény, fény, fény* című, most megjelent verseskötény szerzőjéé, Szabó Lőrincé. Bodor húsz év alatt három ízben jelentkezett kötettel, Szabó ugyanannyiszor — négy év alatt. Bodor húsz év során lényegileg alig változott valamit, Szabó három könyvével, mint három ugrással, eljutott a csiszolt formákba zárt higgadt és böles beszédűtől a minden formát szétvető deliriumig.

Első könyvét Babits Mihály arra méltatta, hogy valóságos kis tanulmányban tömör arcképet rajzoljon a sokat ígérő fiatal költőről. Babits — bár ezt nem említette meg — a maga tanítványával is büszkélkedett Szabó Lőrincben. Valóban: meg is látszott rajta Babits elhatározó hatása. Eppen nem esatlakozott Ady s követői hangneméhez, mely pedig a háborút követő évek zaklatott légkörében ismét erősen hódított a fiatalok között. Szabó erős intellektuális fegyverzetel indult útnak, technikáját műfordítói nehézségek virtuóz leküzdésével szinte hibátlaná fejlesztette, érdeklődése körébe pedig belevonta úgyszólván az egész világirodalmat, primitív szépségein kezdve Stefan George raffinált primitívségéig. Mindenkitől tanult valami finomságot látásban is, kivitelben is. Kiválólag fejlett érzéket mutatott a belső forma, a művészi organizmus szépsége iránt, minden versében elsősorban a verslényeg e tudatos harmóniája gyönyörködtetett.

Egyéniségének ez az erős értelmi bélyege második könyvében váratlanul foszladozni kezdett. Nyugalma eltűnt, belső egybefogottsága szétesett s e *Kaliban!* című kötetének kiváló bírálója, Sárközi György, utólagosan már úgy látta hogy első könyve „egy kissé nyugalmassá stilizált” alkotás volt. Szerkezeti és

nyelvi plasztikája egyaránt felbomlott, szándékosan is vadászta a bizarrt, furcsát, meghökkentőt. Ez a második könyv tipikus átmeneti állapotnak látszott; azt lehetett várni, hogy a költő most kivergődi a maga igazi hangját és stílusát.

Nem ez történt. Legújabb kötet — legalább egyelőre — a művészi csőd állapotában mutatja Szabó Lőrincet. Komoly tehetősége felől is meginoghatna hitünk, ha azt nem remélnők, hogy csak ideiglenesen jutott ebbe a költői zsákutcába. A biztoskezü formalista nem tűnt el végképp mostani könyvéből sem, s az építenitűdás finomabb ismertetőjelei sem hiányoznak abból merőben. De általában olyan utakra csapott át, melyeken hol önmagának, hol másoknak paródiájává lesz. Némielég elkésve felfedezi a szimultánizmust s a neophyta túlbuzgalommal a képtelenségig hajszolja s erőlteti. Nyelvét, mit éppen valami nyugodt szépség jellemzett, szántszándékkal astmatikusá tördeli, erős reliefű képei helyébe zavaros szimbólumokat csusztat, néha a lelkétől annyira idegen Ady stíljét is átveszi (pl. a *Szegénynek lenni s fiatalnak* utolsó szakában), a kötet nyolc-tíz legvadabb darabjában pedig — miket nyilván legmáibb énje megnyilatkozásainak tart — szerencsésen elérkezik Kassákék utcájába. Ez a naturalista-impresszionista irányból kivirágzott végső álláspont, hová Szabó Lőrinc szinte szokatlan sebességgel érkezett meg, művészi termőföldet az ő számára sem igen jelenthet. Szimultán elemekkel pompásan gazdagítható a líra, Babits annakidején meg is mutatta erre a lehetőségeket, hanem egyetemes megoldásul ez talán még kevésbé való, mint az -izmusok akármelyike. Szabó Lőrinc jelen kötetében is akad egy vers (*Újsághírben a végtelen*), melynek költői témájához jól vág ez a megoldás. Hanem Szabó Lőrinc mintha elvesztette volna legértékesebb tulajdonát: biztos és csalhatatlan stílusérzékét. Nincs helyem sok példát felvonultatni, csupán egy fölöttébb jellegzetes darabját iktatom ide. Alljon itt úgy, mint Bacon-nél a praerogativae instantiarum: ez egynek a jellemzésével mintegy a többié is adva van. Ilyeneket ír az, kibelen Babits valamikor azt magasztalta, hogy az értelem harmóniavágyának szól minden költeménye:

Szétlőtték a páncélvonatot.

Mint sortűz repült az utca reggel, —
páncélvonat a szívünk! ugató
kürtök folyamai vittek! — S jaj,
már este van.

Meghaltak a hajnali istenek,
vér, élet, igazság! — A francia forradalom
csúfosan megbukott; minden betörőt
bevitték a rendőrségre; a népjóléti miniszter
másnak ad lakást; az atyák
pájesze megbékült az új borbélylegényekkel,
és minden oly tündéri és oly csodás,
színházban rotyog a szórakozás,
örül a gazdag, örül a szegény,
egy rongy van, egy rongy van a szíve helyén,
cini-cini, telik a pénzből —:
kétségtelenül jólét fakad
a kapitalista termelésből!

Mint sortűz repült ez az utca reggel,
s jaj este van!
Szétlőtték a páncélvonatot és már
csak a mozireklám hirdeti istennek Apollót!

Mi ez? Nyilván: esti hangulat.
Alig egyéb, mint Arany János hí-
res verse: „Szeretem a reggelt“ —
„Ah, az est...“ stb. Szabó Lőrinc is
a reggeli víg, bátor, forradalmi
kezdést énekl, mikor szívünk még
az utca sortűzében robogó páncél-
vonat; s ennek gyászos végét, az
estét, mikorra a páncélvonatot szét-
lőtték a nap őrlo gondjai s még őr-
lőbb örömei. Alig hiszem, hogy a
költemény értelmezésében tévednék,
soronkint is meglehetősen tisztában
vagyok vele, még azt is tudom,
hogy az „egy rongy van a szíve he-
lyén“: egy pár éve divott Gassen-
hauer töredéke, mely itt a proletár-
szórakozást van hivatva reprezen-
tálni. De végül is ez a vad zsúfolt-
ság, ez a garmadába hányt látási

és hallási kép vajjon fokozza-e a
költemény értelmi hatását, érzelmi
kihangzását? Ez az irány valahogy
önmagának paródiájául született
meg s ebbe a születési hibájába —
cini-cini, népjóléti miniszter! —
nyilván rövidesen el is fog pusztu-
lni...

Mi Szabó Lőrinc kétségtelen te-
hetségét ezúttal is megtaláltuk a
könyv több helyén. *Az erdő birkó-
zik velem* egészében megkapó, ne-
mes költemény (legfeljebb a „gáz-
támadás“ túlságosan aktuális, s
ezért kerestnek ható képe rí ki
belőle). Az *Avelengo* pedig mai lí-
ránk egyik legszebb terméke. Benne
a tiroli hegyektől való búcsúzás a
természettel egybeolvadás költői
képességét olyan tisztán és varázsl-
atosan jeleníti meg, mint nyelvün-
kön éppen nem sok alkotás:

Óh, emeljetek, lelkem hegyei — —
Most valaki hí,
de testvéretek vagyok —
Most menni kell, de ez a fény
s az a hó ott az ormok tetején
bennem tovább ragyog.

— — — — —
Magammal viszlek, fellegek,
Tirol, hó bérc: belőletek
építem föl váraimat — stb.

Ez nem „szimultán“ művészet. De
múlhatatlanul életrekelti a fogéko-
nyabb lelkű olvasók szimultán
együttérzését, megilletődését. S ta-
lán idővel Szabó Lőrinc is odaadja
érte a ríktó plakátszíneket s a
megafónnal kikürtölt divatszólamo-
kat. Apolló még mindig isten —
noha a mozireklámok is annak hir-
detik. *Rédey Tivadar.*

Színházi szemle.

(Herczeg-ciklus.)

I.

Herczeg Ferenc negyvenéves írói jubileumának legszebb megnyilatkozása a Nemzeti Színház ciklusa volt. Ez előadás-sorozat élénken figyelmeztette a magyar közönséget arra a fontosságra, amit Herczeg Ferenc a magyar dráma fejlődésében jelent.

Herczeg akkor lépett fel a nemzeti színpadon, amikor Csiky Gergely halála után a műsor kérdése ismét aggasztóan aktuálissá vált. Vajjon lesz-e valaki, aki Csiky Gergely műsorteremtő örökségét átveszi, éppen úgy, mint annakelőtte Csiky vette át Szigligeti örökét? *A dolovai nábob lányának* 1893-ik évi nagy sikere megmutatta, hogy az, aki az előbbi színházi nagyok sorába készül lépni, az nemcsak színpadi érték lesz, hanem ennél állandóbb irodalmi érték is.

Herczeg mint a társadalmi dráma művelője, éppen úgy a franciák technikáján nevelődött, mint Csiky, de ezt a technikát magyar elődjénél jóval könnyedebben kezeli. Csikynek drámáiban az elegáns francia kaputára szabott keretek között rengeteg nehézkesség és vaskosság húzódik meg; annyira, hogy francia mintái mellett néha a korabeli angol és német középszerű vígjátékirók hatását is mutatja. Ezzel szemben Herczeg fölényesen biztos, s mind a mese vezetésében, mind az alakok beállításában szinte önkénytelenül könnyed.

De nemcsak e téren tesz túl Csiky, hanem a környezetrajz, a levegő nagyobb életszerűségével és igazságával is. Csiky darabjaiban — talán az egy *Stomfay család*ot kivéve — nem sok specifikusan magyar van. Egy-két alakja kétségtelenül csak magyar talajból nőhetett elő, de legtöbb darabja bármelyik európai metropolisban is elhelyeződhet-

nék. Csiky korában az az osztály — városi polgárság —, amelynek kreációja a társadalmi dráma, magyar földön még a kialakulás stádiumában, a forrongás állapotában volt. A minta sem volt teljesen készen, hát mintázni sem igen lehetett róla. Ezért van Csiky rajzaiban annyi csináltság, annyi erőszakolt, annyi nem valóban átélt, nem valóban látott, hanem csak papírra, színpadra kényszerített vonás. Herczeg miliói azonban már élnek, emberei a maguk korának valóságos típusai, s darabjainak levegője is friss és valószínű.

Nagy könnyedségéből, elegáns biztosságból folyik, hogy a drámai dialógot olyan csodálatos fölényrel vezeti. Elődeinek párbeszédei mintha csikorognának hozzáképest: valósággal azt érezzük, hogy az író, mint valami színpadi sugó adja fel a személyeknek s szót. Herczegnél villámgyors önkéntelenséggel törnek a szívből az ajakra. Csikynek és kortársainak alakjai még mindent vaskosan kimondók, mondani-valóikat szinte szájunkba rágják. Herczeg dialógjaiban — mindaddig, amíg csak az indulat tetőpontján e mindent kimondás lélektanilag is nem indokolt — mindig van valami leplezett, valami „fél-kimondott”, az érzésnek, a gondolatnak valami feszült és feszítő bizonytalanságban hagyása. A dráma lényege, a küzdelem, az előbb belől forró s csak később robbanásra fakadó akció, nyilatkozik meg az ő párbeszédeiben.

E mellett mondatainak konstrukciója sem terhelt, és nem komplikált. Rövid mondatai úgy szúrnak, váganak, de úgy szikráznak is, mint a jól kifestett acélkardok. A társadalmi dráma dialogjának a magyar irodalomban éppen úgy megteremtője Herczeg, akárcsak az emelkedettebb, a verses színpadi páthoszenak Vörösmarty. Aki magyar író utánuk drámát ír, az akarva-akaratlan, tudva vagy tudatlan a darab mű-

faja és tónusa szerint, vagy egyiknek vagy másiknak többé-kevésbé hatása alatt áll.

Sokszor és méltán kiemelték már Herczeg komponáló szépségét. S e tekintetben egyre emelkedő fejlődés látszik darabjain. Régebbi alkotásaiiban is biztosan szerkeszt, de később e szerkesztési szigorúság még imponálóbbá fejlődik. E tekintetben *A két róka* különösen mesteri. S azok az egyes újabb meg-megmocnáló szemrehányások, hogy e darabnak magyar levegője nincsen, hogy megírásakor a szerző a külföld felé sandítva, voltaképpen csak határos export-cikket akart alkotni, teljesen félreismerik Herczeg drámáiról fejlődését. Régi darabjainak szélesebbre terített milliójével, változatosabb epizód alakjaival, szóval a francia realista drámáirásnak annyira kedvelt formájával szemben egyre erősebben érezhető Herczeg technikájának ama törekvése, hogy a dráma tárgyáról mindent lehántsón, ami mellékes, s tekintetét csak a lényegre fordítsa, epizódokat, epizód szereplőket ne dekorálja a mondanivaló centruma köré, s a couleur locale és a lelki történelemnek régebbi darabjaiban megnyilvánuló egyensúly helyett teljesen a lélekábrázolásra billentse át a mérleg nyelvét. *A két rókában* ezt a feladatot oldotta meg, de ugyanezt a törekvést mutatja a témában különben egységösszeferasztani nem tudott *Sirokkóban* is.

Herczeg fejlődésének ez az iránya az egész európai drámairodalom újabb fejlődésével párhuzamos, ahol szintén a konstrukció egyszerűsége és szorossága, s a lélekábrázolás túlsúlya a környezetrajz fölött a vezető jelszó.

De a társadalmi színmű és vígjáték csak egyik oldala Herczeg drámáiról működésének. Történeti színműveinek erős hatása különösen meglepő olyan korban — a háborúelőtti időkben, — amikor a történelmi dráma iránt olyan kevés fogékony-ság volt a közönségben. A múlt század utolsó évtizedeiben e drámái műág éppen úgy a sablonba veszett, akárcsak a népszínmű. A problémá-felvetés eredetiségét, nemesebb pátosz, lélekrajzi mélységet e korban csak az e téren kelleténél hamarabb elnémuló Rákosi Jenő történelmi drámáiban látunk. A többiek egyre hidegebb, egyre élettelenebb műveket faragtak, mintha egyéb ambíció-

juk sem lett volna, minthogy a Telleki-díjat megnyerjék — szegyenparagraffussal. S íme, Herczeg ezekben az időkben is népszerűvé tudta tenni a történelmi drámát. A századforduló táján az *Ocskay brigadéros* valóság-szenzáció számba ment. Pedig e darabnak minden nagy szépsége mellett lényeges fogyatkozásai is vannak. A szabad, a portyázó csapat vezérének szembállítására a reguláris, a módszeresen fegyelmezett csapatokkal örök és igaz katonai ellentét. (Szinte csodálatos, hogy a világháború és forradalmak előtt ezt a tünetet ennyire élesen meg tudta látni Herczeg.) Az is nagyon igaz, hogy ennek a féktelen temperamentumnak össze kell törnie. Ami azonban bukását megindítja, az inkább vígjátékba illő kisszerű indíték, semmint egy ilyen erőteljes hangú tragédiába. A *Bizánc* azonban mestermű. Herczeg itt a legnagyobbat merészelt, amire drámáiról csak vállalkozhatik: egy évezredes birodalom egész tragédiáját sűrítette össze e birodalom életének utolsó huszonnegy órájába. *Arva László királya* különösen a drámai nyelv tekintetében, s az alakok nagy élességű korrajzában kitűnő. Legújabb történelmi drámája, *A híd* pedig Herczeg olyan tulajdonságát mutatja legteljesebb kifejlődésében, amit eddig is számtalanszor megcsodáltak: korrajzoló művészetét.

E történelmi drámáknak a közönségre gyakorolt nagy hatása talán abból is fakad, hogy mindenkiben volt valami keletkezése idejének aktualitásaiból, *Ocskay brigadéros* a kuruc hangulatoknak (tárogató, stb.) felüljúlásával harmonizált, *Bizánc* egy korhadó birodalmat úgy mutatótt be, hogy benne a magyar társadalom önmagára ismert, *Arva László királyban* a történelmi alakok háborús vezető politikusaink maszkjainak hatottak. Legújabbban meg *A híd* az újabb magyar történelmi átvonuló nemzeti sorsnak egész tragédiájába markolt bele.

Ez aktualitások azonban nem törnek elő valami ríkító kiabálással, a színpadi képből nem tekintenek ki magukfítogatóan, s éppen ezért hatásuk nem illan el aktualitásaikkal együtt. *Bizánc* felújítása mutatja, hogy mennyire tud ez a darab még most is hatni, amikor pedig politikai célzásait a legújabb nemzedék már nem érti.

A Nemzeti Színház Herczeg-ciklusa a drámák minden csoportjától nyújtott valamit a közönségnek. Teljesen új e színpadon csak a Népszínházról elkért *Kék róka* volt.

Az előadás hiánytalanul hozta ki a darab minden mondanivalóját, csak az a kár, hogy nem a Kamaraszínházban mutatták be. Ennek intímebb jellege sok részletfinomság hatását engedte volna érvényesülni, melyek a Nemzeti Színház tágasságában elvesztek. Örvendetes, hogy a darab a három első előadás után át is került a Kamarába; reméljük, ott is marad.

Palágyi Lajos a férj szerepében diszkrétén játszotta meg ez alaknak professzoros lényét; didaktikus beszédmodora is jól vágott ide. Aczél Ilona mint Cecile különösen azokban a jelenetekben volt igen jó, ahol finomabb komikai tehetségét érvésíthette. Ódry Árpád a házibarát szerepében elsőrangút nyújtott. Temperamentumának ideges vibráltsága, arcjátékának nagy kifejező ereje, a legfinomabb árnyalatokat is megértő és megértető intelligenciája teljesen érvényesült. Részletező volt, s a jellemet mégis egységgé fogta össze. Ez alaknak ideges konokságában, majd küzdelemben fáradt letörtségében és szerelme előtt az önértzet és értelem egész fegyvertárát lerakó megadásában a gyöngye férfi tragikomikumát mutatta be. Ódryt mindig kitűnő színésznek érezzük, amikor a léleknek emésztőbb vívódásait, amikor az érzésnek és értelemnek dialektikáját mutatja be, de egy-két szerepéből úgy látjuk, hogy e téren is ott a legerősebb, amikor a férfinek és nőnek szerelmi küzdelmeit kell megjátszania. Trill báró egyetlen jelenetét Uray nagy hatással játszotta. Beszédjében a sportemberek pattogó és kemény modorát, s az arisztokraták idegebb szőejtését vegyítette. Csak azt nem értjük, hogy miért kellett ez idegen akcentusnak éppen tótosnak lennie. Somogyi Erzsí mint Lenesi ismét megmutatta, hogy erősebb hajlama van a vaskosabb komikumra, mint a naiva szerepekre.

Feltűnő jelensége az idej évadnak az olasz drámák sűrű szereplése. Pirandello és De Stefani után most D'Annunzio került előadásra. A Kamaraszínházban színrehozott *Gioconda*

már nem új munka, több évtizede íródott, s ez évtizedek bizony nem mentek el nyomtalanul fölötte. A túlfeszített liraiság, a stílusnak pompázó dagálya bizony ma már avultnak hat. A színek, jelzők és az artistzikusan kifinomított hangulatok pazarságát kissé úntatónak és ízetlennek érezzük. Az újabb izlés a drámától a dekoratív elemek halmozása helyett inkább puritán vonalvezetést kíván, s a drámaiságot nem szereti szavak árjába fullasztva látni. A *Giocondának* csak harmadik felvonásában van igazán drámai mozgalom, az első két felvonás úntatóan dagályos, az utolsó pedig — a kéz nélküli asszonynak vergődésével — igazi megrendülés helyett csak kínos hatást vált ki a nézőből.

Az előadás helyesen akarta a tempó lázasabb ütemével a darab olaszos hevét érvényre juttatni, a dikció túlzott dagálya azonban minden derék igyekezetet elnyomott. A főszerepet, a férjet megmenteni kívánó feleséget Várady Aranka játszotta. A halk szenvedésre, az áldozatos szerelemre gyönyörű hangjai voltak most is, mint mindig, nagyon finom mozgása itt is megkapott, mint egybeker, de a szenvedély kitörőbb hevében most is éreztünk néha némi banalitást.

Galamb Sándor.

II.

A *Vizkereszt* felújítása a Kamaraszínházban egyúttal e színpad első Shakespeare-előadása volt. A kísérlet kitűnően sikerült: a közönség az étheribb szövést szöveg-részeket is felfedezte, s ezzel nagy lépéssel előbbre jutott a shakespearei komédia jellemének megismerésében. Mert éppen a *Vizkereszt* a vaskosabb tréfák mellett szabadjára ereszti a leglégiesebb lírát is; benne — mint Péterfy Jenő írta — Tóbiás úrfi boroskancsója és Orsino herceg szerelmi lantja megfér egymás mellett.

A felújítás sikeresen követte Shakespeare képzelmenek útját mindkét irányban. S hogy ezúttal a darab költői hímpora érintetlenebb marad, azt a Kamaraszínház jobb akusztikája mellett Viola új ábrázolásának, Környey Paulának is köszönhetjük. Félszázada, a vigjáték bemutatóelőadásáról írva,

Péterfy még úgy nyilatkozott, hogy nincs az a lány hangú színésznő, ki megfelelné ama Violának, kit képzelünk a költő szavait olvasva, pillanatra látni vélt. Nos, az eddig látott Violák közül ehhez az eszményhez Környey Paula járt legközelebb. Elődei többé-kevésbé a page-öltözettel pajzán, szeles vonásokat is öltöttek magukra, mintha bizony Violának egyenest „jux” volna Caesariót játszani. Holott helyzetének fonáksága éppen abban rejlik, hogy fiúruhájában is léptenyomon le kell magában küzdenie a szerelembe esett nőt. Környey Paula ezeket a női vonásokat, a szűz félnék, de önérzetes magatartását emelte ki játékával. Fel fogásának nemessége, alakításának művészi egysége és beszédének, versmondásának szépsége egyaránt méltó volt Shakespeare ez egyik leggyöngédebben rajzolt nőalakjához.

Mátrai Erzsí Olivíája is tiszta szövegjejtésével és választékos mozgásával tűnt ki. A többi szereplő a régi volt. A bohók társaságában Rózsahegyí diszkrét eszközökkel dolgozó bolondja, Horváth Jenő Tóbiása s Pethes Keszeg Andora — ez az ellenállhatatlan humorú ketős, — valamint Gál Malvoliója az új környezetben is nagy hatást keltett, sőt Gál részletező, néha már már mozaikszerű játékmódja ezúttal a szokottnál is hangosabb derűltséget. (Ily közelségben talán jobban érvényesülne Falstaffja is, melyet nagy színpadon szintén túlságosan nuance-okra apróz el.)

A *Vizkereszt* kitűnő előadását mindig szívesen látjuk, Környey Paulát pedig Viola-Caesario gyönyörű értelmezése után szívesen látnók a shakespearei vígjátékok többi hajadonában is (Rosalinde, Miranda, stb.). *Rédey Tivadar.*

Zenei szemle.

Az elmúlt hónap egyik eseménye a *Taifun* opera bemutatása volt. A művet művészeti magasrendűsége nem emelte ki zeneletünk folyamából, de mert mindig megkülönböztetett gondossággal figyeljük minden magyar és magyarországi születésű komponista működését, bővebben foglalkozunk vele.

A *Taifun*-t Wlassics báró, volt főigazgató vásárolta meg mannheimi

bemutatója után. Az ügyes szerzők kötbérrel biztosították az előadás idejét. Így *Radnai* igazgatót nem érheti érte zenepolitikai megróvás. De azért a magyar szerzők (Hubay, Szabados, Zsolt, Járai, Clement, Lavotta, Rékai stb.) elkeseredése érthető, mert nyole-tíz év előtt elfogadott operájukat így előzték meg.

Az opera szövegét *Lengyel Menyhért* írta. Nem szöszerinti zenésítése a szövegíró hirhelt *Taifun* drámájának. Abból készítette, de nem szerencsés kézzel. Mutatja az is, hogy Puccini nem vállalta megzenésítését. Így került *Szántó Tivadar*, a Párizsban élő jőnévű zongoraművész és komponista kezébe.

Az opera a szövegében van elhibázva. A *Taifun* drámát külföldön aktuális és érdekfeszítő témája élte. A sárga emberfajta titokzatosága és alattomos térhódítása érdekelte az embereket. A librettóba ebből az érdekességből nagyon keveset lehetett átmenteni, mert operában nem lehet szavakkal vitatkozni, érvelni, dialektikai fogásokkal viaskodni a fajok értékeiről, jogairól, harcairól s jövőjéről. A szó fele az operában mindenestre elvész, mert a szavak erejét a zene legtöbbször akadályozza s az olyan opera csak unalmas lehet, melynek értelmi motívuma „a küldetés, a kötelesség és a mű”. Miféle küldetés, miféle kötelesség, miféle mű? Hogy lehet ezeket az absztrakciókat egy opera alapjává tenni? Vannak témák, melyeket nem lehet és nem is szabad megzenésíteni. A *Taifun* szerelmi, tehát érzelmi része alkalmas a zenésítésre, de az a népelem és sárga-fehér faji politikum, amelyért a *Taifun* dráma íródott, s amelyet Lengyel — igen szerencsétlenül — átvitt a librettóba, nem bírja meg az opera irreálisítását.

A zene: idegnyűző. Ultramodern, impresszionista, naturalista, expreszszionista, futurista, kubista vegyülék. Debussytól Strauss Richárdon, D'Albertain és Bartókon, Schönbergig és Stravinszkyig mindenki apja ennek a dolgozási módszernek, melynek fő jellemzője, hogy a melódikát teljesen elveti, áriái nincsenek, még ariózói sem, legfeljebb motívumai, vagy inkább motívum-töredékei. Hangszín, hangfolt, túlzásfolt harmónika és változatos ritmus: ezek az elemei. A *Taifun* partitúrája szegényen a zene lényegét: a melódiát. Ezért csaknem minden hangzása fanyar, savanyú,

kellemetlen. L'art pour l'art kellemetlen. Idegtépő, agykínzó zene. Mintha térdig gázolnánk tövig égett erdő kormában, ahol csak néha lobban egy-egy parázs.

Az ilyen zene nem őszinte. *Szántó Tivadar* sokkal jobb muzsikus, semmint a partitúrájából látszik. Nem a tudását keveseljük, a lelkét keressük, amelyet most a zongorájában hagyott. Itt minden számítás, kótapapír és tintafolt. Partitúrája jól hangzik, de nem beszél. Érdekesen szól, de nem mond semmit. Folyton liheg, mint az asztmás ember. Úgy kerüli az érzést, az érzelmet és a melegséget (a zene létalapját), mint jólélek az elátkozott kastélyt. Csupa hangcafafat az egész. Recitativó piramis a kótasivatagban. Melódia-szomjaztató. Aranyat egy nyúlfarknyi melódiáért! E helyett legfeljebb két-háromütemes sèvresi zeneeserepek. Szántó, ha lehetne, már egyetlen hangot motívumként használna.

A vezérkönyveknek vannak erényei is. Ezek között legnagyobb: pompázó hangszerezése. Az invencióhiányt csaknem elfödik az izgató, folyton változó, vibráló hangszínek. Ez a készség a mai zeneszerzők rendkívüli technikai tudása mellett is feltűnő. Stílusa is van a vezérkönyveknek. A keleties, japáni színekből és hangulatokból nem esik ki. Eredeti japán motívumokat is felhasznál ügyes európai zeneyelven.

Az Operaház nehéz munkát végzett. *Szende Ferenc* (Tokerano) olyan alakítást nyújtott, mely az Operaház annaleseiben mindig ragyogni fog.

*

A *Filharmoniai Társaság* hangversenyeit most is, mint ezelőtt, nagy érdeklődéssel és élvezettel látogatta közönségünk. Ha fájlalta is, hogy *Dohnányi Ernő*, a társaság vezére, négy hónapja idegenben dirigál, nem hagyta üresen a helyeket és örömmel várja, hogy a türelmi idő leteltével meleg szeretettel köszönthesse a kiváló magyar mestert.

A *hetedik filharmoniai hangversenyt* (február 8) *Kleiber Erich* főzeneigazgató, a berlini állami opera intendánsa vezényelte. Többször járt nálunk s tavaly *Mahler* harmadik szimfóniájának vezényletével emlékezetes sikert aratott. Most vagy nyolc napig időzött körünkben, mely idő alatt három szimfónikus hangversenyt és két operaházi előadást ve-

zényelt. *Kleiber* elismert karmester, igen jó muzsikus, de az a nagy lelkesedés, mely vezénylőpalcáját körülvette, túlzott és indokolatlan volt. Operaházi szereplése egyenesen művészeti csalódással járt. A *Carmen*-t ellaposította. Nem lehet germán szelvényben Bizet partitúrájához nyúlni. A „*Nürnbergi mesterdalnokok*„-ban meg sem közelítette *Kerner István* klasszikus vezénylését.

A szimfónikus zenekar élén *Kleiber* nagyobb mesternek bizonyult, mint a színpadi dobogón. Az *Eroicá*-t, mely a zeneirodalom egyik világitótornya, teljes fényében tárta elénk. Ugyanilyen szépen vezényelte a *nyolcadik filharmoniai hangversenyt* (febr. 15) *Schubert* befejezetlen és *Mahler* negyedik szimfóniáját. Az utóbbit először játszották filharmonikusaink. Érdekes mű. Nem a keserű, epés és görcsösen küzdő Wagner-epigont mutatja, hanem a derűsebb, nyugodtabb Mahlert.

Megalakult a *Budapesti Mozart Egyesület* és ennek kebelében egy új szimfónikus zenekar. Nagy lelkesedéssel, de kevés zenei fajsúllyal, ami már a bemutatkozó hangversenyen (január 27) kitűnt. Szívesen veszünk minden irányú zenei tömörülést, de nem gondolta meg a Mozart Egyesület, hogy még nincs Liszt Egyesületünk?

A szóló koncertek tömegéből nem sok kiemelni valónk akad. *Tarnay Alajos* szerzői estje most is megkapó magyar dalikat termelt. *Bucsár Déla* zongoraművésznőnk neve ahogy nő a külföldön, úgy emelkedik művészetének közönségünk szemében. Legjobbaink közzé kell őt számítanunk.

De nem a mieink, hanem egy idegen korbácsolta fel hangversenyelőtűnk hullámaikat. Itt járt *Heifetz Jascha*, kit a világ első hegedűművészenek hirdetett a reklám. Pedig ettől messze áll. Tökéletesen hegedül, de nem művész. Hideg, káprázatos hegedűs, de nem muzsikus. Hegedülő mechanizmus, tökéletes mäsina. Ezért tartják elsőknek a gépek országában. Amerikában. A hegedű a melegség, a forró líra hangszere. Aki hideg lélekkel veszi a kezébe, meghamisítja a lényegét. Elkápráztathat, de fel nem melegít. Tökéletes hangszerjátékos mindenki lehet, de a művész: születik.

A *Városi Színház* idegen művészek vendégjátékaival igyekezett megtöl-

teni nézőterét. *Olcevszka Mária, Né-meth Mária, Schipper, Boland* énekelt színpadán és több estén *Teiko Kiwa* japán énekesnő. Níppen leánya kiváló művésznő. A *Pillangókis-asszony* címszerepével tökéletes illúzióba ringatott. Jó színésznő, feltűnően muzsikális és nagyszerű ének-kultúrával rendelkezik. A hangja behízelgő és hajlékony. De mintha egy árnyalattal halványabb és erőtlenebb volna, mint a fehér ember torka. Valami gyermekes szín vibrál benne, ami — ha nem tévedünk — Japán földjéből szivárgott.

Papp Viktor.

Művészeti szemle.

A Nemzeti Szalon egy nagy reprezentatív kiállítás keretében igen érdekes gyűjteményben mutatta be a nagy múltú és nagyon számottevő lengyel grafikai művészetet. Lengyelországban a grafika legelső maradandó értékei a XVI. XVII. és XVIII. században tűntek föl. Az első nagy nevek: Ziarnka (akit Le Grain-ként ismer a művészettörténelem), továbbá Falk és Chodwiecki. Ők azonban még főleg mind művészi könyvdíszítők szerepeltek. Az igazi, önálló grafikai művészet voltaképpen a lengyeleknél is a XIX. század második felében született meg, az impresszionizmusnak a grafikában való jelentkezésével. Pankiewicz József és Wyczotkovski Leó voltak azok, akik ezen az úton jelentős lépésekkel elindultak. Ők érezték meg, hogy az impresszionizmus a grafika terén is teljes erővel érvényesíthető. A lengyel művészi szellem egyidejű megőrzésével bele tudtak kapcsolódni az újkori művészet atmoszférájába. Egymásután termelte az új és nagy tehetségeket a lengyel grafika. Siedlecki, Brandel Noskowski és Repacki, a lengyel faépitészet kiváló krónikása Gumowski, Rubczak, Krakko ódon szépségeinek imádója már egy viruló grafikus művészeti jelesei. Ők s az utánuk következők a grafika minden ágában, fametszetben, akvafortában és litografiában egyre szebb és szebb alkotásokkal ajándékozták meg a lengyel művészetet.

Ma, amikor a magyar grafikus művészet nagy előretörésben van, különösen érdekes volt összehasonlítani a lengyelek művészetét a mieink törekvéseivel és eredményei-

vel. Az összehordott anyagon meglátszott, hogy a kiállítás rendezői nagy súlyt helyeztek arra, hogy a nemzeti jelleget minél erősebben ki-domborítsák. A pompás lapok nagy többségéből egy teljesen egyéni megszíneződésű művészet bontakozott elő.

Különösen nagy hatást váltottak ki az impresszionisták munkái. A modern lengyel grafikusok friss, mozgalmal életet tudnak bele vinni a grafika sokak előtt kissé tán száraznak és keménynek tetsző világába. Sok tájképükből, a népéletből vett jeleneteikből behízelgő lágság, puha, finom költészet árad. Gazdag, művészi egyéniségek dús lelki skálája szól e lapokból hozzánk, s ezt a meleg szólamot különösen érdekessé teszi a mindig kiérző nemzeti mel-lézköngé.

A hatalmas anyag ezeket az összbonyomásokat váltja ki a szemlé-lőből.

A termek során végighaladva, Cielewsky Tádé modern hatású, igen érdekes fametszeteivel állít meg bennünket. Czerwinski Ede csupa modern finomság. „Madárijesztő“, „Híd Párisban“ című fametszetei elsőrendű alkotások. Hoppen János szép, régi templomképei is megragadtak mindenkit. Jabliczinski gyönyörű kis színes rézkarcai lengyel városképekből adtak izelítőt. Végtelen finomságú, tökéletes kis munkák ezek. Mann Sándor egy danzigi színes kőrajzával véste belénk nevét feledhetetlenül. Oles Endre „Tavasza“ című színes kőrajza szintén mestermunka. Pankiewicz József műveinek hosszú sora egy gazdag művészlelék finom megnyilatkozásai. A „Nyírfá“ jelentéktelennek látszó kis témájába a természet tiszta költészetét szólaltatja meg. Táj- és városképei tele vannak artisztikus szépségekkel. Nagyon szépek párizsi részleteket ábrázoló munkái.

Skoczylas László erős, komponáló tehetség. „Haramiák“ című színes metszete nemcsak formában gazdag, de teljesen különös lengyel hangulatot áraszt. Mesterileg rögzíti meg a lengyel típusokat. Stan-kiewicz Zsófia régi varsói témáival ragadott el bennünket. Szczyglin-szki Henrik „Temető“ című színes kőrajzát is meg kell említenünk.

A Szinyei Merse Pál Társaság művésztagjainak második kiállítása január hó végén nyílt meg az Ernst Múzeumban.

Három évvel ezelőtt a szó igazi értelmében szenzációt jelentett a Társaság első kiállítása. Ez a második csoportkiállítás nem olyan színes, mozgalmas, nem olyan reveláló hatású, de biztos kiegyensúlyozottságában, a maga komoly, abszolút értékével mégis méltó folytatása az elsőnek. Ugyanazon nevekkel találkozunk itt most is ugyanazon lelkes, művészi akarást láthattuk. Most is éreztük, hogy a Társaság tagjait a legtisztább művészi szándékok hevítik, most is rezonáltunk a lelkük kohójából kiforró értékek csengésére: mindössze annyi különbséget láttunk, hogy e nagytehetségű művészek ezúttal nem munkásságuk legjavát hordták össze, hogy most látott műveikben nem feszítettek végsőig tehetségük íjját. Valahogy az is volt az érzésünk, hogy a résztvevő művészek túlnyomó része külön-külön kollektív kiállításokra tartogatja friss munkásságának legjavát. A Szinyei Társaság reprezentatív nivóját azonban éppen az igazolja leginkább, hogy a kiállítás így is eseményszámba ment. A teljesen kiforrott modern, magyar művészet tiszta eredményeinek csillogó tükröképét nyújtotta. Modernség és magyarság finom harmóniában jelentkezett ezekben a művekben. Az egyéniség döntő ereje ott vibrál az alkotások javarészen. Ezeknek a művészeknek meg van a maguk külön hangja, melyhez elmélyült kultúra és lelkiismeretes keresés útján jutottak el.

Most is Rudnay Gyula hatalmas skálájú művészete mondott nekünk legtöbbet. Ecsétjéből csak úgy árad a magyar drámai erő, a szépség faji zamatokkal telített bódító káprázata. „Díófa” című képe egy rezgő-életű darabja a magyar világnak. Az „Eső után”-ban Paál komor ereje villan fel modernebb cikázással. Az „Este” ecsettel kifejezett magyar ballada. Az „Út a kereszthez” egy felfokozott Munkácsy szólam. Kitűnő kép a „Falu utca.” A „Szent Lélek jövetele” mozgalmas, ragyogó kompozíció. Tiepolo egyik elgondolására emlékeztet, de sokkal több benne a lendület. A „Lókötő” izgalmas érdekességű piktori látomás.

Kosztá József leginkább régi té-

máit festi. Szentés vidékének széles horizontjából vág ki egy-egy csendes tájrészletet néhány alakkal, vagy kedvenc szízmalmát ábrázolja. Egy ilyen képe régi erejében mutatja. Koszta azonban most kissé színtelenebb lett, palettájáról nem az ismert tűzzel szikráznak le kékei, sárgái és pirosai. De mint mindig, most is nívós, lelkes és magyar.

Csók István „Interieur”-je és többi képei a nagy mester magas színvonalon álló alkotásai, de ezúttal ő sem hozott szenzációt. Érett, gazdag skálájú magyar művészete azonban teljes virulásban mutatja művészetét.

Iványi-Grünwald Béla sötét tónusú, erősen romantikus látású képeket küldött. Mint mindig, most is érdekes, elmélyedő, tartalmas, de sokkal jobban szeretjük legutolsó csoportkiállításának feledhetetlen magyar poézist sugárzó műveit.

Perlmutter Izsák képei munkásságának java értékeit jelentik. Kifinomult, leszűrt művészi felfogás árad ezekből a tompaságukban is temérdek színváltozatot sugárzó munkákból. „Piros alma” és „Sárga almák” című két esendélete a tárlat legszebb darabjai közé tartozik. Ezek a képek lélekből kerültek a palettára. A „Tükör előtt”, „Gyász”, „Varróleány” s még néhány műve Perlmutter művészetének jelentős állomásai.

Vaszary János ezúttal a rohanó párizsi élet villanásait elleső kiváló rajzait hozta el. Rippl-Rónai József nagy kvalitásai teljes erejükben csillognak. Pólya Tibor friss, mozgalmas munkákkal szerepel. Vidovszky Béla igen sokat erősödött, haladt, egészséges naturalizmusa teljesen kivirágzott, intérierjei most is kitűnők. Hatvány Ferenc engedett régi ingresque merevségéből, képei most színből melegebbek, vonalban lágyabbak. Magyar-Mannheimer Gusztáv szokott témáit festette meg ezúttal is.

Fényes Adolf nagyobb kollekciója a kiállítás egyik komoly értéke. Archaizáló hajlammal, finom ódon tónusok sejtelmébe burkolva mondja el neo-primitív látomásait. A „Prédikáció” tökéletes kis alkotás. Néhány hasonló modorban festett bibliai tárgyú képe is elsőrendű. Kis tájképeit meleg elmélyedéssel vitte vászonra. Mattyasovszky - Zsolnay László elegáns könnyedséggel, fran-

ciás modorban festett képei közül az „Ananász“ tetszett nekünk legjobban. Zádor István grafikái közül a 162—166. számúak a legfinomabbak. Glatz Oszkár teljesen kiforrott művészetét néhány kitűnő műve képviseli. Szőnyi István most is lendületes, fiatalos és bátor, de nem olyan magvas a mondanivalója. Kandó László két nagyon komoly elmélyedéssel festett arcképpel, Herman Lipót főleg kompozíciókkal és kellemes tájképekkel szerepel.

A szobrászok közül Kisfaludi-Stróbl Zsigmond az első terebben kitűnő portréjával, Lux Elek kedvenc tánc témáinak egypár jó változatával, Szentgyörgyi István Környei kitűnően mintázott fejével és Kertész K. Róbertné elegáns, finom portréjával tűnik ki. Sidló Ferenc „Fésülködője“ s kútja a művész javamunkái közül való. Stróbl Alajos „Medusája“ maradó értékét fog tökéletes vonalakba. Leányfeje is nagyon szép alkotás.

*

A Cennini Társaság harmadik kiállítására a Nemzeti Szalonban nyílt meg. Halápy Ede nagy akvarell-kollekciója volt a tárlat legjelentősebb értéke. Halápy bensőleg érzi a vízfestmény hatásának minden titkát és költői finomsággal fejezi ki mondanivalóit általa. Főleg Budapest környékéről festett tájképei dicsérik lelkes, meleg művészetét. Ez a gyűjtemény egy nagyskalájú magyar akvarellistát állított művészgárdánk első vonalába. Gábor Móric néhány komoly értékek felé ígérkező festményével kötött le bennünket. Diósy Antal párizsi vízfestményei között számos értékes akad. Hende Vince falfestményvázlatai még nem bontakoztak ki a különböző hatások alól, de egy elmélyedő, komoly ösvényt választott művész figyelemreméltó törekvéseit éreztetik. Hendének van fantáziája és máris sokszor megtalálja az utat a gazdag formák sikeres kifejezésre-juttatása felé. Leszkovszky György mintha németes hatások alatt dolgoznék. Néhány érdekes ígéret figyelemreméltóvá teszi törekvéseit. Márton Lajos és Horváth Jenő munkássága még kiforratlan, illusztrációik átlagos munkák, egyikük sem kelt különösebb hatást.

Mariay Ödön.

Új francia regényirodalom. Benjamin Crémieux első tanulmánykötete, a XXe siècle (Première série) az első komoly számadás a híresebb mai francia írókról. Crémieux, ki a *Nouvelle Revue Française* kritikusa és a *Nouvelles Littéraires* hasábjain beszámolókat szokott írni az előző év irodalmi törekvéseiről, igyekezve a jövőbe is bepillantani, megértően áll a legújabb irodalommal szemben és mégse válik — a legújabb divat szerint — érthetlenné és nyúlóssá. Nem csinál a kritikából parazita irodalmat mint Thibaudet a *Nouvelle Revue Française* másik művelt, de anyagát széjjel-morzsoló kommentátora. Crémieux az ész embere aki megérteni törekszik és az ő értelmezését becsületesen el is mondja. Könyve megjelenése jó alkalom arra, hogy a legújabb francia irodalmi törekvésekkel megismerkedjünk.

Kötete csaknem teljesen a *Nouvelle Revue Française* körével foglalkozik s valóban a mai francia irodalomban az ujságot, a merészséget, a haladást és egyúttal az általánosságra, európaiságra törekvést ez a kör és hatalmassá nőtt kiadócége (*Librairie Gallimard*) képviseli. Ide írom Crémieux választott íróit: Marcel Proust, Jean Giraudoux, Henri Duvernois, Pierre Hamp, Valéry Larbaud, Pierre Benoit, Jules Romains, Pierre MacOrlan, Paul Morand, Drieu la Rochelle, Jean Paulhan, Luc Durtain, Henri Pourrat.

A kötet legértékesebb része a Proust-tanulmány. Ezúttal nem kívánunk ezzel a fenoménal újra foglalkozni. A közeljövőben, midőn majd regényének posthumus utolsó része is megjelenik, alkalmunk lesz végre teljesen áttekinteni nagy művét és visszatérünk rá.

Inkább kísérjük meg, hogyan lehetne a többi arcképet bizonyos egységes szempontok alá egyesíteni és megjelölni azokat a problémákat, melyek a legújabb francia írói generációt foglalkoztatják.

Lehet-e valami közös vonást, azonos tendenciát felfedezni ebben az irodalomban? A mai francia irodalomban élnek még a régi irányok, megvannak a naturalizmus és a szimbolizmus képviselői, de hol tartanak azok, akiket a kritika az „avant-garde“-nak ismeri el?

Crémieux nem próbálja meg, hogy

bennük közös világnézetet találjon; eredetiségüket kiemelendő, inkább az egyéni vonásokat hangsúlyozza.

Pedig jó egynéhányuk könnyű megtalálni a közös nevezőjét: ve-gyük csak például Valery Larbaud-t, Jean Giraudoux-t, Paul Morand-t és Pierre Mac Orlan-t. Mindegyikük életformája a *dilet-tantizmus*, mely tulajdonképen azt jelenti, hogy nincs megalapozott világnézetük, hanem mohó kíváncsi-sággal és magasabb műélvezettel élük belé magukat, különösen más népek világába. Az élet élvezői s ebben igaz franciák, mert az élet hedonisztikus felfogása tán sehol oly intenzív, mint a mai francia nemzedékben. (Természetesen élvezeten nem elsősorban az érzékieket értem.) De ezeknek az íróknak nem Renan a mesterük, mint a fiatal Barrès-é, hanem egyszerűen a kor általános közérzetét képviselik.

Művészileg abban egyet értenek, hogy a naturalizmus egyszerű téte-leit megbontják. Nem leírnak, nem dokumentumokat könyvelnek el, mint Goncourt vagy Zola, hanem a köznapi szemléletet saját szelle-műkhöz híven átalakítják, tehát antinaturalisták. A természet, a valóság megszűnt, helyét egy fan-tasztikus életszemlélet foglalta el, melyben a valóság csak illanó anyag, ürügy, „prétexte”. S ez az életszemlélet természetesen a stílus-ban fejeződik ki, mely a köznapi viszonylatokat kifejező érthető köz-nyelvtől lényegesen elüt. Megbon-totta a francia klasszikus mondatot, melyet még a romantika csak egyes árnyalataiban színezett a sa-ját képére; de ez az új, hol im-presszionista, hol aktivista stílus új formákat követelt.

Az új formák, bár lényegesen már a háború előtt megvoltak, nagy-szerű táplálékot nyertek a háború alatti és a háború utáni zavaros vi-szonyokban. Aktualitásban erősödött minden olyan törekvés, mely a hagyományos értékek prestige-ének elhalványulását felhasználva, saját tetszés szerinti képére alkotja át az életet. Ehhez a stílushoz hozzá tar-tozik az irónia; menti az írot a való-színűtlenség alól; a józan ész való-ságának és az írói fantáziának szűkeséges összekötő kapcsa.

A snobok snobja, a kozmopoliták kozmopolitája *Valery Larbaud*. Csodáljuk Crémieux-t, ki azt állítja,

hogy ha a mai írók közül egy né-hányuk opusa megmarad az iro-dalmi értékek között, akkor Valery Larbaud bizonyosan közöttük lesz. Pedig ez a világjáró francia, ki hol a spanyol, hol az angol, hol meg svéd vagy bolgár földön bukkan fel, tulajdonképen a legzártabb lelkű és művészetű társai között. Valóságos szimboluma a modern snobnak, ki sehol sem találja meg a helyét és akiből nagy szerelmei váltják ki az önismeretet. *Amants, heureux amants*-jában bevezeti a francia iro-dalomba James Joyce ir-angol író sajátos monológiát, mely az ember gondolatmenetét a legteljesebb rész-lelességgel adja vissza, valamennyi zökkenőjével, megmagyarázhatatlan eszmetársításaisal. Ez volna tehát a realizmus maximuma, ha a monológ nem szorítóknék egyes-egyedül a szerelmes snob alakjára, vagyis Valery Larbaud-ra, akinek valószerűtlen életmódja maga is a valóság tagadása. Valery Larbaud élvezi a világot, anélkül, hogy gyö-keret tudna verni benne, s így túl-megy rajta, de lendület nélkül, aprólékos érzésanalízisbe merülve.

Jean Giraudoux-ról Crémieux leg-főbb törekvése kimutatni, hogy van meggyőződése: barátsága, hazafi-sága, szerelme... Egy bizonyos: min-den humoros persiflage ellenére vérbeli francia, csakhogy a modern ember differenciáltságával szereti hazáját; nemcsak földjét, levegőjét, mint Du Bellay, hanem az utaköve-zetet és a barátja bajuszát is... Azért mondok ilyen sajátságosan távolesó dolgokat, mert Giraudoux-ról van szó, aki bizarr fantáziájá-val a legtávolabb eső tárgyakban fedez fel kapcsolatokat és így feje-tetejére állít minden emberi logikát.

Újfajta regényt és stílust terem-tett. Ő jutott talán a legmesszebb Gide-del együtt a regény primitív alakjától; míg ebben minden ese-mény, minden történés és a cselek-mény megy a maga útján szakadat-lanul, megállás nélkül, addig Gi-raudouxnál már a mese majdnem semmi, a téma ürügy, hogy sajátságos stílusát érvényesítse. Ezt a stílust így határozhatnók meg: im-presszionista, mert a világot csak az ő, Giraudoux furcsa, de egyéni lelkén át ábrázolja. Ez a lélek derűs, optimista és a dolgokat a humor társító erejével köti össze a leg-badarabbnak látszó, de belsőleg igaz

esoportokba. „Oh Simon, írja egy Robinson sorsára jutott hősnője. Mint egy patikus a medicina keverése közben hirtelen megáll és váratlanul, ok nélkül kitalálja, hogy az ő hivatása a geometria lett volna; mint egy zsebében, aki kantáron tartja *Dragonyst*, ok nélkül hirtelen fellobban a gondolat, hogy ő neki orvossá kellett volna lennie, én is ebben a pillanatban és ok nélkül kitaláltam, hogy én *Szerelemre*, *Szerelemre* születtem. Szerelemre ChamoniX-ban; látom a hotelszoba ablakát, melyért teremtettem. Szerelemre Sankt-Moritz-ban; látom a skielőket. Milyen ostoba is az ember az életben! Elgondolom, hogy a Hó szilárd test, hogy estében végre is kell, hogy valami kis zaja legyen és sohasem támadt az a gondolatom, hogy meghallgassam. Elgondolom, hogy azok az emberi lények körülöttem, akik szerettek, bizonyosan úgy szorongatták egymás kezét, hogy a csontjuk is ropogott belé, hogy ezek ölelkeznek a bow-window-kban, kiabáltak... és én soha semmit sem vettem észre, sem nem hallottam...“

Ezekben a tréfás társulásokban nagy döntő szerepet visznek a globe-trotter Giraudoux nemzetközi szemléletei, a felszínes modern snob-élet emlékképei. Annakidején nagyon megütköztek Ady Endrén, mert verseiben automobil, hotelszoba s efféle, a hagyományos klasszikus poétikus stílusban szokatlan fogalmak fordultak elő. Giraudoux-nál az eszmétársítás, a metaforikus átképzés majdnem mindig ilyen tárgyakkal, fogalmakkal történik s a legtöbbször ez a képzetmakaroni váltja ki az olvasó mosolyát. Azt mondják, „kubizmus“ van ebben az eljárásban: egy síkra, mondjuk, egy lélekre vetíti az egymástól legtávolabb eső fogalmakat Pedig Giraudoux mindig érthetőbb, mint a kubista festők, mert végre is csak saját, derűs lelkét vetíti képzelt alakjaiba. Értékes önvallomás, mikor egyik alakja ezt mondja: „Én úgy látom őt, mint ahogy ti nem tudjátok látni, mert nem szoktam meg újra, hogy gondolatomban elválasszam ami fizikait látok attól ami lelkit látok. Nagy bajuszát határtalan odaadással hordja. Ádámesutkája nagy közlékenységgel piheg. Dublé-nyakkendőjét szelíd makaacsággal viseli... Nem ugrik a fára, nem szalad a vízbe. Úgy áll a földön mint a könnyű

edény, melybe homokot tettek, hogy biztosan álló lámpát csináljanak belőle. Lába alig hagyja el a földet, melyet zsakettje lebegtet és area ugyanabban a magasságban megvilágítja a bokrokat és az állatokat. Ez a francia az emberiségben a lámpafát helyettesíti.“

Giraudoux első munkái, a *Jacques l'Egoïste* és az *Ecole des Indifférents*, már teljes kiforrottságában mutatják ezt a modort. Léha alakjai, kik csak képzeleti életet élnek azért, hogy az író sajátos, humoros hangulata tükröződjék bennük, messze állnak Zola vagy Flaubert alakjaitól. Formák csupán, melyekbe Giraudoux szellemes fantáziája lövell életet s melyek épp ezért az író énje, a valóság és elképzelés, még pedig főleg a morális elképzelés határán imbolyognak. Játék ez, szellemes játék, formai probléma szellemes francia megoldása. Azt mondják, angol és amerikai eredetű humor. Pedig keverjünk csak Lafontaine bájos játékához, melyben az egyéni ironia, a XVII. század legbájosabb egyénisége és reális szemlélet sajátosság vegyületet alkotnak, egy adag Diderot-t, a Jacques le Fataliste és a Neveu de Rameau fantasztikus Diderot-ját (kit Sterne nagyképszerűsége és nehézsége, fecsegő potpourrija keltett életre) és adjunk hozzá egy jó adag modern kultúrát és megkapjuk Giraudoux-t minden bájos és zavaró valószínűlenségével, megkapó humorával, gerinetelen meséjével. Háborús művei, melyekben katonaemlékeit dolgozta fel Giraudoux-modorban (*Lectures pour une ombre*, *Adorable Cléo*) mutatják, hogy az ő művészete fioritura, variációs zene, mert ahol a komoly téma nem tűri meg az állandó fantázia-humort, ott banális realizmusa süllyed. És épp ezért legsikerültebb alkotása *Suzanne et le Pacifique* (1921), melyben állítólag az újabban divatos kalandregényeket parodizálja. Pedig nem paródia ez, hanem humoros változatok egy fantasztikus témáról. Egy 20 éves bájos francia leány hajótörést szenved és egy polinéziai szigeten magányosan él, míg meg nem mentik. Ez az abszurd téma azonban csak arra jó, hogy Giraudoux pazar fantáziája, melyben valóság és képzelet oly testvériesen olvad össze, egy állandó humoros persiflage-hangulatban teljes érvényre juthasson.

Épp ilyen fantasztikum benyomását hagyja az emberben a háború utáni Németország képe is, a *Siegfried et le Limousin* (1922); ebben egy német fogságba esett francia katona sérülése következtében elfelejti francia énjét és némétté válik új nevelése következtében. Majd egy francia barátja felébreszti benne régi énjét és akkor visszatér hazájába. Alkalom ez csupán arra, hogy Giraudoux fantasztikus szatiráját a háború utáni német káoszra és általában a német kultúrán is gyakorolja. Sajátos összerakó játék, melyben a valóságképek csak közönségesként kandikálnak ki az író egyéni játékának fonadékán. Ez az opus mindenesetre új és főleg a realista recepttel szemben egészen új, egyéni művészet, melyet meg lehet ünni, mint minden modort, de melynek eredetiségét senki sem tagadhatja.

Az embernek szinte fáradtságába kerül, ha Giraudoux-t el akarja választani Paul Morand-tól. Stílusuk és életszemléletük rendkívül hasonló és talán csak ritmusban különböznek egymástól. Giraudoux álmodozóbb, Morand szaggatottabb.

Paul Morand-t *Éjszakái* tették híres íróvá (*Ouvert la nuit, Fermé la nuit*). Mindegyikük hőse egy nő, kinek nemzetisége éjszakaról éjszákára változik. Van spanyol anarchista, olasz szadista, tökéletesen szemérmetlen német, egzaltált zsidó (*Nuit hongroise*), regnált orosz nő stb., mindegyikükben igyekszik az örök nőt megragadni, de ez a nő bestia és hiszterika, nem a romantikus ideál. Züllött Európa, züllött a nője és mindenütt fölényben marad az ironikus, a világfi Paul Morand. Egy-egy alakján keresztül megvázolja nagy hirtelenében az illető ország jellemzően modern képét; mindenütt megfogja a modern ember furesa, a hagyományoktól eltérő vonásait; ehhez francia ironia kell. Ezért hatnak *Éjszakái* mint a karikaturák, zseniális, néha elrajzolt karikaturák (*Nuit hongroise*).

A zaklatott életű, modern, háború utáni Európának méltó történésze akadt ebben a könnyűvérű ironistában. Stílusa témájához képest szaggatott, apró, de sokszor össze nem férő képek és megfigyelések, ironikus „sous-entendu”-k egymásra rakása a modor. Mindebben a szatirában pedig — épp így Giraudoux-nál is — az ősi francia atticizmus

rejlik, mely nem hajlandó clismerni a külföldit (sőt már a svájci franciát vagy a belgát se) más, mint komikus formában. (Vagy pedig önmagát játssza át az exotikumba, mint Pierre Loti, kinek ellenkeji ellen a törökök, japánjai ellen pedig a japánok mindig tiltakoztak.)

Valery Larbaud, Giraudoux és Morand mögé tesz meg végre *Pierre Mac Orlan*-t. Hírnevét kalandregényeivel alapította meg, melyek iránt a háború után igen nagy volt az érdeklődés a szórakoztató olvasmányt kereső, gyötört idegzetű közönségben. (Ez magyarázza Pierre Benoît-nak is, ennek a nagystílusú tárca-regényirónak sikerét is. Aki Jókait olvasta, nem érti meg, hogy olvashatják Pierre Benoît-t, aki csak mesélni tud. És viszont Pierre Benoît olvasása után látjuk, hogy mi minden van még a mesén kívül Jókáiban!) De Pierre Mac Orlan kalandregényei nem a régi Jules Verne-típusra készültek. Az ő regényei is a valóságérzésnek és fantasztikumnak ironiával enyhített keverékei (*Le chant de l'Équipage*). Azonban egyik utolsó regényével, a *La cavalière Elsa*-val már közelebb jutott Giraudoux és Paul Morand formulájához: Grünberg Elsa, a baharachi gettóból a bolseviki Szebasztopolba jutott züllött zsidólány, mint egy modern Jeanne d'Arc vezető el Párizsba a szovjet hadseregét. Ezzel a témával az elképzelési lehetőségek határtalan tere nyílt meg Pierre Mac Orlan előtt, aki ezt a Morand-féle recept szerint snobizmussal, bizarr részletjelenségekre alapított eseményekkel, sőt a fejezetek közé illesztett elmékedésekkel tölti ki. Elsa aktív imperialista, a valóságot formálja, mint Paul Morand anarchistája és félszeg női gyengeségébe bukik bele, mint Morand valamennyi hősnője. Ez a bukás persze arra jó, hogy a fantasztikus tárgyat és stílust némiképpen humanizálja, mert különben belezavarodna az olvasó a logikatlanságnak és a haszontalan bizarrságok szövevényébe. Ez a regény is bizonyítja, mily ragadós ma Franciaországban a morandizmus (a szebasztopoli kirándulást *Nuit e Sébastopol*, a zárófejezetet pedig *Nuit parisienne* címen be lehetne illeszteni Morand köteteibe).

A sok fantasztia élet és stílusművész között az anakronizmus ere-

jével hatnak Pierre Hamp művei. Legkorábbi novellái (*Dix contes écrits dans le nord*) Maupassant modorát utánozták, de már ezekben is gyakran eltűnik a novellisztikus felépítés és életmód-tanulmányá alakul a történet. Így lett aztán Hamp a mesterségek, vagyis jobban mondva, az emberi munka epikusa. Határozottan Zoláék naturalizmus sárak mai folytatója, de jelentéke-nyen elűtőlük abban, hogy a romantikának legfontosabb hagyományát, a mesét és a szenvedélyes kifejlést is elhagyja. Ő nem az egyé-nen mutatja be a megfelelő társadalmi osztályt, az ő tárgya maga a munka, még pedig a fizikai munka. Ő maga *Peine des hommes*-nak nevezi tanulmányciklusát: ez az ő *Comédie Humaine*-je. A *Sin* (Le Rail) egy állomás életén, egy vasúti katasztrófán és egy vasúti sztrájkon mutatja be a dolgozó emberek szenvedését. A *Marée fraîche* (Friss halszállítmány) azt ábrázolja, hogy mennyi szenvedés és munka kell ahhoz, míg egy finoman elkészített hal a blazirt szállodai vendég elé kerül. Halászok, kofák, kereskedők, hordárok, vendéglősök, szakácsok, kukták, pincérek vergődnek, gyötrődnek a hal körül. Nem kevésbé megdöbentő a pezsgő gyötrelemköre, a rosszul fizetett szőlőmunkástól fel a dözsölő vendégekig. (*Vin de Champagne*.)

Ebben a felfogásban benne van a marxista szocializmus „dolgozókizsákmányoló” antinómiája, mert Pierre Hamp szocialista. De nem doktrinér, mert mélyen érző emberi szívvel keresi az örök emberit a különféle mesterségekben és nem akarja átgyúrni a világot a forradalom segítségével. Tétele szerint a modern kor legnagyobb baja inkább az, hogy az emberek kezdik nem szeretni a munkát. A szociális igazság keresése közben láthatólag nagy gyönyörűsége telik a mesteremberek, különféle szakmunkások életének rajzában és temérdek műszóval, magát teljesen a munkások kicsiny köre szorított életébe beleélve írja meg könyveit. Kétségtelenül naturalista örökség nála is gyakran, különösen eisz műveiben mutatkozó pesszimiz-musa. A vasutasok életét szerinte a rossz fizetéstől és a túlhajtott munkától elkeseredett és lefelfejebb a stréberségtől fűtött felebbvalók egymás közti intrikája és kiméletlensége

tölti ki a kisemberekkel, munkásokkal és altisztekkel szemben. Persze ez a költői igazság egyseégekre törekszik, de ha Pierre Hamp könyvei „enquête”-ek akarnak lenni és nem tendenciózus regények, akkor csak az elfogultság hitheteli el vele, hogy fent csak rossz emberek vannak, lent pedig durva külsejű, de természetes gondolkodású áldozatok. Naturalista és szocialista örökség antiklerikaliz-musa is, mely újabb műveiben úgy látszik, a katolicizmus szociális működésének tanulmányozása után (a háború óta) bizonyos tiszteletnek engedett helyet (v. ö. a *Le Lin Soeur Claire*-jét).

Művészet ez? Pierre Hamp nem bánja, ha nemmel felelünk is; ő megveti a *l'art pour l'art* irodalmat. Az ő opusa *jó tett* a szenvedő emberiségnek, jót akar tenni azzal, hogy élénk tárja, a művelt élvezők elé, mennyi verejték és szenvedés van az anyagi élet minden kényelme mögött. Az igazság! minden szocialista misztikus igazságkeresése van e kötetek mögött.

De több is van. Hamp könyvei nem pamfletek, hanem inkább himnuszok. A munkáért rajongó ember fáradhatatlan gyűjtése, tanulmányozása, száraz dokumentációja, rejtett líra. Pierre Hamp élvezi franciák számára is érthetetlen műszavait, mert minden terminus technicus ugyanannyi jellemző képet, gesztust idéz fel lelkében és a holt anyag szimbólikus életet él termékeny képalkotó fantáziájában, mely ilyenkor szükségyszerűen impresszionista stílusban fejeződik ki. (Pl. a tank leírása a *Travail invincible*-ben.) Ez a halk líra legszembeütőbb háborús köte-teiben. A háború nagyon leverte őt is (hisz menekülnie kellett otthonából és elvesztette hozzátartozóit), de gondolata éppen hozzáillő táplálékot nyert benne. Köteteiben megrajzolja a munka és az anyag pusztulásának tragikus képét; fáj neki az összelőtt gyár, malom, az elpusztított föld. Szaggatott képeket ad, de mindegyik tele emberi szá-nalommal a nagy munka árán szer-zett emberi hódítás pusztulása iránt. Elemében van ezekben a kötetekben, mert a háború az anyag, a munka és az emberi szenvedés szörnyű harca volt és Pierre Hamp éppen az emberi munka és szenvedés tanulmányozására szánta egész életét. De a munka, mely önmagát

emésztette a háborúban, túlélte öngyilkos kísérletét: mindenütt, még a lövonalban is újra meg újra felüti diadalmas fejét a *Travail invincible*.

Nemde, a naturalizmusnak ez a koncepciója, már messze van a zoolai reprodukciós programtól? Az

emberiség óriási harca az anyaggal, melyhez kötve van földi létében, méltó epikusát találta meg Pierre Hampban. Így nyer ez az opus filozófiai jelentőségét, annak dacára, hogy a naturalizmus és a szocialista doktrína szűk racionalizmusában gyökeredzik. *Eckhardt Sándor.*

VAJDA JÁNOS ISMERETLEN
SÍRVERSE A VÁLI TEMTÖBEN.

Négysoros kis vers, de érdemes arra, hogy a nagyközönség is megismerje. A harmincéves Vajda irata barátja gyermekének sírkövére:

„Szeretnek fáj itt a halál
S halottjéért ontja könnyeit,
De a remény szebb hazát talál,
Sír felett legerősebb a hit.“

Erről a sírversről Kerekes György is említést tesz kitűnő Vajda-életrajzában, de magát a verset nem közli, valószínűleg azért, mert annak szövegét nem volt módjában megszereznie. Magam is hosszú ideig kutattam utána, míg sikerült ráakadnom egy földbe süppedt mohos kis sírkövön. Békesi, egykori váli tisztartó 15 éves Béla fia nyugszik alatta, akinek családjához a közeli barátság kedves emlékei fűzték a költőt.

Pár lépésre egy másik elhagyott sír domborul. Itt pihennek a költő szülei:

„Vajda Endre
és nője

sz. Veleczky Lidia
1863. szept. 17.

gvászos véletlen következtében
egyszerre kimúlt
feledhetetlen szülők emlékezetének
hálás gyermekeik
János, Mihály, Anna,
Róza, Gizella.“

Az Ürményiek egykori vadászának és szobaleányának gyermekei közül a legidősebb a magyar irodalom halhatatlan alakja lett. Mihály és Anna korán elhaltak. Róza 79 esztendő hosszú életet élt le a legnagyobb nyomorban s 1921. augusztus 10-én váltotta meg a halál szenvedéseitől. Gizella hasonló sorsra jut, ha a váli járás nemesen gondolkodó főszolgabírájának közbejárására Csákvárra nem kerül, hol most az Eszterházyaktól fenntartott menházban morzsolgatja le azt a kevés időt, ami még hátra van szerencsétlen életéből.

Most, hogy közeledik a nagy költő születésének százesztendő évfordulója, ezt a csekélységet is érdemesnek tartottam elmondani. A szenvedések költőjének emléke szeretetet érdemel, nem pedig feledést! Ebben elég része volt életében is. *Németh László.*

HIBAIGAZÍTÁS. Mult számunkban Vargha Gyula két költeményébe számos sajnálatos sajtóhiba csúszott be, köztük egypár értelemzavaró. A „Királyleány Rácországban“ című utolsó strófájának első sorában e helyett „Hát az égen im egyszerre“ ez olvasandó: „Hát az ágon im egyszerre“. A „Nápoly felé“ című hetedik versszakának harmadik sorában e helyett „Jőjj kis apródom, bűt ne űzz“ olvasandó: „Jőjj kis apródom, bűt te űzz“, s a tizenkilencedik strófa negyedik sorában e helyett „Mária, nézd, ez unokád“, olvasd: „Mária, nézd, az unokád“.